

Економічні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 3(26)

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2010

УДК 330-339;321.7;159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Саввич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівеський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 30 червня 2010 р.)

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Міжрегіональна Академія управління персоналом.
М58 Наукові праці МАУП / редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 —
Вип. 3(26). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2010. — 280 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2010
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2010

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Шостак Л. Б.

Україна у просторі суп часних геоелекономічних інтеграційних процесів..... 5

Сабідаш В. В.

Екополітичний аспект у повітній системі міжнародних відносин 12

Бадрак О. С.

Формат міжнародних фінансових відносин України в умовах боргової кризи..... 18

Онищук Л. А.

Системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням 22

Бірюкова В. В.

Інноваційні аспекти управління закладами системи професійно-технічної освіти 33

Барановська В. М.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України 36

Сподарева О. Г.

Інтеграційні процеси в розвитку банківсько-страхових структур України..... 45

Поповіченко Ю. А.

Моделі аналізу потенціалу конкурентоспроможності суб'єктів господарювання 50

Большая Л. М., Коваль М. І.

Інвестиції – роль і значущість для України 56

Семенова Н. М.

Актуальні напрями формування стратегії управління персоналом комерційного банку в умовах системних соціально-елекономічних криз 60

Жанкевіч Л. В.

Удосконалення господарського контролю як напрям гармонізації інтересів власників, менеджерів, працівників..... 65

Мельник П. П.

Сучасний стан і перспективи екологічного аудиту в агросфері..... 69

Доронін О. А.

Основні проблеми державного управління аграрної політики в сучасних умовах 72

Андріанова І. І.

Дослідження ринку теплової генерації електроенергії і теплопостачання в Україні 75

Ейсмонт В. В.

Особливості і тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні 84

Іванійчук О. І.

Організаційно-управлінські особливості оподаткування підприємницької діяльності громадян в Україні 93

Куртакова А. О.

Суб'єкти соціального партнерства в умовах ринкової економіки 100

Магеррамов Р. Б.

Налоговая система как фактор повышения эффективности экономики Азербайджана 105

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Медвідь Ф. М., Буга Р. І.

Національні інтереси України та їх пріоритети в умовах глобалізованого світу: небезпека та загрози..... 112

Сітуха С. Д.

Сутність, принципи та основні завдання державної регіональної політики в Україні..... 118

Логвиненко С. В.

Проблеми національної консолідації і толерантності в українському суспільстві 124

Крупко С. М.

Теоретичні засади політичного прогнозування в контексті забезпечення державного управління 129

Гаврилюк Д. Ю.

Публічність та ефективність як ознаки легітимності політичної влади в Україні 138

Вахняк Л. С.

Політико-правові засади формування української моделі державно-церковних відносин 142

УДК: 339.9

Л. Б. ШОСТАК

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

УКРАЇНА У ПРОСТОРІ СУЧАСНИХ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 5–11

Розглянуто сучасні гео економічні інтеграційні тенденції та характерні ознаки світової фінансової економіки епохи постмодерну. Висвітлено специфічні проблеми, що визначають новітній формат міжнародних відносин і місце країни в гео економічних інтеграційних процесах. Окреслено головні завдання України для забезпечення економічного зростання та конкурентоспроможності національного господарства у світовій економічній системі.

Незважаючи на поточну світову фінансово-економічну кризу, міжнародні інтеграційні процеси найбільш динамічно відбуваються у країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР), країни якого (зокрема Китай, Японія, Малайзія, Таїланд,) успішніше за всіх долають кризові явища в економіці. На їх частку припадає понад 20 % світового економічного потенціалу. Європейські інтеграційні процеси, що завершилися підписанням Лісабонської угоди усіма країнами – членами ЄС, під впливами кризових загроз, зокрема у Греції, Іспанії та Португалії, набувають рис дезинтеграції, оскільки найуспішніші члени не волять витратити власні ресурси на допомогу потерпілих країн. Німеччина запропонувала розробку механізму виключення з членства ЄС країн-невдах. Регіон Північної Євразії, особливо держави, що утворилися після розпаду СРСР, які розвиваються в умовах системної структурної кризи, також потерпають від проявів світової кризи внаслідок протекціоністської політики розвинених держав, які захищають власні ринки. Саме це спонукало нові незалежні країни до інтенсифікації інтегра-

ційних процесів, тобто реанімації проекту Єдиного економічного простору на основі Митного союзу в більш широкому форматі і, зокрема, із залученням України. У другій половині ХХ ст. ці країни (ще у складі СРСР) займали одне з помітних місць у світовій економіці внаслідок величезних запасів природно-сировинних та енергетичних ресурсів, технологічного потенціалу, дешевих і кваліфікованих трудових ресурсів [1], і залишаються сьогодні привабливими ринками збуту товарів, послуг і технологій високорозвинених країн.

Під впливом сучасних кризових і геополітичних процесів виникли передумови створення й інших регіональних угруповань – це тісно пов'язані між собою регіони Середземномор'я і Причорномор'я (до якого входить і Україна), а також регіон Середнього Сходу, Центральної Азії і Близькосхідний регіон, які протягом двох тисячоліть пов'язані міжнародними торговими і коопераційними зв'язками.

У рамках світового господарства сформувалося кілька основних центрів зовнішньоторго-

вельних зв'язків. Близько 3/4 обігу міжнародної торгівлі припадає на розвинені країни, з нього третина — на США, Німеччину та Японію. На товарну структуру міжнародної торгівлі істотно вплинула чергова хвиля НТП. Найвагоміша частка (понад 4/5) припадає на продукцію обробної промисловості, серед якої особливе місце посідає продукція новітнього машинобудування. Змінилася й структура експорту країн, що розвиваються: зменшилася залежність від вивозу одного-двох видів сировини, за винятком країн — експортерів нафти. Проте слабозвинені країни все ще залишаються основними постачальниками кольорових металів, бавовни, природного каучуку, а також деяких специфічних харчових продуктів — кави, какао, чаю, бананів тощо. Найпомітніші зміни у зовнішній торгівлі відбулися в нових індустріальних країнах (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Бразилія, Мексика, Аргентина), які віднедавна значно збільшили частку промислових виробів у експорті товарів.

У другій половині ХХ ст. з новою хвилею НТР ринкова економіка перейшла на більш високу стадію і стала світовою фінансовою економікою з такими характерними ознаками:

- самовідтворювальна світова фінансова система стала меншою мірою пов'язана з обслуговуванням міжнародного руху товарів і факторів виробництва, а більшою — зі страховими операціями, іпотекою і формуванням боргової парасольки за допомогою новітніх спекулятивних фінансових інструментів, що й призвело до поточної світової фінансової і, як наслідок, економічної кризи;
- виникла мобільна комп'ютеризована сфера міжнародного обміну товарами і послугами (зокрема фінансовими) на базі Інтернет-технологій;
- значно посилюється міжнародний рух засобів виробництва (капіталу, робочої сили, технологій);
- відбувається широкомасштабна корпоратизація міжнародних форм виробництва;
- виникла новітня система міжнаціональних і наднаціональних, міждержавних і недедержавних механізмів міжнародного регулювання зовнішньоекономічної діяльності країн світу;
- зростає маргінальна відкритість економіки країн периферійного простору світового господарства.

До специфічних проблем сучасної світової економіки, що визначають новітній формат міжна-

родних відносин і місце країни в геоекономічних інтеграційних угрупованнях, можна віднести:

1. Посилення взаємозалежності національних господарств внаслідок:

- поглиблення інтернаціоналізації виробництва і суспільного поділу праці;
- економічну і структурну інтеграцію зі специфічною організаційною структурою.

2. Загострення глобальних еколого-економічних проблем, що загрожують виживанню всього людства (демографічна, продовольча, екологічна, кліматична, енергетична).

3. Поглиблення економічної відсталості слабозвинених країн, яка одночасно пов'язана із зовнішніми боргами, цивілізаційними війнами і міжнародним тероризмом.

4. Тліють і загострюються латентні міжнародні конфлікти із загрозою застосування ядерної зброї.

5. Поглиблюється недосконала конкуренція, що виявляється через "торговельні війни".

6. Відбувається монополізація інформаційних та інших інфраструктурних послуг розвиненими країнами (США, Японією, країнами ЄС).

7. Посилюється монопольне становище транснаціональних корпорацій.

8. Зростають масштаби тіньової міграції капіталів і робочої сили (через посилення кримінальних трансакцій в офшорних зонах та "відплив мільярдів" у розвинені країни).

На світовому ринку праці утворилася кілька національних ринків, до яких залучається іноземна робоча сила — це насамперед США, західноєвропейські країни і деякі країни — експортери нафти [2]. Основними постачальниками робочої сили на ці ринки є слабозвинені країни. Великі контингенти працівників мігрують у пошуках роботи із Мексики в США, із країн Західної Африки, Близького Сходу, з Туреччини, а також із Південної Італії, Іспанії, Португалії в промислово розвинені країни. Спостерігалось посилення трудової міграції в Європу з країн транзитивної економіки, у тому числі з України. Проте внаслідок скорочення виробництва у розвинених країнах зростають тенденції трудової рееміграції через скорочення робочих місць, зокрема очікується повернення українців з Чехії та інших країн — членів ЄС.

Сучасні кредитно-фінансові відносини є визначальною складовою міжнародних економічних зв'язків, що виявляються у взаємному наданні позик і кредитів, а в розвинених країнах — у вивезенні капіталу з метою максиміза-

ції фінансового арбітражу. Середньорічний обіг міжнародних фінансових операцій на кілька порядків перевищує обіг світової торгівлі, сягаючи сотень трильйонів доларів щорічно. Майже третина цієї суми припадає на США, і по 15 % — на Великобританію та Японію. Потужними інвесторами залишаються й Німеччина, Франція, Італія та країни — експортери нафти (Саудівська Аравія, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати). Тому Україна на тлі формування привабливого інвестиційного іміджу має зважувати власні інтеграційні наміри з урахуванням інвестиційних можливостей партнерів.

Протягом існування людства майже всі серйозні міжнародні суперечки вирішувалися силовими методами. На початку 2000-х років на військові потреби витрачалося понад 1,5 трлн доларів щорічно, що дорівнювало вартісному обігу світового ринку послуг чи третині міжнародного торговельного обороту. Майже половину світових коштів на військові потреби витрачають дві країни — США та Росія. У деяких країнах військові витрати сягають 10–12 % ВВП — це насамперед країни, які втягнуті у перманентні військові конфлікти (КНДР, країни Перської затоки, зокрема Ізраїль). Чимало небагатих за доходами на душу населення країн світу вкладають у військову сферу коштів більше, ніж у соціальну (Китай, Пакистан, Іран, Ірак, Сирія, Куба, В'єтнам та ін.). Забезпечення власної безпеки України може здійснюватися за двома альтернативними напрямками: 1) приєднання до певного військово-політичного блоку за певні членські видатки (2–7 % ВВП) або 2) створення власного військового потенціалу під гаслами позаблоковості та за умови створення сприятливих умов для іноземного фінансового капіталу.

Не менш важливими є глобальні екологічні проблеми, що виникли внаслідок екстенсивного типу споживання природних ресурсів, зокрема промислово розвиненими країнами. Це насамперед глобальне потепління, виснаження озонного шару атмосфери, зменшення біологічного різноманіття, вичерпання невідновлювальних природних ресурсів (приміром паливно-енергетичних), погіршення якості питної води і атмосферного повітря, спустелення лісових і степових ландшафтів, забруднення шкідливими речовинами усіх елементів біосфери, накопичення відходів навіть у космосі. Розв'язання цих проблем потребує величезних зусиль усього людства, в тому числі у сфері міжнародних відносин, і не лише узгоджень і домовленостей на основі опра-

цювання загальнолюдської стратегії розвитку на кшталт “Порядку денного на XXI століття”, а й їх виконання.

Сучасні процеси глобалізації є визначальними і водночас стимулюючими розвиток усіх форм сучасних міжнародних відносин. Вважається, що процес глобалізації має універсальний характер і охоплює не лише економічну сферу, а й усі сфери суспільного буття: насамперед соціальну, культурну, інформаційну тощо. Універсальність цього процесу відбивається на сукупності міжнародних економічних відносин.

У сучасному світі регіональна політика здійснюється на рівні етнічних відносин, а глобальна — на рівні відносин між цивілізаціями, тому конфлікти між супердержавами залишають місце цивілізаційним суперечностям, що можуть реалізуватися на мікрорівні в етнічних конфліктах між країнами-сусідами і на макрорівні — як конфлікт глобального масштабу (між провідними країнами різних цивілізацій). Серед причин, що можуть призвести до подібних конфліктів, існують проблеми сучасної міжнародної політики [3; 4]:

- міжетнічні конфлікти, що виявляються внаслідок намагань країни захистити поріднене населення в країнах іншої цивілізації;
- проблеми штучного нав'язування власних цінностей і культури народам інших цивілізацій;
- посилення суперечок з питань міжнародної торгівлі, іноземних інвестицій, трудової міграції тощо внаслідок різних економічних потенціалів (економічної могутності) країн;
- територіальні претензії, в які залучені провідні країни;
- посилення впливу міжнародних організацій (ООН, МВФ, СБ тощо) на формування глобальної політики.

Намагання Заходу нав'язати усьому світу власні “правила гри”, норми, стандарти і моральні цінності зустрічає опір з боку інших цивілізацій, зокрема у вигляді релігійного фундаменталізму, який набуває доволі небезпечних форм. Розвиток подій надає все більших повноважень незахідним країнам як активним суб'єктам міжнародних відносин поза рамками західної цивілізації.

Оскільки в сучасних умовах жодна країна не в змозі здійснювати повний контроль процесів, що відбуваються як за кордоном, так і на власній території, виникає потреба концентрації зусиль щодо узгодження дій, укладання міжнародних

угод і створення міжнародних організацій. Тому особливого значення набувають принципи міжнародного визнання суверенітету країн, їх “взаємного визнання”, що побудовані на єдиних правилах взаємодії для всіх країн, та міжнародних домовленостях.

Сучасні еволюційні тренди світової спільноти проявляються через віртуалізацію суспільних зв'язків, організацію мережної структури суб'єктів світового господарства і посилення фінансової домінанти у міждержавних відносинах. Сучасна світова економіка характеризується такими ознаками:

- 1) трансграничні господарські взаємодії стають усе більш глибокими, а внутрішні зв'язки — розвиненими;
- 2) мобільнішими стають ресурси, товари і послуги;
- 3) ТНК відіграють значно більшу роль як виробники і розповсюджувачі багатства, а також діють у більшості країн;
- 4) на трансграничних ринках виникає економічна і фінансова нестабільність, зокрема на ринках капіталів і валюти;
- 5) відбувається експансія інформаційних технологій та електронної комерції, що обумовлює зміни характеру трансграничних акцій, зокрема усіх видів послуг.

Економічні відносини стали носити характер замкненого циклу: через фінансові вкладення в реальний сектор економіки і ноу-хау у виробничі цикли країн-реципієнтів з використанням, як правило, дешевих трудових ресурсів і сировини країни розміщення виробництва і наступним вивозом доходів у грошовій або товарній формі в країну-донор.

Епоха інформаційної глобальної економіки, яка висвітлюється наприкінці ХХ ст., характеризується змаганням окремих країн та геополітичних блоків за розподіл ресурсів та частки світового ВВП на підставі конкурентоспроможності національних економік на світовому ринку. Глобальна конкуренція обумовлюється факторами, притаманними новій світовій економіці, що побудована на інформаційних технологіях і виникла з сучасних інтеграційних процесів, віртуалізації фінансової сфери та послуг. Вона характеризується взаємозалежністю, асиметрією структури, регіоналізацією її суб'єктів, а також зростаючою диверсифікацією в кожному регіоні, різним ступенем виробничого залучення та сегментації, вилученням окремих регіонів та націй зі свого обігу. Конкурентна позиція націо-

нальних економік у цій світовій структурі обумовлюється чинниками, що притаманні новій фінансовій системі, яка є мережею, побудованою на інформаційних комунікаціях і експансії потоків віртуального фінансового капіталу. Три загальних фактори визначають форму та результат конкурентної боротьби в сучасному світовому просторі:

- 1) технологічна потужність (у тому числі інформатизація) економіки;
- 2) доступ до крупних, інтегрованих та платоспроможних ринків;
- 3) політичні можливості національних та міжнародних інститутів керувати стратегіями росту країн або регіонів, які перебувають в їх юрисдикції.

На початку нового тисячоліття у світі з'явилася особлива фінансова підсистема, яка являє собою певну суперкапітальну і суперфінансову частину світового економічного господарства, що здатна контролювати світову вартість і спрямовувати її рух відповідно до інтересів світових фінансових центрів. Ця система здатна витягати постійний вартісний і реальний дохід у вигляді не лише капітального прибутку, а й прямого фінансового обкладання всього світового господарства через стягування глобальної фінансової ренти. Як свідчить практика сучасних міжнародних відносин, фінансова рента значно вище природно-ресурсної ренти і навіть штучної інтелектуальної ренти. Трансформація економіки модерну і виникнення замість неї фінансової постмодерну зумовлена таким розвитком подій:

- високою технологізацією всього господарського, соціального та економічного процесу, технізацією самого життя і перетворення зв'язків суспільства у суспільства мереж, суб'єктів господарювання — в економічних агентів, мотивацій господарювання — в стандартизації акцій і угод, що сприяє виникненню фінансово-економічної павутини, здатної до високого ступеня самоорганізації, з одночасною нестабільністю, некерованістю і непрогнозованістю;
- граничною глобалізацією господарського життя та економіки, що дає можливість не лише встановлювати контроль над усіма ресурсами планети та забезпечувати їх підконтрольне залучення до господарського обігу, а й підкоряти час і простір, надаючи господарським взаємодіям ознак нереальності;

- поширенням віртуалізації життя та економіки, за якої ірреальне панує над реальним, завдяки чому через віртуальне буття створюють віртуальну економіку;
- високим ступенем урегульованості життя та економіки, їх особливої, непомітної керуваності, завдяки якій підтримується видимість економічної свободи, вільної конкуренції та інших ознак свободи прийняття господарських рішень;
- тотальною інформатизацією буття, господарювання, економіки, обчислювання реальності та її відрив від реального буття;
- зростаючою та повсюдною криміналізацією життя та господарювання, яка супроводжується не лише розширенням так званої тіньової економіки, а й занурення життя, господарювання, економіки у певну суб'єктивну невідомість, де залишається лише одне — пристосовуватись до постійно мінливої ситуації.

Поточна глобальна фінансово-економічна криза є логічним проявом сучасного суспільного буття. Вона набуває ознак хвильового прояву із загальним трендом падіння світового випуску та нарощуванням віртуального фінансового капіталу. У процесі подолання цієї кризи, яка може тривати від 3 до 5 років, геополітична карта новітніх міжнародних економічних угруповань має переформуватися на користь більш ефективних і раціональних систем господарювання. Саме криза спровокувала посилення регіоналізації проти глобалізації світового господарства і успіх кожної з країн світу залежатиме від раціонального і прагматичного вибору інтеграційних векторів.

Геоелектронічний інтеграційний вибір України має обумовлюватися прагматичним поглядом на його наслідки з позицій забезпечення ефективності національного господарства у світовому економічному просторі. Для підтримки економічного зростання України необхідно залучити величезні кошти, як на обслуговування зовнішніх і внутрішніх державних боргів, так і для забезпечення інноваційних процесів в економіці. Задля цієї мети необхідно відновити довіру внутрішніх інвесторів (депозитаріїв) до банківської системи України та створити інвестиційно-привабливий імідж для зовнішніх капіталовкладень у спільні стратегічні проекти. Залученню іноземних фінансових ресурсів сприятиме легітимне створення зон спеціального фінансового режиму на кшталт внутрідержавних офшорів у регіонах преференційного розвитку.

Розглядаючи можливі умови функціонування внутрідержавної офшорної юрисдикції слід зауважити, що вибір території для надання їй відповідного статусу має спиратися на такі критерії:

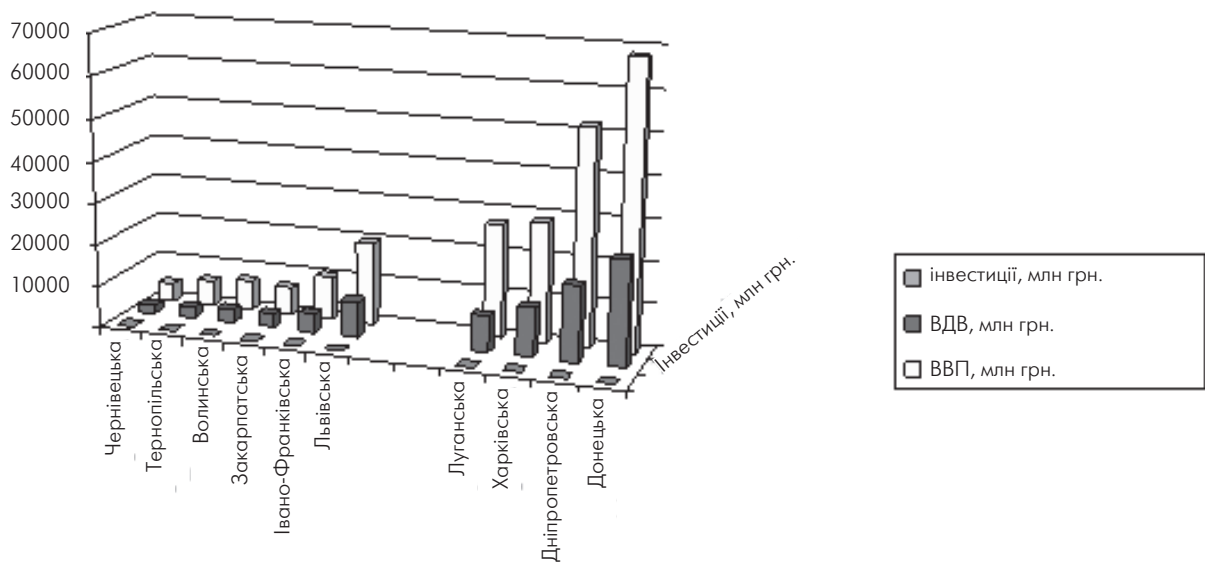
- ознаки депресивного розвитку регіону на тлі наявного економічного потенціалу;
- невеликий розмір території та її прикордонне розташування;
- наявність певної банківської мережі і супутніх ринкових інфраструктур (фондові біржі, телекомунікації тощо).

На цій території або на її частині шляхом надання відповідного статусу доцільно ввести диференційований фіскальний режим для резидентів (ставки нижче ніж по країні) та нерезидентів, наближаючи оподаткування корпоративного прибутку залежно від виду діяльності до нульової ставки. У такий спосіб держава може отримати “потрійні дивіденди”: 1) надати поштовх для випереджаючого розвитку депресивного регіону (збільшити базу оподаткування); 2) повернути національний фінансовий капітал, що відплив за кордон (у тому числі до зовнішніх офшорів) і 3) витягти більшу частину національних фінансів з “чорної” до “напівпрозорої тіні”, що може стати реальним кроком до легалізації прихованого раніше капіталу українських підприємців.

Необхідність надання статусу зони спеціального фінансового режиму для окремого регіону (або його району) зумовлена ще й тим фактом, що існує суттєвий контраст у розвитку і якості життя між західними і східними регіонами України (див. рисунок).

Різниця між найбільш успішними областями цих регіонів — Донецькою і Львівською — за рівнем інвестицій становить 1,5 раза, за рівнем ВВП — 3,5 раза, за ВДВ — майже у 3 рази. Різниця між найуспішнішою східною (Донецькою) і майже депресивною західною — Чернівецькою областю за інвестиціями становить 22 рази, ВВП — 15,5 і ВДВ — 12 разів.

Зважаючи на сучасний стан економіки України, вже найближчим часом необхідно: 1) забезпечити зростання реальних доходів населення шляхом оптимізації податкової політики, збільшення місткості ринку праці, створення нових робочих місць, оптимізації структури зайнятості; 2) розширити і поліпшити матеріально-технічну базу закладів освіти та культури, охорони здоров'я, сектору послуг і житлово-комунального господарства; 3) збільшити обсяги фінансової підтримки державних програм щодо охорони здоров'я, материнства і дитин-

Макроекономічні показники розвитку окремих регіонів України

тва, а також соціального захисту бідніших верств населення; 4) підтримати розвиток малого та середнього бізнесу через пільгове кредитування для формування фінансових ресурсів домогосподарств і підприємців — фізичних осіб з метою розширення сукупного попиту.

Одним з найбільш ефективних способів вирішення усіх цих завдань є здобуття депресивної області, автономією або районом статусу зони спеціального фінансового режиму господарювання, що забезпечить приток як внутрішніх, так і зовнішніх фінансових ресурсів.

Література

1. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. — К.: Основа, 2006. — 592 с.
2. Новицький В. Є. Економічні ресурси цивілізаційного розвитку: Навч. посіб. — К.: Вид-во НАУ, 2004. — 268 с.
3. Гайдуков Л. Ф., Кремень В. Г., Губернський Л. В. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика. — К.: Либідь, 2001. — 621 с.
4. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку / За ред. д-ра екон. наук, проф. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.

В умовах світової фінансової кризи слід очікувати переформатування інтеграційних блоків задля підвищення ефективності міжнародних економічних зв'язків. Новий формат міжнародних відносин визначатимуть: посилення взаємозалежності національних господарств, загострення глобальних екологічних проблем, поглиблення відсталості слаборозвинених країн, латентні міжнародні конфлікти, недосконала конкуренція, посилення монопольного становища ТНК, зростання нелегальної міграції капіталів та робочої сили. Геоелекономічні інтеграційні вектори України доцільно будувати з прагматичних позицій забезпечення ефективності національного господарства у світовому економічному просторі.

В условиях мирового финансового кризиса следует ожидать переформатирования интеграционных блоков для повышения эффективности международных экономических связей. Новый формат международных отношений будут определять: усиление взаимозависимости национальных хозяйств, обострение глобальных экологических проблем, углубление отсталости слаборазвитых стран, латентные международные конфликты, несовершенная конкуренция, усиление монопольного состояния ТНК, рост нелегальной миграции капиталов и рабочей силы. Геоэкономические интеграционные векторы Украины целесообразно строить с прагматических позиций обеспечения эффективности национального хозяйства в мировом экономическом пространстве.

Underworld financial crisis' conditions ought to expect the block integration reformatting for economization of international economic relation. New format of international relations will take shape of: intensification of national economy interdependency, global ecological problems worsening, deepening of backwardness of underdeveloped countries, cryptic international conflicts, imperfect competition, strengthening of monopolistic position of TNC, increasing of illegal migration of capital and labor. Geoeconomical integration vectors of Ukraine well to construct on pragmatic positions of national economy efficiency ensuring.

Надійшла 15 серпня 2010 р.

ЕКОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ У НОВІТНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН*

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 12–17

Розглянуто проблему впливу екологічного чинника на міжнародну політику із визначенням конфліктного потенціалу сучасних екологічних проблем. Ґрунтуючись на місці і ролі екологічного конфлікту у загальній системі суспільно-економічних відносин, запропоновано організаційно-економічний механізм узгодження еколого-економічних інтересів у сфері природокористування.

Початок третього тисячоліття охарактеризувався посиленням негативних тенденцій соціально-економічного розвитку, спричинених глобалізацією світогосподарських зв'язків і трансформацією суспільних відносин. На жаль, можемо констатувати, що на сьогодні у процедурах узгодження еколого-економічних інтересів у системі “суспільство — природа” так і не досягнуто значного прогресу, який би давав можливість оптимістично сподіватися на “новий екологічний порядок”, підвалини якого закладено у Ріо-декларатії 1992 р. Зайвим тому підтвердженням став екологічний саміт у Копенгагені наприкінці 2009 р., який мав би надати новий поштовх і можливості для розвитку механізмів Кіотського протоколу в сучасних реаліях. У результаті ж жодних екологічних проривів не сталося: країни-учасниці вчергове підтвердили прихильність основним принципам Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, а розвинені країни — готовність співпраці з країнами, що розвиваються, у фінансовому, технологічному і науковому напрямках. Тобто, незважаючи на суттєві загрози глобальній екологічній безпеці, відносини природи і суспільства продовжують вибудовуватися за схемою “друг — ворог”, що тільки посилює їх конфліктний потенціал.

* Матеріал підготовлений і публікується у рамках українсько-російського наукового проекту № Ф28.5/006 “Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів” за фінансової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.

1. Глобальний характер екологічних проблем

Для постіндустріальної економіки характерним є продукування і прояв якісно нових глобальних проблем і викликів. Як свідчать наукові дослідження, екологічний чинник є визначальним у формуванні загальносвітової економічної, соціальної і політичної динаміки [1; 2]. Так, Г. В. Косов та ін. виокремлюють три групи глобальних проблем: 1) міжнародні соціально-політичні; 2) міжнародні соціально-економічні; 3) екологічні і проблеми людини (як індивіда) [1, 69].

І. І. Мазур і О. П. Іванов вбачають такі особливості глобальних екологічних проблем: 1) глобальний розвиток низки негативних тенденцій у природі, зокрема, порушення балансу біосфери; 2) розвиток соціуму переважно за ступеневими законами, нелінійно і стрімко, що призводить до зростання соціальної напруги та розшарування суспільства (наприклад, збільшення народонаселення і пов'язана з цим проблема продовольчої та енергетичної безпеки); 3) ненадійність систем управління соціумом через можливість прийняття кардинальних рішень вузьким колом осіб [3, 23–25].

Відзначаючи порушення балансу біосфери, насамперед потрібно виокремити такі конфліктогенні антиекологічні тенденції, як проблеми водного балансу і пов'язаний із ними дефіцит питної води, а також скорочення асиміляційного потенціалу атмосфери.

Тобто, протиріччя, які виникають між індивідами, соціальними групами, підприємцями, най-

маними робітниками, споживачами, фірмами, великими корпораціями, державами у загальній системі економічних відносин з приводу використання природних ресурсів і екологічних благ призводять до конфліктів.

Екологічні протиріччя набувають ознак системної кризи сучасної цивілізації. Підсилені антиекологічними тенденціями господарювання і соціальною напруженістю в суспільстві, вони ставлять під загрозу цілісність існуючих екосистем і можливість подальшого прогресивного розвитку. Глобальний характер екологічних проблем сьогодні визначається такими ключовими напрямками.

Збереження біорізноманіття: скорочення кількості біологічних видів; погіршення якості природних пасовиськ; використання біоресурсів Світового океану, насамперед рибних ресурсів. Починаючи з 90-х років XX ст. промислові обсяги вилову рибних ресурсів стабілізувалися на рівні близько 92 млн т/рік. Внаслідок виснаження запасів риби і “переексплуатації” рибпромислових ресурсів промисел переміщується у нові райони і більші глибини. На сьогодні близько 30 % видів морських промислових риб і безхребетних через надмірну їх експлуатацію опинилися на межі зникнення, та за умови збереження темпів вилову до середини століття близько 80 % ресурсних видів втратять своє промислове значення [4]. Слід зазначити, що за останні 50 років під впливом господарської діяльності людини стан природних екосистем змінювався більш швидкими темпами, ніж у попередні порівнювальні періоди розвитку соціально-економічних систем [5, 16].

Водні ресурси (ВР): дефіцит водних ресурсів; зміна складу водних ресурсів; підвищення рівня морів; зниження рівня ґрунтових вод; пересихання річок. Екологічна конфліктогенність води, як ресурсу, пояснюється такими її характеристиками.

1. *Вода є базовим ресурсом усіх форм життя.* ВР — необхідний ресурс для економічного розвитку, має вирішальне значення для здоров'я людей, стану і якості екосистем, збереження і відновлення навколишнього середовища. За даними ООН, з наявних ВР тільки 13,5 тис. км³ можуть бути використані соціально-економічними системами (з них близько 2,5 % — прісні). Значні запаси прісної води зосереджені в арктичних і антарктичних льодовиках (за оцінками експертів, до 70 %). Щорічні обсяги витрат тільки прісної води системами водоспоживання становлять близько 3,5 тис. км³. Зважаючи на тенденції водоспожи-

вання і враховуючи темпи економічного розвитку, вже до 2020 р. соціально-економічні системи потребуватимуть ВР на 45 % більше.

2. *Вода, на відміну від інших ресурсів, наприклад, нафти, не має прямого (еквівалентного за властивостями і цінністю) замітника.*

3. *Вичерпаність і, як наслідок, дефіцит прісної води.* Основними чинниками дефіциту є нераціональне водокористування, неефективні механізми управління ВР, збільшення народонаселення, економічне зростання, забруднення водних джерел. За даними ООН/ЮНЕСКО, третина населення планети мешкає в регіонах, де вода є вкрай дефіцитним ресурсом, а за 20 років не менше 40 % жителів планети відчуватимуть гостру потребу у воді. За таких темпів споживання прісної води до 2035 р. людство наблизиться до водоресурсних меж світової екосистеми (за оцінками директора Інституту водних проблем РАН В. І. Данілова-Данільяна). Вже сьогодні більше 1 млрд жителів планети не мають доступу до чистої питної води. Територіями дефіциту ВР є Африка, Бангладеш, Близький і Середній Схід, Індія, Китай, Мексика, Середня Азія. Подолання дефіциту води пов'язане не тільки зі значними фінансовими, технічними і матеріальними витратами, а й необхідністю залучення і ефективного використання технологічного, інтелектуального, інноваційного потенціалів.

4. *Вода — культурно-історична цінність*, вона виконує важливу роль у багатьох традиціях і релігійних звичаях. Цей факт тільки підсилює її емоційну важливість і роль в екологічному конфлікті (ЕК).

Вода, як природний ресурс, має прямі і непрямі (опосередковані) зв'язки із ЕК. Прямий зв'язок між ВР і ЕК характеризується суперечностями щодо кількості та якості ресурсу, а також неузгодженістю процесів управління ВР. Непрямі зв'язки визначаються двома проблемними напрямками: вода, як засіб існування, і вода, як причина міграцій населення [6].

У період з 1960 р. до 2000 р. обсяг водозабору з річок і озер подвоївся, а кількість (на 2000 р.) дамб збільшилася у дев'ять (!) разів, порівняно з 1950 р.: з 5 тис. до 45 тис. [7].

Кліматичні ресурси: зміни клімату (потепління); танення льодовиків; поступове руйнування озонового шару. З 1960 р. через господарську діяльність людини потоки біологічно доступного азоту в наземних екосистемах подвоїлися, фосфору — потроїлися, а більш ніж половина усіх мінеральних добрив, які були вироблені після 1913 р.,

використано після 1985 р. [5, 18]. Негативний характер еколого-кліматичних змін визначається такими ознаками:

- період 1995–2006 рр. був у світовій історії найжаркшим;
- середньорічний показник вологості атмосфери зріс принаймні за період з 80-х років над сушею і над океаном, а також у верхніх шарах тропосфери;
- середня температура Світового океану зросла до глибин принаймні 3 тис. м і океан поглинав більше 80 % теплоти, доданої до кліматичної системи;
- льодові шапки та сніговий покрив у горах зменшились в обох півкулях, що спричиняє підняття рівня Світового океану (середня швидкість зростання у період з 1961 р. до 2003 р. становила 1,8 мм/рік);
- за останні 100 років середні арктичні температури майже подвоїлись порівняно із середніми світовими температурами;
- середнє покриття океану льодом зменшилось на 2,7 % за десятиріччя;
- для багатьох великих регіонів зафіксовані довгострокові тенденції у зміні кількості опадів, які спостерігалися протягом 1990–2005 рр.: у східних частинах Північної та Південної Америки, півночі Європи, Північній і Центральній Азії спостерігалось суттєве збільшення опадів; у Середземномор'ї, півдні Африки, частині південної Азії — зменшення;
- починаючи із 1970-х років у тропіках і субтропіках спостерігалися більш інтенсивні і тривалі засухи;
- протягом останніх 50-ти років спостерігалися часті зміни екстремальних температур [8].

Земельні ресурси: порушення технологій землекористування; проблема спустелення; ерозія ґрунтів; розораність ґрунтів.

Лісові ресурси: порушення технологій лісокористування; скорочення площ лісів; незаконні вирубування. За оцінками дослідників, на сьогодні збереглося лише 27 % площі лісових ресурсів, яка до початку інтенсивного їх промислового і сільськогосподарського використання становила 60 % суходолу [9]. Зміна структури лісових ресурсів, їх якості, площ вирощування суттєво вплинули на їх екосистемні регулюючі функції: фотосинтезу, акумулювання CO₂, регулювання водного режиму тощо.

Атмосфера: порушення асиміляційного потенціалу атмосфери; зміна складу атмосфери —

60 %, зростання концентрації CO₂ в атмосфері відбулося за останні 40 років промислово-господарської діяльності людини [5]. Це наслідок індустріального і постіндустріального технологічних укладів у економіці, в яких мали місце значні екодеструктивні процеси:

- глобальна концентрація CO₂ в атмосфері Землі з 280 ppm* у доіндустріальний період зросла до 379 ppm у 2005 р.;
- щорічні викиди вичерпного вуглекислого газу з 6,4 GtC (Гт вуглецю) протягом 1990-х років зросли в середньому до 7,2 GtC (Гт вуглецю) протягом 2000–2005 рр.;
- глобальна атмосферна концентрація метану з 715 ppb у доіндустріальний період зросла приблизно до 1732 ppb на початку 1990-х років, і становила 1774 ppb у 2005 р.;
- глобальна концентрація атмосферного оксиду азоту з 270 ppb у доіндустріальний період зросла приблизно до 319 ppb у 2005 р. Темпи зростання були приблизно стійкими із 1980 р. Більше третини всіх викидів оксиду азоту мають антропогенне походження, переважно від сільського господарства [8].

Ресурсна безпека: негативні тенденції на світових сировинних, енергетичних, продовольчих ринках, зумовлені зростанням обсягів споживання сировинних, енергетичних і продовольчих ресурсів. В умовах зростання населення планети (близько 6,8 млрд у 2009 р.) і обмеженості основних сировинних ресурсів та нерівномірного їх розподілу на ринку питання ресурсної безпеки викликають неабияку стурбованість: за 40 років (у період з 1960 р. до 2000 р.) світовий ВВП зріс майже у 6 разів при подвоєнні народонаселення [10]. Структурні перетворення у світогосподарській системі, викликані зміною вектора економічного розвитку і ресурсними обмеженнями, мають ґрунтуватися на нових орієнтирах екологічної політики: “Головною цінністю має бути якісний розвиток, а не зростання” [11, 284].

Енергоресурсний чинник у найближчій перспективі буде визначальним у системі загальної безпеки, саме тому актуалізуються питання глобального ресурсозбереження і енергоефективності: збільшення енергоефективності транспорту; розширення обсягів інвестування в енерге-

* ppm (part per million або часток на мільйон) або ppb (part per billion або часток на мільярд) – співвідношення кількості молекул парникового газу до загальної кількості молекул сухого повітря.

тичний сектор поряд із посиленням інноваційної складової; децентралізація видобутку енергії; розширення частки відновлювальних і альтернативних джерел енергії; удосконалення використання викопних видів палива; заміна атомних електростанцій; удосконалення енергоменеджменту.

Також конфліктним потенціалом характеризуються такі напрями, як забезпечення **екологічної безпеки промислових підприємств** і промислових об'єктів; **екологічні проблеми конверсії** військової сфери та **“екологічна дискримінація”** як нерівність доступу до основних природних ресурсів (водних, мінеральних, лісових, земельних і біоресурсів).

Таким чином, визначені екологічні проблеми характеризуються значним конфліктним потенціалом і є чинником екологічного конфлікту.

2. Конфліктний потенціал екологічного чинника

Ключова роль екологічного чинника на сучасному етапі розвитку міжнародної співпраці визначається наступним:

- в умовах поступового переходу до постіндустріального суспільства екологічний чинник набуває політичного забарвлення через екологізацію політичних процесів. У результаті формується екологічно орієнтований політичний простір (екопростір). Залежно від рівня впровадження суб'єктами екополітики можна виокремити локальний, регіональний, міжнародний і глобальний екопростір. Екопростір (поряд із економічним, соціальним, політичним, культур-

ним, інформаційним, військовим) стає невід'ємним елементом національної безпеки і визначає тенденції глобальної міжнародної системи безпеки (рис. 1);

- глобалізація світогосподарських зв'язків та посилення міжнародної співпраці активізує екологічну функцію держави (поряд із економічною, політичною, соціальною, ідеологічною функціями), дія якої має бути спрямована на забезпечення екологічної безпеки та створення і підтримку оптимальних умов життєдіяльності. Ефективним забезпечуючим інструментом є екологічна політика держави. Зовнішня екологічна політика держав (особливо економічно розвинених) стає засобом забезпечення національних інтересів. Високий конфліктний потенціал екополітики вже в найближчій перспективі може призвести до виникнення і розвитку багатьох міжнародних екологічних конфліктів — “водних”, “мінеральних”, “земельних”, “асиміляційних”, “продовольчих” [12];
- екологічні протиріччя і конфлікти є серйозним дестабілізуючим фактором геополітичного простору. Екодеструктивний прояв конфліктного фактора характеризується такими основними напрямками: а) обмеженість основних сировинних ресурсів (вода, нафта, газ); б) обмеженість територій, які придатні для проживання і ведення господарства (економічного простору); в) знищення біорізноманіття (флори, фауни; стрімка деградація екологічних

Рис. 1. Просторовий аспект системи загальної безпеки

(ресурсних) функцій екосистем: середовищотворюючої — підтримка біосферних процесів; продуктивної — створення біологічної продукції, енергоресурсів; інформаційної — зберігання і відтворення інформації, накопиченої у процесі еволюції соціально-економічних і біологічних систем; духовно-естетичної — вплив живої природи і природних систем на культурно-естетичний розвиток суспільства, етико-естетична компонента природи); г) зростання чисельності населення (демографічний тиск на обмежені природні ресурси); д) екоімперіалізм, як засіб забезпечення екологічної і національної безпеки окремими державами (провадження агресивної екологічної політики, спрямованої на заволодіння або розпоряджання екологічними благами — прямий шлях до екологічних конфліктів).

Завдяки соціо-еколого-економічному аналізу природи ЕК можливо виокремити такі показники, які характеризують функціональні взаємозв'язки у системі “екологічний конфлікт — чинники впливу”:

$$EK = f(Qn_R; Ql_R; TR_R; I_R; Qn_{ES}; N_p),$$

де Qn_R — кількість природного ресурсу; Ql_R — якість природного ресурсу; TR_R — темп відновлення природного ресурсу; I_R — інтенсивність залучення природного ресурсу у сфери виробництва і споживання; Qn_{ES} — кількість економічних суб'єктів, що конкурують за ресурс; N_p — чисельність населення.

ЕК характеризується потенціалом врегулювання, тобто здатністю бути вирішеним (врегульованим), незалежно від прийнятності результатів для сторін конфлікту у перспективі. Основу структурної схеми узгодження еколого-еконо-

мічних інтересів в ЕК складають такі елементи (рис. 2).

- 1) “Умови — повинні включати процедури розроблення стратегії (стратегій) врегулювання ЕК із визначенням ключових завдань, а також залученням відповідного правового інструментарію (нормативно-правових актів національного і міжнародного характеру, міждержавних (транскордонних) угод тощо).
- 2) “Структури” — діяльність структур, залучених до врегулювання ЕК, має бути скерована на виконання організаційно-економічних рішень у рамках процедур врегулювання ЕК.
- 3) “Інструментарій” — система інструментів забезпечення процедур врегулювання ЕК включає дві підсистеми: 3.1 — безпосередньо інструменти врегулювання ЕК: економічного, екологічного, соціального, техніко-технологічного, правового, політичного характеру; 3.2 — інструменти управління процедурами врегулювання ЕК організаційного характеру.
- 4) “Моніторинг” — система інструментів і заходів із забезпечення виконання сторонами конфлікту досягнутих домовленостей.

Отже, сталий (неконфліктний) розвиток суспільства передбачає гармонійне поєднання таких компонентів, як соціальне благополуччя, якісне навколишнє природне середовище та адекватна, неконфліктна екополітика. Усвідомлення того факту, що природу, як суб'єкта, неможливо виключити із суспільних економічних відносин, визначає необхідність пошуку ефективних механізмів та інструментів узгодження еколого-економічних інтересів з метою запобігання міжнародним екологічним конфліктам.

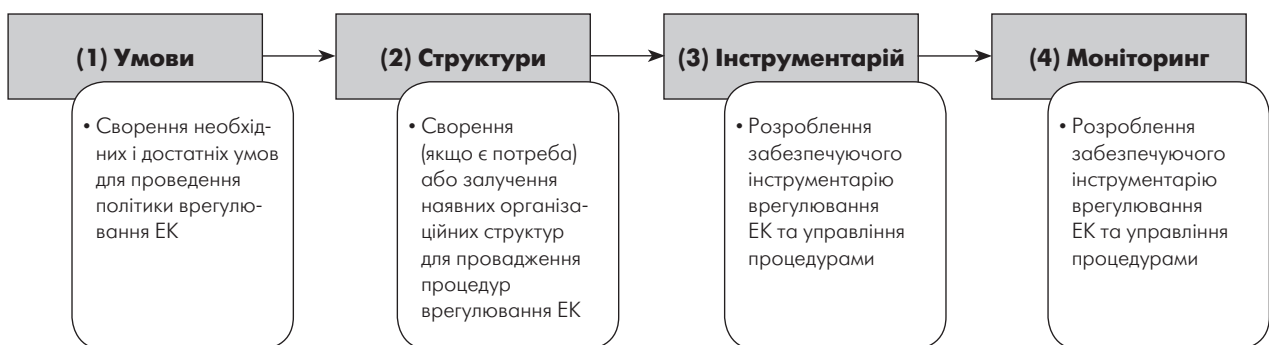

Рис. 2. Організаційно-економічні процедури узгодження еколого-економічних інтересів в ЕК

Література

1. Косов Г. В. Экополитология: Политология в контексте экологических проблем: Учебник / Г. В. Косов, Ю. А. Харламова, С. А. Нефедов. — М.: А-Приор, 2008. — 318 с.
2. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки. — К.: Агентство “Чорнобильінтерінформ”, 2004.
3. Мазур И. И. Опасные природные процессы / И. И. Мазур, О. П. Иванов. — М.: Экономика, 2004. — 702 с.
4. Worm B., Barbier E. B. Beaumont N. Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services // Science. V. 314. 2006. — P. 787–790.
5. Millennium ecosystem assessment. Ecosystems and human wellbeing: synthesis [Текст]. Washington: Island Press, 2005. — 138 p.
6. Сабадаш В. В. Еколого-економічний аналіз водно-ресурсних обмежень у промисловості // Продуктивні сили України. — 2008. — № 1 (004). — С. 107–115.
7. Данилов-Данильян В. И. Потребление воды и ее дефицит: экологический аспект / В. И. Данилов-Данильян, К. С. Лосев // Глобальные экологические проблемы России / Отв. ред. Ф. Т. Яншина. — М.: Наука, 2008. — С. 5–27.
8. Зміна клімату 2007: фізична наукова база [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.royalsoc.ac.uk/displaypagedoc.asp?id=20742>.
9. Global Forest Resources Assessment 2005. Progress towards sustainable forest management. — Rome: FAO, 2006. — 320 p.
10. Сабадаш В. В. Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки // Механізм регулювання економіки. — 2007. — № 2. — С. 50–59.
11. Донелла Медоуз. Пределы роста. 30 лет спустя / Донелла Медоуз, Йорген Рандерс, Деннис Медоуз / Пер. с англ. Е. С. Оганесян. — М.: ИКЦ “Академкнига”, 2007. — 342 с.
12. Сабадаш В. В. Социально-экономическое измерение экологических конфликтов в достижении устойчивого развития // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). — Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2007. — С. 963–982.

Досліджено проблему впливу екологічного чинника на формування і провадження міжнародної політики у світлі глобалізації світогосподарських зв'язків; визначено конфліктний потенціал сучасних екологічних проблем за основними видами природних ресурсів і функціональні взаємозв'язки у системі “екологічний конфлікт — чинники впливу”; запропоновано авторський підхід до узгодження еколого-економічних інтересів в екологічному конфлікті.

Исследована проблема влияния экологического фактора на формирование и проведение международной политики в свете глобализации мирохозяйственных связей; определены конфликтный потенциал современных экологических проблем по основным видам природных ресурсов и функциональные взаимосвязи в системе “экологический конфликт — факторы влияния”; предложен авторский подход к согласованию эколого-экономических интересов в экологическом конфликте.

A problem of influence a ecological factor on forming and realization of international policy in light globalization are investigational in the article; certainly conflict potential of modern ecological problems after the basic types of natural resources and functional intercommunications in the system a “ecological conflict — factors of influence”; the author going is offered near the concordance of ecological and economic interests in an ecological conflict.

Надійшла 15 серпня 2010 р.

ФОРМАТ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ В УМОВАХ БОРГОВОЇ КРИЗИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 18–21

Розглянуто механізми залучення коштів для подолання фінансової кризи в Україні в умовах, коли сукупний державний борг наближується за розміром до ВВП. Визначено специфічні риси сучасного руху іноземних капіталів і провідні країни нетто-інвестори. Запропоновано інструменти поліпшення інвестиційного іміджу країни для ефективнішого використання іноземного капіталу з метою економічного зростання.

Сучасний борговий характер економіки України обумовлює суттєву роль зовнішньоекономічних трансакцій у сфері міжнародних фінансових відносин як держави, так і суб'єктів її господарства. Станом на 31 січня 2009 р. державний і гарантований борг України становив 301 млрд 538 млн 747,28 тис. грн або 37 млрд 686 млн 690,45 тис. дол., у тому числі державний і гарантований зовнішній борг — 195 млрд 286 млн 531,99 тис. грн (64,76 % від загальної суми) або 24 млрд 407 млн 155,45 тис. дол., внутрішній борг — 106 млрд 252 млн 215,29 тис. грн (35,24 %) або 13 млрд 279 млн 535,00 тис. дол. У ретроспективі сукупний державний борг України за 2008 р. збільшився на 40 %, а у січні — вересні 2009 р. він зріс ще на 41,9 %.

За інформацією Міністерства фінансів України у 2010 р. сукупний державний прями́й і гарантований борг країни зріс до нового рекордного рівня — 37,944 млрд дол. За лютий 2010 р. зростання державного боргу склало 0,7 %, або 0,257 млрд дол., що також виявляється історичним максимумом. Основний приріст боргу у лютому відбувся за рахунок розміщення випуску облігацій внутрішнього державного займу, внаслідок чого внутрішній прями́й борг збільшився за місяць на 4,4 %, або 4,014 млрд грн — до 96,207 млрд грн (12,041 млрд дол.). На кінець лютого державний і гарантований урядом зовнішній борг становив 24,145 млрд дол. (63,63 % від загальної суми державного боргу), а державний і гарантований внутрішній борг — 13,8 млрд дол.

Треба відзначити, що сукупний державний борг України становить 93,5 % ВВП, а на обслуговуван-

ня внутрішнього боргу лише у квітні 2010 р. треба витратити близько 6 млрд грн — майже половину загального фонду держбюджету. Такий критичний стан вимагає від уряду застосування екстрених і нетрадиційних засобів залучення міжнародних фінансів, зокрема з країн — експортерів капіталу.

Сучасний фінансовий ринок позикових капіталів складається з облікового, міжбанківського і валютного ринків, до того ж ринків цінних паперів і середньо- та довгострокових кредитів [1; 2]. Інтернаціоналізація виробництва значно вплинула на міжнародний рух капіталів [3]. Лідером у цьому процесі стали США, зарубіжні активи яких за 1950–2000 рр. зросли більше ніж у 50 разів. Основними імпортерами у цей час були країни Західної Європи і Японія. На кінець 1980-х років на передові позиції вийшли країни ЄС, сукупний обсяг їх прямих інвестицій на початок 2000-х років перевищував майже у 3 рази обсяг експорту прямих інвестицій США. Провідними інвесторами поряд із США стали Японія, Франція, Німеччина, Великобританія. На цих позиціях вони залишаються й досі [4].

Більшість країн залежно від стану балансу ввезення і вивезення іноземних інвестицій є як експортерами, так й імпортерами капіталу. До нетто-інвесторів належать Японія, Франція, Німеччина. Більшість країн Західної Європи і Канада практикують як вивіз, так і ввіз капіталу.

Характерними рисами сучасного стану міжнародного руху капіталів є:

- збільшення кількості країн, що залучені до інвестиційних процесів; до традиційних ін-

весторів додалися Південна Корея, Тайвань, Китай, Індія;

- посилення потоків іноземних інвестицій внаслідок інноваційних технологій, з метою наближення до ринків збуту, обходу протекціоністських бар'єрів, економії на податках, зменшення витрат на охорону довкілля;
- оновлення характеру, форм і напрямів міжнародної міграції капіталів: зросла роль держави як інвестора, посилюються приватні портфельні інвестиції;
- змінюється регіональне розміщення інвестицій — до Другої світової війни основні інвестиції спрямовувались у колонії, сьогодні близько три чверті зарубіжних інвестицій припадає на розвинені країни, через розвиток НТП та розпад колоніальної системи;
- зростає роль транснаціональних банків і корпорацій у міжнародному русі капіталів;
- активізувалися кредитні відносини між постсоціалістичними країнами (кредитори) та слабозрозумілими країнами — з одного боку, з другого — постсоціалістичні країни стали позичальниками розвинених країн.

Для залучення іноземного капіталу доцільно використовувати:

- позикові стимули (прямі позикові пільги, зниження податку);
- фінансові механізми (надання кредитів, субсидій, позик);

- нефінансові механізми (інформаційна та менеджерська допомога, створення спеціальних економічних зон).

У подоланні економічної та боргової кризи в Україні великі сподівання покладаються на іноземні інвестиції, державні позики та кредити міжнародних фінансових установ, членами яких є країна. Найбільшими інвесторами в Україну є Кіпр, Німеччина і Нідерланди (див. таблицю). Оскільки Кіпр — це офшорна зона, то насамперед це інвестиції капіталу наших співвітчизників, які уникли податкового навантаження. Їх загальний обсяг на початок 2009 р. становив майже 36 млрд дол. США.

Зростанню іноземного інвестування сприяє нормальний чи сприятливий інвестиційний клімат (імідж) країни, який обумовлюється багатьма факторами ризику:

- соціально-політична ситуація та її перспективи;
- економічна ситуація та її перспективи;
- зовнішньоекономічна діяльність, що підпорядкована чинному законодавству у сфері захисту інвестицій, формування та діяльності підприємств за участю іноземного капіталу, заходам з регулювання та обмеження цієї діяльності, державній політиці щодо здійснення і гарантування капіталовкладень з-за кордону.

Рух позикового капіталу в міжнародних кредитних відносинах, де кредиторами і позичальниками

Прямі іноземні інвестиції в Україну*

Країна	Обсяги прямих інвестицій станом на 01.01.09 (млн дол. США)	У % до підсумку
Разом	35723,4	100,0
У тому числі		
Кіпр**	7682,9	21,5
Німеччина	6393,8	17,9
Нідерланди	3180,8	8,9
Австрія	2445,6	6,8
Сполучене Королівство	2273,5	6,4
Російська Федерація	1851,6	5,2
Сполучені Штати Америки	1471,5	4,1
Віргінські Острови, Британські**	1316,1	3,7
Швеція	1263,0	3,5
Франція	1226,1	3,4
Італія	914,3	2,6
Швейцарія**	715,6	2,0
Польща	694,7	1,9
Угорщина	595,5	1,7
Інші країни	3698,4	10,4

* Складено за даними Держкомстату України (наведено за наростаючим підсумком)

** Офшорні зони

є різні держави чи суб'єкти національних господарств (державні органи, кредитні установи, нефінансові заклади, інші юридичні та фізичні особи), визначається платоспроможністю країни, потенціалом економічного зростання та довірою міжнародних фінансових інститутів. Міжнародний кредит має забезпечувати перерозподіл між країнами фінансових і матеріальних ресурсів, посилювати нагромадження в межах світового господарства за рахунок більш ефективного використання вільних грошей, прискорює реалізацію товарів.

За призначенням ці кредити розрізняють на зв'язані і фінансові. Зв'язані кредити мають цільовий характер, до них належать:

- комерційні кредити для закупівлі певних товарів і послуг;
- інвестиційні — для будівництва, прямих капіталовкладень, погашення зовнішньої заборгованості, придбання цінних паперів;
- проміжкові — для обслуговування змішаних форм вивезення капіталів, товарів та послуг, виконання підрядних робіт.

Фінансові кредити не мають цільового призначення, до них належать: єврокредити, облигації, євроноти, єврокомерційні папери та інші фінансові інструменти. Джерелом єврокредитів є ресурси Євровалютного ринку, що надаються великими банками на строк 5–10 років на умовах “рол овер”, договірний період ділиться на періоди — 3–6 місяців, а тверда відсоткова ставка встановлюється лише на перший місяць. Відсоткова ставка складається з базової ставки і маржі. За базу може прийматися ставка *LIBOR* (Лондонського міжбанківського ринку депозитів). Маржа може коливатися від 0,25 до 2 %.

Серед основних фінансових інструментів боргового ринку слід використовувати наступні:

конвертовані облигації — за певних умов можна обміняти на акції компанії-боржника за попередньо встановленим курсом;

варант — документ, який дає право власнику на купування акцій протягом зазначеного строку за фіксованим курсом;

євроноти — короткострокові та середньострокові зобов'язання з плаваючою ставкою;

єврокомерційні папери — зобов'язання приватних корпорацій, які випускаються на 3–6 місяців з невеликою маржею до відповідної базової ставки міжнародного грошового ринку.

Важливою формою міжнародного кредиту є міжурядові позики, які надаються за рахунок коштів державного бюджету у вигляді допомоги, можуть бути безвідсотковими або з невеликою

відсотковою ставкою. Серед них слід обирати ті, що можуть надаватися на пільгових умовах під певні гарантії та привілеї або бонуси. Треба відзначити, що в сучасному світі будь-які урядові позики надаються під певні преференційні умови у міжнародній співпраці.

Україна використовує позики міжнародних фінансових організацій, зокрема МВФ, СБ, ЄБРР та кредити окремих держав (РФ, Туркменістан, країни — члени ЄС). Надання позичок МВФ розпочалося у 1994 р. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в Україну в 2008 р. склали близько 36 млрд, остання кредитна лінія МВФ у 2009 р. — 16,4 млрд дол. США — так і не була здійснена.

МВФ поставив Україні достатньо чіткі умови. Перше — це прийняття бюджету на принципах, узгоджених між урядом і МВФ, і друге — наведення порядку у банківській системі на принципах, узгоджених між НБУ і МВФ. Для цього потрібний повторний моніторинг та повторна рекапіталізація банків, тобто використання ОВДП виключно для банків, а не для державних монополій і цілей економічного розвитку.

Для продовження співпраці з МВФ уряду треба шукати компроміс щодо розміру бюджетного дефіциту (3 %) і дефіциту “Нафтогазу” (1 %), та довести МВФ, що скорочення дефіциту дуже негативно вплине на стан національної економіки. Тому треба домовлятися про 4–6-відсотковий розмір дефіциту бюджету, і дефіциту “Нафтогазу” в межах 1,5–2,5 %. Проте й ці домовленості потребують підвищення ціни на газ для населення протягом поточного 2010 р. Якщо уряд буде здатний знайти компромісні рішення, МВФ відновить співпрацю з Україною найближчим часом. Черговий транш можна очікувати протягом 3–4 місяців.

Проте, чи вигідна співпраця України з МВФ на тих умовах, що пропонуються? І чи реально виконати ці умови, заганняючи національне господарство у жорсткі рамки зростаючого боргу?

На наш погляд, для виплати вже наявного боргового тягаря насамперед необхідно підвищити темпи зростання ВВП, і це потребує прямих, у тому числі іноземних, інвестицій у реальний сектор економіки через співпрацю з окремими країнами та їх суб'єктами господарювання. Залучення інвестиційного капіталу потребує здійснення певних реформ у податковій сфері, господарському кодексі, реанімації зон спеціального фінансового режиму функціонування (ВЕЗ, ТПР). Створення сприятливого інвестиційного клімату в країні може забезпечити приплив коштів під окремі

спільні стратегічні проекти, пов'язані з агропромисловим комплексом, розвитком інфраструктури, туристичного комплексу, готельного бізнесу, машинобудування тощо. Це вкрай необхідно і з погляду участі України у проведенні чемпіонату з футболу "Євро-2012" та необхідності підготовки країни для приймання гостей з усього світу на належному рівні.

Для ефективної співпраці з іноземними і національними інвесторами необхідно відновити довіру депозитаріїв (фізичних і юридичних осіб) до банківської системи України та залучити внутрішні кошти у розвиток галузей-локомотивів розвитку економіки. У цьому сенсі корисною стала б і амністія капіталів, яка б призупинила відплив коштів підприємців в офшорні юрисдикції і спо-

нукала б повернення вітчизняних фінансових ресурсів з-за кордону.

Література

1. *Фінанси (теоретичні основи): Підручник* / М. В. Грідчина, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін.; За наук. ред. М. В. Грідчиної, В. Б. Захожая. — 2-ге вид., випр. і допов. — К.: МАУП, 2004. — 312 с.
2. *Шиян Д. В., Строченко Н. І. Фінансовий аналіз.* — К.: А.С.К., 2003. — 240 с.
3. *Міжнародні фінанси: Навч. посіб.* / О. М. Мозговий, Т. Є. Оболенська, Т. В. Мусієць та ін.; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Мозгового. — К.: КНЕУ, 2005. — 504 с.
4. *Фомишин С. В. Международные экономические отношения.* — Ростов н/Д: Фенікс, 2006. — 608 с.

Іноземні інвестиції, державні позики та кредити міжнародних фінансових установ відіграють велике значення в подоланні фінансової та боргової кризи в Україні. Можливість залучення іноземних коштів визначається платоспроможністю країни, потенціалом економічного зростання та довірою міжнародних фінансових інститутів. Тому для виплати наявного боргу насамперед необхідно підвищити темпи зростання ВВП, що потребує прямих внутрішніх і зовнішніх інвестицій у реальний сектор економіки через співпрацю з окремими країнами та їх суб'єктами господарювання на взаємовигідних умовах.

Зарубежные инвестиции, государственные займы и кредиты международных финансовых институтов имеют большое значение в преодолении финансового и долгового кризиса в Украине. Возможность привлечения иностранных средств определяется платежеспособностью страны, потенциалом экономического роста и доверием международных финансовых институтов. Поэтому для выплаты имеющегося долга прежде всего необходимо увеличить темпы роста ВВП, что требует прямых внутренних и внешних инвестиций в реальный сектор экономики через сотрудничество с отдельными странами и их субъектами хозяйствования на взаимовыгодных условиях.

Foreign investments, state borrowing and international financial institutes' credits have the big significance for financial and borrowing overcoming in Ukraine. The foreign means attracting' opportunity depend on state's possibility to pay, potential of economic growth and the trust of international financial institute. Therefore it is necessary for present borrowing compensation, first of all, to increase the temps of GDP growth, that demand direct internal and external investment into real sector of economy through collaboration with individual countries and it's economy subjects under mutually beneficial conditions.

Надійшла 16 серпня 2010 р.

СИСТЕМНО-ДІАГНОСТИЧНИЙ І СИТУАТИВНО-ЧИННИКОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЮ (ПРОФЕСІЙНОЮ) ОСВІТОЮ І НАВЧАННЯМ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 22–32

Розглянуто основні функціональні завдання територіального управління в соціальної сфері; розкрито сутність організаційно-методичних принципів управління професійно-технічною освітою в умовах його децентралізації з урахуванням закономірностей соціально-економічного розвитку регіональних систем і стратегічних завдань управління цим процесом; проаналізовано методи, що забезпечують успішну реалізацію прогностичної функції управління керівниками різних рівнів у системі професійно-технічної (професійної) освіти і навчання.

У педагогічній теорії та практиці розвиток професійно-технічної (професійної) освіти і навчання в умовах ринкових відносин розглядається як соціально-педагогічне явище, що відображає економічний, соціальний і культурний розвиток українського суспільства. Створення в системі професійно-технічної (професійної) освіти якісно нового соціокультурного простору (в останньому розгортаються інноваційні освітні та виховні процеси, відроджуються гуманістичні цінності, демократизується функціональний устрій навчальних закладів) потребує проведення фундаментальних досліджень із теорії галузевого управління, оскільки “процес розвитку цієї системи, – за переконаннями науковців, – значною мірою залежить від стратегічних і тактичних управлінських рішень і дій, які були б різнорівневими і відповідали вимогам часу” [6].

Актуальність проблеми дослідження зумовлена суперечністю між невинним розвитком технічного прогресу, що формує нові вимоги до особистісних і професійних якостей представників робітничих професій, і неспроможністю системи професійно-технічної (професійної) освіти і навчання їх задовольнити. Науковий пошук щодо спростування зазначеної суперечності (вона є основним критерієм наявності проблеми децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням і потре-

бує розроблення її теоретичних основ) базувався на системно-діагностичному та ситуативно-чинниковому аналізі розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком, здійснювався на засадах системного, діяльнісного, особистісного, міждисциплінарного та синергетичного підходів і зумовив необхідність обґрунтування організаційно-методичних принципів децентралізованого управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком, ґрунтового аналізу методів, що забезпечують успішну реалізацію прогностичної функції управління керівниками різних рівнів у системі професійно-технічної (професійної) освіти і навчання (Г. Єльнікова, В. Мельник, Д. Стеченко, В. Рапопорт, Г. Суков, І. Тупік).

Системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком проведено з урахуванням теоретичних положень, згідно з якими система є цілісним утворенням, що складається з нерозривно пов'язаних між собою елементів, що створюють її структуру, має тенденцію до розвитку й динаміки, характеризується доцільністю і включається у більш складні системи завдяки своїй структурі,

сприяє переходу від часткової, фрагментарної інформатизації окремих компонентів навчального процесу до комплексної, системної. Системний аналіз як метод підготовки й обґрунтування рішень із розв'язання комплексних проблем навчання та системного підходу, який висвітлює явища, що мають багато взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільністю функцій і мети, єдністю управління і функціонування (С. Гончаренко).

Використання системного підходу в дослідженні дало можливість проаналізувати процеси становлення та розвитку системи професійно-технічної (професійної) освіти і навчання, виявити механізми розвитку теорії управління освітою через розроблення теоретичних основ децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням.

Діяльнісний підхід сприяв виокремленню та теоретичному обґрунтуванню організаційно-методичних принципів децентралізованого управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням; реалізації зазначених принципів на регіональному рівні; ґрунтовному аналізу методів, що забезпечують успішну реалізацію прогностичної функції управління керівниками різних рівнів у системі професійно-технічної (професійної) освіти і навчання.

Особистісний підхід використано як методологічний інструментарій формування суб'єктної позиції управлінців різних рівнів, суб'єктів освітньої та виробничої діяльності в процесі децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням. Синергетичний підхід сприяв закріпленню наукової позиції щодо уявлень про систему управління професійно-технічною (професійною) освітою як взаємодію складних підсистем, здатних до самоорганізації.

Міждисциплінарний підхід став методологічним імперативом у процесі застосування філософських, економічних, психологічних, педагогічних, соціологічних та інших наукових концепцій, положень і принципів.

Системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком уможливив розроблення концептуальних положень, які можна використати в процесі визначення теоретичних основ децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням. Основні з них наведемо як приклад.

Децентралізація управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням охоплює системи професійно-технічної (професійної) освіти і навчання (регіональні, муніципальні); педагогічні технології; зміст професійно-технічної (професійної) освіти і навчання, управління навчально-виховним процесом; планування й контроль за розвитком професійно-технічних навчальних закладів може здійснюватися за такими напрямками: децентралізація фінансування професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; децентралізоване управління професійно-технічними навчальними закладами (йдеється про фінансування таких проектів, як: організація закладів професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; розробка змісту професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; розроблення та впровадження інноваційних технологій; структурування системи навчально-виховного процесу тощо).

Для децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням інваріантною є група умов (мотиваційні, кадрові, матеріально-технічні, науково-методичні, фінансові, організаційні, нормативно-правові, інформаційні).

Нагальною проблемою сьогодення є посилення відповідальності місцевих органів виконавчої влади, соціальних партнерів, інших зацікавлених сторін за розвиток системи професійно-технічної (професійної) освіти і навчання в регіонах, її відповідності потребам роботодавців. З цією метою необхідно створити умови для забезпечення багатоканального фінансування професійно-технічної (професійної) освіти і навчання, підвищення якості підготовки робітничих кадрів на основі широкого залучення партнерів до реалізації цього процесу. При цьому, розробка стратегії децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням має ґрунтуватися на положеннях, що визначають її етапи, напрями та шляхи реалізації.

Розвиток професійно-технічної (професійної) освіти і навчання, яка з усіх освітніх галузей є максимально інтегрованою у виробництво, зумовлений входженням України в європейську та світову спільноту. Головним його завданням є модернізація управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням. Управлінська стратегія розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання та шляхи її реалізації мають будуватися з урахуванням тенденцій соціально-економічного розвитку регіонального управління і країни в цілому.

Наукове пізнання об'єктивних закономірностей розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання, які відображають її реальний стан, є теоретичним підґрунтям розробки принципів децентралізованого управління з урахуванням основних функціональних завдань регіонального управління (принципи є відображенням об'єктивних закономірностей розвитку управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у регіоні).

Основними функціональними завданнями регіонального управління в соціальній сфері є: створення умов для задоволення потреб населення у професійно-технічній (професійній) освіті і навчанні та праці; забезпечення ефективного використання трудового потенціалу та організація сприятливих умов для його відтворення; сприяння ефективному розвитку соціальної інфраструктури; задоволення наявних сфер життєдіяльності людини. Розвиток науки і практики децентралізованого управління потребує теоретичного пізнання його категорій — об'єктивних закономірностей, принципів і чинників.

Сутність децентралізованого управління розкривається в процесі реалізації його організаційних і методичних принципів, зокрема таких, як: принцип історизму; принцип єдності політики держави та місцевих органів влади щодо децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням; принцип пріоритетності (сприяє ранжуванню цілей і завдань управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням); принцип комплексності (орієнтує на забезпечення комплексного розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання).

Розвиток професійно-технічної (професійної) освіти і навчання неможливий без тісної взаємодії з широким колом соціальних партнерів. Метою соціального партнерства на рівні професійно-технічних навчальних закладів і роботодавців є задоволення потреб учнів в інтелектуальному і моральному розвитку, здобуття професійної освіти та кваліфікації в обраній сфері професійної діяльності, реалізація власних життєвих намірів (саме цим і визначається значення соціального партнерства у професійній педагогіці). Гуманістичний і демократичний виміри освіти передбачають подолання розриву між освітою та культурою, зміну технократичної (знанневої) парадигми на культурологічну, зорієнтовану на плекання Людини Культури (Е. Загв'язинський, В. Зінченко, В. Кремень, Н. Крилова, В. Панов, В. Пассов, О. Савченко, В. Ясвін та ін.).

Децентралізація управління системою професійно-технічної (професійної) освіти і навчання стає необхідною умовою реального забезпечення кваліфікованими робітниками ринку праці. У зв'язку з цим нагальною проблемою сьогодення є посилення відповідальності місцевих органів виконавчої влади, соціальних партнерів, інших зацікавлених сторін за розвиток системи професійно-технічної (професійної) освіти і навчання в регіонах.

Реалізація зазначених положень суб'єктами управління різних рівнів можлива за умови оволодіння ними методологією управління регіональним розвитком. Методологія управління регіональним розвитком ученими розглядається як сукупність принципів і методів планового регулювання розвитку господарства країни, на основі яких розробляються державні завдання і забезпечується їх виконання. Сутність управління регіональним розвитком країни виявляється в реалізації його організаційних і методичних принципів.

Загальновідомо, що в теорії управління регіональним розвитком ученими і практиками обґрунтована низка принципів, які певною мірою співвідносяться з організаційно-методичними принципами децентралізованого управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням. Зазначені принципи в педагогічній науці і практиці розглядаються з урахуванням закономірностей соціально-економічного розвитку регіональних систем і країни в цілому. Реалізація організаційно-методичних принципів управління професійно-технічною (професійною) освітою суб'єктами управління різних рівнів (в умовах його децентралізації) з урахуванням закономірностей соціально-економічного розвитку регіональних систем і стратегічних завдань регіональної політики країни сприятиме забезпеченню головної мети професійної освіти і навчання.

Крім того, теорія управління професійно-технічною (професійною) освітою зумовлюється і залежить від практики управління регіональним розвитком (остання дає чимало прикладів встановлення і реалізації пріоритетів соціально-економічного характеру). Відповідно до розвитку конкретного регіону вони дають можливість суб'єктам управління визначати та ранжувати виробничі й соціальні цілі та завдання згідно з територіальною стратегією його розвитку та ресурсних можливостей.

Як свідчать результати освітньої практики, необхідною передумовою децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою

і навчанням є визначення пріоритетів в управлінні регіональним розвитком. Об'єктивна потреба щодо визначення пріоритетів у теорії регіонального розвитку розглядається як умова підвищення ефективності суспільного виробництва; вдосконалення суспільно-господарських, міжрегіональних, міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорцій; наближення територіально-галузевої структури виробництва до структури суспільних потреб; прискорення науково-технічного прогресу. Визначення цілей і функцій пріоритетного розвитку певного регіону є методологічним аспектом теорії пріоритетів (цілі пріоритетів — це те, заради чого встановлюються пріоритети; функції пріоритетів — це конкретні завдання, які треба виконати для досягнення поставлених цілей). В умовах модернізації управління професійно-технічною (професійною) освітою винятково актуальними функціями пріоритетів є: усунення диспропорцій, що склалися, і внесення прогресивних змін у структуру господарства; участь у міжнародному поділі праці; забезпечення науково-технічного прогресу.

Залежно від ієрархічного рівня управління регіональним розвитком виокремлюють загальноекономічні, галузеві, внутрішньогалузеві, внутрішньовиробничі та територіальні пріоритети, що позначаються на розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання в певному регіоні. Зокрема, господарські пріоритети, що сприяють високій агрегованості цілей, засобів їх досягнення і показників ефективності; цільовій орієнтації на кінцеві господарські результати і підвищення матеріального та культурного рівня життя населення; узгодженню пріоритетів розвитку структур нижчих рангів регіонального розвитку; формуванню цілей і завдань пріоритетів на нижчих рівнях регіональної економічної ієрархії, які водночас є чинниками їх ефективного функціонування.

Відтворення стратегічних напрямів розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання має здійснюватися з урахуванням стратегії регіонального розвитку, що спрямовується на досягнення соціально-економічних цілей, комплексне використання природних умов та охорону навколишнього природного середовища, ефективний територіальний поділ праці та доцільну міжрайонну інтеграцію, розширене відтворення регіональних систем і формування для цього відповідних територіальних і міжгалузевих пропорцій, здійснення диференційованої регіональної соціально-економічної та науково-технічної полі-

тики, зближення матеріального і культурного рівнів життя населення в різних регіонах і зонах країни [31].

Донедавна регіональні дослідження заявленої проблеми здійснювалися з метою забезпечення необхідною інформацією державних органів управління. Сучасна методологія регіональних досліджень у контексті децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням формує нові вимоги до їх здійснення. Нині, як ніколи, потребує вдосконалення система вивчення проблеми регіоналізації професійно-технічної (професійної) освіти і навчання, що зумовлюється і залежить від регіонального управління освітою — діяльності регіональних органів державного управління освітою та органів місцевого самоврядування, що спрямовуються на загальнонаціональне формування регіонального компонента освіти з урахуванням принципів структурної ієрархії, фінансово-економічного забезпечення та оптимального поєднання централізації, децентралізації і регіоналізації управління.

Під регіоналізацією професійно-технічної освіти розуміють процес передавання повноважень зазначеної галузі до регіонів відповідно до обласного адміністративно-територіального поділу та орієнтації роботи професійно-технічних навчальних закладів на потреби певної території (М. Я. Сорока). Регіоналізація професійної освіти і навчання, яка забезпечить ефективність управління освітніми (педагогічними) системами та розбудову регіональної мережі професійно-технічних навчальних закладів, передбачає формування у суб'єктів управління територіальних інтересів, делегування з центру місцевим органам управління освітою повноважень щодо вирішення таких завдань, як: удосконалення освітньої інфраструктури регіону; розвиток фінансово-бюджетної сфери; створення сприятливих умов для функціонування об'єктів освіти різних типів і форм власності; забезпечення соціального та фінансового захисту тих, хто навчається; реалізація кадрової політики, що спрямовується на збереження, зміцнення і розвиток кадрового потенціалу педагогів; удосконалення регіональної системи професійної підготовки кадрів через навчання, додаткове навчання і перенавчання різних категорій населення; забезпечення управління кар'єрою і просування по службі керівних кадрів освіти регіону; регулювання регіонального розвитку педагогічної праці різних категорій працівників відповідно до рівня їх кваліфікації; подолання диспропорцій і розміщення закладів

(установ) освіти, їх матеріально-технічне оснащення та координація діяльності [2, 768].

Управління регіональним розвитком ґрунтується на науковому пізнанні закономірностей теорії управління. Сукупність загальних принципів і методів планового регулювання розвитку господарства країни, на основі яких розробляються державні завдання і забезпечується їх виконання, є основою розроблення методології управління регіональним розвитком. Її розвиток потребує засвоєння таких категорій, як закономірності, чинники та принципи в контексті децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням.

Системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком передбачає необхідність дослідження сутнісних характеристик принципів децентралізованого управління. Організаційною формою дослідження сутнісних характеристик принципів децентралізованого управління є модель програми децентралізації управління професійно-технічною освітою (базові ідеї програми реалізуються за допомогою організаційно-методичних принципів із використанням системного підходу до вирішення управлінських проблем у цій освітній галузі).

У контексті заявленого реформування професійно-технічної (професійної) освіти і навчання потребує вивчення, усвідомлення та самоорганізації системи децентралізованого управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням, оскільки управляти можна лише системою, в якій реалізуються функції управління [2]. У галузевому управлінні поняття “децентралізоване управління” не формалізоване настільки, щоб можна було дати його точне визначення. Це пояснюється тим, що до сьогодні загальноприйнятті формалізації таких понять, як “система”, “мета”, “цілі”, “завдання” тощо в контексті децентралізованого управління недостатньо опрацьовані як науковцями, так і практиками. Децентралізоване управління передбачає передавання функцій державної влади на місця місцевим органам самоврядування. Передумови його здійснення знайшли відображення у ст. 132 Конституції України, в якій зазначається, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання децентралізації і централізації щодо здійснення державної влади, збалансованості і соціально-

економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Крім того, децентралізація управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням формує якісно нові вимоги до управлінців різних рівнів. Результати практики свідчать, що успішний управлінець відрізняється стратегічним мисленням і вмінням застосовувати методи прогнозування [4].

Нині в управлінні професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням, професійно-технічними училищами, зокрема управлінцями різних рівнів, доволі ефективно застосовуються різноманітні методи прогнозування, а саме: демографічні; природних ресурсів із основних груп; змін у біосфері — природному середовищі життєдіяльності людини; розвитку науки, науково-технічного прогресу і можливостей, реалізації їх досягнень на практиці (використовуються з метою розв’язання комплексних міжгалузевих проблем); соціальні (виявляють проблеми щодо змін соціальної структури населення, оцінки соціального становлення та соціальної активності різних його груп, формування виробничих потреб населення, основних змін способу життя людей); економічні; формування невиробничих потреб населення та шляхів їх задоволення; відтворення національних багатств (йдеться насамперед про необхідні); розвитку сфер господарства країни; взаємопов’язаних комплексів та окремих галузей виробництва; господарської динаміки та господарських корпорацій; розвитку економічного механізму та системи управління господарським комплексом країни; розвитку світового господарства та її зовнішньоекономічних зв’язків.

Застосування зазначених — взаємозалежних і взаємозумовлених — методів прогнозування дасть можливість управлінцям визначити умови, параметри розвитку та характеристики системи децентралізованого управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням та знайти відповідь на досить “болюче” для суб’єктів означеної галузі питання: “Якою вона має бути?”.

Управлінський прогноз щодо розвитку системи децентралізованого управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням, за переконаннями науковців, має впливати зі змін співвідношень, спиратися на сталі зв’язки — просторові, структурні, часові та структурно-методичні принципи. Враховуючи означені умови, науковцям і практикам, які займаються розробкою теоретичних і методологічних основ децен-

тралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням, необхідно використати триєдину часову систему аналізу соціально-педагогічних явищ (що були в минулому, спостерігаються тепер і передбачаються в майбутньому). Другим, не менш важливим, кроком суб'єктів управління на шляху реалізації цього завдання є подолання бар'єра багатовимірності через використання: а) декомпозиційних прийомів (передбачають поділ цілого на частини, що поліпшує культуру сприйняття та розуміння досліджуваного явища); б) простих показників (характеризують суму важливих прогностичних чинників); в) агрегування (зведення кількох показників до одного).

Прогнозування розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання в умовах її децентралізації варто здійснювати поетапно, враховуючи (а можливо, й за аналогією) закономірності соціально-економічного розвитку регіональних систем і країни в цілому [5]: 1-й етап — відповідно до цілей і завдань розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання на перспективу формулюються робочі гіпотези (на наступному етапі вони будуть предметом його аналізу та оцінки), моделюються сценарії (вони зводяться до визначення цілей та об'єкта прогнозу, типів систем, що підлягають прогнозуванню; вибору прогностичних чинників, визначення зв'язків і типу залежностей між чинниками та об'єктами прогнозу; вибору методів прогнозування та кількості прогнозованих варіантів для обґрунтування найоптимальнішого, перевірки достовірності прогнозування тощо). 2-й етап — системний аналіз розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання в умовах децентралізації управління (здійснюється на основі змодельованих сценаріїв і дає змогу визначити вплив чинників децентралізованого управління на розвиток професійно-технічної (професійної) освіти і навчання). 3-й етап — на основі показників, визначених у процесі аналізу, здійснюється розроблення прогнозів розвитку системи професійно-технічної (професійної) освіти і навчання.

Прогнозування розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання в найближчі роки стане ефективним засобом зміцнення тенденцій щодо її децентралізації та державного управління регіональним розвитком. У свою чергу децентралізація управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням сприятиме відродженню відсталих, “депресивних” регіонів шляхом підвищення активності та ініціативності

людей, культури праці, її продуктивності та використання духовного потенціалу народу [7].

Наукове пізнання об'єктивних закономірностей децентралізації управління професійно-технічною освітою є основою, теоретичним підґрунтям розробки її організаційно-методичних принципів (принцип (від лат. *principium* — початок, основа) — головне вихідне положення концептуальної теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації [1, 961]), оскільки вони є їх відображенням. У контексті заявленого наводимо як приклад функціональну характеристику організаційно-методичних принципів (реалізація кожного з них у системі управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням уможливить розкриття та формалізацію сутності поняття “децентралізоване управління”):

- об'єктивно оцінити відносну цілісність і завершеність певного етапу становлення та розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання можна за умови реалізації принципу історизму, оскільки він має універсальне методологічне значення;
- взаємну відповідальність і взаємні зобов'язання щодо комплексного розвитку та функціонування зазначеної освітньої галузі передбачає принцип узгодження інтересів державних і місцевих органів управління на основі єдиної відомчо-територіальної системи стимулювання й відповідальності;
- ранжуванню цілей і завдань системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням відповідно до проекту концепції її розвитку та реальних можливостей, орієнтації на дотримання соціальної спрямованості щодо використання матеріальних і фінансових ресурсів сприяє принцип пріоритетності;
- принцип єдності регіональної політики суспільства та галузевої освітньої політики орієнтує управлінців різних рівнів на комплексний підхід до проблем і завдань професійно-технічної (професійної) освіти і навчання стосовно її реформування та розвитку, і посилює відповідальність місцевих органів управління за успішну реалізацію зазначених процесів;
- принцип комплексності, що спрямовується на: а) піднесення професійно-технічної (професійної) освіти і навчання на якісно новий рівень шляхом розроблення державних стандартів, орієнтованих на посилення соціальної спрямованості її змісту; істотне

підвищення статусу професійно-технічних навчальних закладів у процесі комплексно-пропорційного розвитку їх мережі; збалансованості ресурсів професійно-технічної (професійної) освіти і навчання із суспільними потребами та запитами громадян;

- принцип пропорційності щодо фінансового забезпечення професійно-технічної (професійної) освіти і навчання за рівнями адміністративно-територіальної ієрархії, розширення фінансово-економічної самостійності професійно-технічних навчальних закладів базується на поєднанні регіонального бюджету з позабюджетними фондами комплексного розвитку (зазначені фонди формуються за рахунок діяльності підприємств і коштів населення);
- принцип варіативності сприяє: а) розробленню варіативної програми розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання (як правило, різні варіанти цієї програми складаються на основі альтернативності проєктованих (попередньо визначених) термінів, що визначають темп і характер розвитку освітньої галузі відповідно до розвитку всіх сфер суспільного життя; гіпотез інвестиційної політики щодо освітньої галузі); вибору суб'єктами управління різних шляхів щодо досягнення цілей і вирішення її завдань.

За допомогою зазначених організаційно-методичних принципів можна поєднати і реалізувати ідеї стосовно науково-методичних основ обґрунтування перспективного розвитку і пріоритетних напрямів реформування професійно-технічної (професійної) освіти і навчання; розв'язати проблему інформаційного дефіциту в освітній галузі та підвищити якість управління професійно-технічними навчальними закладами, врахувавши при цьому стратегічні завдання регіонального розвитку. Це такі, як: "реконструкція економіки промисловості регіонів і великих міських агломерацій через конверсію оборонних і цивільних галузей, модернізацію інфраструктури, оздоровлення екологічної ситуації, роздержавлення та приватизацію; подолання депресивного стану агропромислових регіонів, відродження сіл і міст, прискорене відновлення втраченої життєдіяльності у сільській місцевості, розвиток місцевої виробничої та соціальної інфраструктур, підвищення ефективності щодо використання сільськогосподарських та інших угідь; стабілізація соціально-економічного становища в регіоні з

екстремальними природними умовами і переважно сировинною спеціалізацією; продовження формування промислових вузлів і центрів з пріоритетним розвитком виробництв, які пов'язані з комплексним використанням сировини, що видобувається, встановлених екологічних стандартів; стимулювання розвитку експортних та імпортозамінюваних виробництв у районах, що мають для цього найбільш сприятливі умови; формування регіональних економічних ринків, вільних економічних зон, а також технополісів як регіональних центрів упровадження досягнень вітчизняної і світової науки, прискорення економічного та соціального прогресу; переспеціалізація окремих прикордонних районів, створення нових робочих місць і прискорений розвиток соціальної інфраструктури з урахуванням можливої передислокації військових частин; розвиток міжрегіональних і регіональних інфраструктурних систем (транспорту, зв'язку, інформатики), які забезпечували б і стимулювали структурні зрушення та ефективність регіональної економіки; подолання надмірного розриву в рівнях і якості життя населення окремих областей" [5, 9, 10].

Системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком вплинув на необхідність створення комп'ютерних систем управління, зокрема таких, як: система пошуку, обробки та надання інформації про розвиток системи професійно-технічної (професійної) освіти в умовах децентралізації управління нею на основі Інтернет-технологій; система збору та аналізу інформації щодо управління професійно-технічними навчальними закладами; система управління персоналом; система оцінювання досягнень науки та практики управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчання в умовах її децентралізації.

Розвиток системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком є яскравим свідченням того, що перехід до ринкових відносин потребує використання якісно нових підходів і методів роботи з кадрами. Необхідність розв'язання цієї проблеми зумовлена посиленням економічних труднощів, зниженням виробництва, зносом основних фондів, використанням застарілих виробничих технологій, зменшенням обсягів щодо професійного навчання кадрів, істотним зниженням загального рівня кваліфікації робітників підприємств усіх галузей промисловості. За

цих обставин система професійно-технічної (професійної) освіти і навчання передбачає вдосконалення її підсистеми — неперервного професійного розвитку персоналу через формування і розвиток його інтелектуального потенціалу, ефективне управління знаннями на підприємствах.

Реалізація зазначеної вимоги зумовлена тим, що обсяг професійного навчання кадрів на підприємствах за останні роки знизився майже в чотири рази. За результатами наукових досліджень сьогодні навчання охоплено лише 8 % працівників від загальної кількості зайнятих у промисловості та інших галузях народного господарства України (для порівняння: у країнах Європейського Союзу навчання охоплено приблизно 20 %, в Японії — 80 % (Г. Суков, І. Тупик).

Як свідчать результати освітньої практики (вітчизняної та зарубіжної), система неперервного професійного навчання персоналу побудована відповідно до розвитку прогресивного (передового) підприємства з метою створення конкурентоспроможної елітної організації (світового взірця). У практиці діяльності таких організацій використовується система неперервного професійного розвитку персоналу, що складається із десяти блоків, які містять нові персонал-технології. Як приклад наведемо блок-схему зазначеної системи, яка успішно використовується на науково-виробничому комплексі — Новокраматорському машинобудівному заводі, який має унікальний досвід у галузі наукових досліджень, маркетингу, проектування, виробництва та обслуговування продукції після її продажу. Динаміку розвитку цієї організації забезпечують такі три фактори, як: заінтересований, відповідальний та ефективний власник в особі закритого акціонерного товариства; перехід до управління організацією на принципах сучасного менеджменту з його стратегічним баченням; реалізація системного підходу до управління персоналом. Імперативом діяльності цієї організації є проста істина: щоб успішно конкурувати в сучасних, надзвичайно жорстких умовах, потрібно багато знати, потрібно багато і наполегливо вчитися. З цією метою на підприємстві відпрацьована технологія пошуку інноваційних знань, що формують інтерес до розвитку виробництва (патенти, конструктивні рішення, технології, ноу-хау, стандарти, матеріали, інноваційні методи управління, методи і способи навчання на виробництві тощо). Суб'єкти управління організацією зазначені інновації не копіюють механічно, а критично їх оцінюють, добирають ліпші, адаптують їх до регіональних умов, а головне — продукують

нові знання та активно їх використовують у процесі виробництва. Доволі активно організацією використовуються (у формі системи неперервного професійного розвитку персоналом) відомі на Заході концепції “самонавчаюча організація” та “економіка знань”. Результатом використання цих концепцій є створення ефективно діючого навчально-виробничого та організаційно-методичного комплексу професійного навчання і розвитку персоналу; впровадження попередньої підготовки кадрів; розроблення чіткого алгоритму сертифікації та атестації персоналу, ключових посад спеціалістів і провідних робітничих професій; управління знаннями співробітників є стратегічною метою підприємства.

Науковий потенціал колективу підприємства складає 4 доктори наук, 21 кандидат наук, 110 керівників і спеціалістів працюють над дисертаціями, більше 400 осіб здобули другу спеціальність унаслідок післядипломної підготовки, без відриву від виробництва у ВНЗ навчається понад 300 працівників. У цілому різними формами навчання охоплено від 50 до 65 % персоналу. На підприємстві створено потужний центр підготовки робочих кадрів, який оснащено інноваційними засобами навчання. У 19-ти навчальних класах і 3-х спеціалізованих навчальних полігонах, які сертифіковано фірмою “Сіменс”, в одну зміну може навчатися більш ніж 600 осіб [6, 6, 7]. За переконаннями вітчизняних учених, — це яскравий приклад того, як слід працювати в умовах недосконалого законодавства, інфляції, економічної кризи та деградації системи професійно-технічної освіти, гідний для уважного вивчення та використання в індустрії України (В. М. Данюк).

З огляду на зазначене системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком показує, що ефективність децентралізованого управління зумовлюється і залежить від використання суб'єктами управління різних рівнів інтелектуального, інформаційного та інноваційного ресурсу; сучасних методів і засобів інформатизації всіх бізнес-процесів, методів програмування технологічних операцій на виробництві тощо.

Таким чином, системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком дав можливість дійти таких висновків.

Управлінська стратегія розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання та шляхи її реалізації мають будуватися з урахуванням закономірностей соціально-економічного розвитку регіональних систем і країни в цілому. Основними функціональними завданнями регіонального управління в соціальній сфері є: створення умов для задоволення потреб населення у професійно-технічній освіті і праці; забезпечення ефективного використання трудового потенціалу та організація сприятливих умов для його відтворення; сприяння ефективному розвитку соціальної інфраструктури; задоволення всіх сфер життєдіяльності людини.

Наукове пізнання об'єктивних закономірностей розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання, що відображають її реальний стан, є теоретичним підґрунтям розроблення принципів децентралізованого управління з урахуванням основних функціональних завдань регіонального управління (принципи є відображенням цих закономірностей у регіональній політиці країни).

Розвиток науки і практики децентралізованого управління потребує теоретичного пізнання його категорій — об'єктивних закономірностей, принципів і чинників. Сутність децентралізованого управління виявляється в процесі реалізації його організаційних і методичних принципів, зокрема таких, як: принцип історизму; принцип єдності політики держави і місцевих органів управління щодо децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням; принцип пріоритетності (сприяє ранжуванню цілей і завдань управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням); принцип комплексності (орієнтує на забезпечення комплексного розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання); принцип пропорційності щодо забезпечення професійно-технічної (професійної) освіти і навчання фінансовими ресурсами за рівнями адміністративно-територіальної ієрархії та розширення фінансово-економічної самостійності ПТНЗ; принцип варіативності; принцип узгодження інтересів державних і місцевих органів управління тощо. Необхідною передумовою розвитку професійно-технічної (професійної) освіти і навчання, наближення її структури до структури суспільних потреб є визначення пріоритетів децентралізованого управління, оскільки вони дадуть можливість ранжувати її цілі та завдання.

Глобальне переосмислення індивідуальних і загальнолюдських цінностей привело до транс-

формації моделі управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням, сприйняття персоналу не лише як об'єкта управління, а і його суб'єкта.

Теорію та методологію децентралізації управління можна розглядати як вчення про його організацію та здійснення. Таке визначення детермінує і його предмет — організацію діяльності суб'єктів управління різних рівнів, спрямовану на децентралізацію управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням.

Становлення і розвиток децентралізованого управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням зумовлюється і залежить від чинників соціально-економічного розвитку країни — джерел, умов та обмежень. За цих обставин його регулювання полягає у здійсненні заходів, що передбачені реформою професійної школи, зокрема таких, як створення умов для навчання учнів ПТНЗ, поліпшення підготовки кваліфікованих робітників відповідно до науково-технічного прогресу, забезпечення пропорційного розвитку окремих ланок професійної освіти та зміцнення їх матеріально-технічної бази; інтенсифікація роботи, що спрямовується на професійну орієнтацію молоді.

Базові ідеї моделі програми децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням розкриваються в таких положеннях: 1) урахування управлінцями різних рівнів великого масиву інформації потребує якісного вирішення управлінських проблем (часткове вирішення управлінських проблем породжує нові, іноді більш складні); 2) моніторинг стану децентралізації управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням має включати такий параметр: “Чинники та тенденції розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням в умовах її децентралізації”; 3) системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням в умовах її децентралізації дасть можливість директорам професійно-технічних училищ обґрунтувати оптимальну стратегію власної управлінської діяльності.

На сьогодні існує реальна потреба у формуванні українськими підприємствами якісно нових підходів до навчання персоналу на основі вивчення зарубіжного досвіду. Так, керівники українських підприємств можуть ефективно використовувати два різні підходи, які викладено в теорії Р. Калана і Д. Нортонна як “модель групи страте-

гічних професій” і “модель стратегічних цінностей”. У першому випадку організація зосереджує програми навчання на тих професіях, які є ключовими для реалізації її стратегічного розвитку; у другому — навчання персоналу здійснюється з метою впровадження корпоративних цінностей і пріоритетів організації в цілі і діяльність усіх її працівників.

Враховуючи зазначене, формування якісно нових підходів до навчання персоналу на українських підприємствах може здійснюватися за такими напрямками, як: “попереднє навчання та перепідготовка персоналу відповідно до стратегії підприємства; навчання та ліквідація розриву між корпоративними вимогами та наявним рівнем кваліфікації; навчання для засвоєння прогресивних прийомів виконання трудових операцій; навчання для підвищення загальної кваліфікації; навчання за новими напрямками розвитку підприємства” [6, 63].

Системно-діагностичний і ситуативно-чинниковий аналіз розвитку системи управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням у контексті управління регіональним розвитком дав можливість:

- з’ясувати, що регіональне управління освітою — це діяльність регіональних органів державного управління освітою, органів місцевого самоврядування, що спрямовується на загальнонаціональне формування компоненту освіти з урахуванням таких принципів, як структурна ієрархія, фінансово-економічне забезпечення, оптимальне поєднання централізації, децентралізації та регіоналізації; основними завданнями регіонального управління освітою є: вдосконалення освітньої інфраструктури регіону; розвиток фінансово-бюджетної сфери; створення сприятливих умов для функціонування об’єктів освіти різних типів і форм власності; забезпечення соціального та фінансового захисту тих, хто навчається; реалізація кадрової політики, що спрямовується на збереження, зміцнення і розвиток кадрового потенціалу педагогів; удосконалення регіональної системи професійної підготовки кадрів через навчання, додаткове навчання і перенавчання різних категорій населення; забезпечення управління кар’єрою і просування по службі керівних кадрів освіти регіону; регулювання регіонального розвитку педагогічної праці різних категорій працівників відповідно до

рівня їх кваліфікації; подолання диспропорцій і розміщення закладів (установ) освіти, їх матеріально-технічне оснащення та координація діяльності;

- виявити об’єктивні передумови розвитку регіонального управління професійно-технічною (професійною) освітою і навчанням. Ними є: територіальний розподіл закладів (установ) освіти; наявні соціально-економічні і духовно-культурні умови розвитку освіти; стабільна фінансово-бюджетна система; нормативно-правове регулювання діяльності закладів (установ) освіти; природоохоронні заходи щодо поліпшення екологічної ситуації, попередження техногенних загроз, воєнних, національних і міжрегіональних конфліктів; організація виконання регіональних програм розвитку освіти з урахуванням стратегічного розвитку регіону; комплексний вплив на розвиток регіону.

В умовах децентралізації професійно-технічної (професійної) освіти і навчання компетенцією регіональних органів управління є: забезпечення комплексного розвитку регіонів шляхом реалізації прогноз-планів, регіональних і частково загальнодержавних програм, сприяння розвитку підприємництва, забезпечення розвитку соціальної та локальної виробничої інфраструктури, регулювання проблем соціального забезпечення та зайнятості населення, формування фінансових ресурсів.

Література

1. *Большой энциклопедический словарь*. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 2000. — 1456 с.
2. *Єльнікова Г. В., Мельник В. К.* Регіональне управління освітою // *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України: гол. ред. В. Г. Кремень*. — К., 2008. — С. 182.
3. *Карамушка Л. М.* Психологія освітнього менеджменту: Навч. посіб. — К.: Либідь, 2004. — 424 с.
4. *Олійник В. В.* Наукові основи управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти: Моногр. — К.: Міленіум, 2003. — 594 с.
5. *Рапопорт В. Ш.* Диагностика управления: практический опыт и рекомендации. — М.: Экономна, 1988. — 125 с.
6. *Стеченко Д. М.* Управление региональным развитием: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 2000. — 223 с.
7. *Суков Г. С., Тупік І. Я.* Управление развитием персонала на машиностроительном заводе. Теория и практика: Монография / За наук. ред. В. М. Данюка. — К.: КНЕУ, 2008. — 232 с.

Теоретично осмислено зазначену проблему, що ґрунтується на вивченні та аналізі регіональних прогнозованих досліджень, унікальному досвіді організації (машинобудівного заводу) в галузі наукових досліджень, маркетингу, проектування, виробництва та обслуговування продукції, яка фінансує прикладну науку, “вирощує” власних кандидатів і докторів наук.

Теоретически осмыслено представленную проблему, базирующуюся на изучении и анализе региональных прогнозируемых исследований, уникальном опыте организации (машиностроительном заводе) в отрасли научных исследований, маркетинга, проектирования, производства и обслуживания продукции, которая финансирует науку, “выращивает” собственных кандидатов и докторов наук.

The theoretic thinking of declared problem which is based on the study and analyses, of regional predictable researches, of the unique experience of organization at the establishment in the field of scientific investigation, marketing, projecting, producing and servicing of products which finances the science and prepares proper candidates and doctors of science.

Надійшла 16 серпня 2010 р.

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 33–35

Розглянуто кризові аспекти системи професійно-технічної освіти. Визначено можливі напрями переходу від традиційної системи управління на сучасну інноваційну технологію управління професійно-технічних навчальних закладів України.

На сучасному етапі в Україні професійна система розташована на останніх щаблях освітнього процесу. Негативні явища відбуваються як через недофінансування освітньо-виробничого процесу з боку держави, так і через недостатній професіоналізм володіння менеджментом, невміння використовувати принципи та функції управління керівником кожної ланки навчального закладу.

Перед суспільством постає гостре питання про можливість існування професійно-технічної освіти та її системи в цілому, тому що згідно з сучасними вимогами не має саме того рівня, який відповідав би діючим стандартним вимогам щодо підготовки та випуску високваліфікованих робітників.

За останні п'ять років у системі втрачено багато професійних інженерних кадрів. Це пов'язано насамперед з відсутністю припливу нових молодих спеціалістів, низькою заробітною платою, і головне — відсутністю престижу роботи молодих спеціалістів у системі професійно-технічної освіти [5].

Цей факт змушує замислитись над суттєвими змінами в державній політиці з підтримки професійно-технічних навчальних закладів, які готують робочі кадри для України [7]. Усім керівникам освітніх закладів цієї системи слід зайнятись роботою з удосконалення парадигми керування професійного навчального закладу.

Після проведеного незалежного опитування інженерно-технічних та педагогічних працівників професійних ліцеїв міста Ровеньки з питання сутності кризи в системі ПТНЗ з'ясувалось, що успішність навчального закладу залежить не тільки від державної політики щодо його підтримки, а й від ставлення суспільства до осіб, які в ньому навчаються та працюють, від якісного складу інженерно-педагогічного персоналу, який відповідає

за навчально-виховну та виробничу роботу, від творчої роботи педагогів, якості освітніх послуг навчального закладу і головне — від успішної управлінської діяльності керівників закладів.

Причинами низького рівня управлінської культури керівників навчальних закладів визнано:

- низький контроль рівня управлінської культури;
- недостатність знань основ менеджменту і керування;
- низька мотивація до керівницької діяльності;
- відсутність системної самоосвіти, компетентного рівня керівника;
- амбітність, нетактовність тощо.

Опитування показало, що освітяни системи ПТО усвідомлюють не лише недостатню державну підтримку, а й недоліки в управлінні професійних закладів керівниками та іншим адміністративним персоналом.

Відсоткове співвідношення кризових явищ у системі професійної освіти наведено на схемі.

Усе це безпосередньо вказує на термінове переосмислення управлінським персоналом про-

фесійних закладів методологічних аспектів сутності керування та створення програми сучасної інноваційної моделі управління для підняття престижу професійних закладів і втілення високої управлінської культури для гарантії успішного існування навчального закладу [2].

Сучасні науковці усвідомлюють об'єктивний процес упорядкування системи для забезпечення цілісного досягнення мети шляхом обміну інформацією між керуючою та керованою системами по каналах прямого та зворотного зв'язку для вдосконалення та розвитку галузі, підприємства, закладу тощо [6].

Технологія управління освітою, за означенням ЮНЕСКО, — це системно-плануючий підхід створення методів і систем з урахуванням людських, технічних ресурсів та їх взаємодії для оптимізації освітнянського процесу та форм освіти [8].

Тому, нова філософія сучасного управління професійно-технічною освітою має ґрунтуватися на нових технологіях сутності управління, створення прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, правових умов та стратегічному плануванні діяльності навчального закладу [9].

Розглянемо сучасні технології управління, які базуються [4]:

- на інноваційних підходах керування, що повною мірою охоплюють усю систему управління ліцеєм, училищем, ВПУ;
- на технологіях вирішення окремих управлінських завдань: планування роботи, організація моніторингу, оцінювання роботи співробітників, підвищення кваліфікації, діяльність підсистеми.

Тож сучасному керівникові потрібно спрямовувати зусилля на інтеграцію педагогів, батьків, учнів, техперсоналу, що забезпечить стабільне функціонування, розвиток, реалізацію намічених цілей. Він має створити необхідні прогностичні, педагогічні, психологічні, кадрові, матеріально-фінансові, організаційні, правові, санітарно-гігієнічні умови, необхідні для нормального функціонування і розвитку навчально-виховного процесу в професійно-технічних закладах, добре орієнтуватися в особливостях соціально-політичного, економічного, культурного розвитку країни, знати тенденції розвитку освіти. І головне — керівник повинен вивчати мікросередовище свого навчального закладу, що дасть змогу реалізувати цілі та вдосконалити контроль освітнього закладу системи професійно-технічної освіти.

Далекоглядному керівникові необхідно зосередитись на створенні прогностичних умов для

функціонування навчального закладу, а саме: розробити місію, створити концепцію діяльності закладу, спланувати професійну діяльність з надання виробничих платних послуг, скласти стратегічний план розвитку конкурентоспроможного навчального закладу.

Стратегічне планування тісно пов'язане з місією закладу, з планами перспективного планування всіх напрямів роботи освітнього закладу, передбачає його слабкі та сильні сторони, спрямоване на зосередження ресурсів для виконання запланованої мети, а також передбачає можливі загрози щодо реалізації запланованого [9].

Від керівника навчального закладу залежить [4]:

- створення педагогічних умов суттєвої розробки моделі ліцеїста (моделі випускника) разом з колективом;
- визначення змісту навчально-виховного процесу (навчальний план, навчальні програми, програма виховної роботи);
- розробка технології навчально-виховного процесу;
- формування оптимального психологічного клімату і ціннісно-орієнтаційної єдності колективу;
- формування оптимального стилю управління;
- створення системи мотивації та організаційних умов.

Сучасний керівник повинен знати потреби свого колективу для формування організаційної структури управління (зараз функціонує така, що базується на принципі єдиноначальності); розробити норми організаційного порядку з метою забезпечення оптимального співвідношення влади, методів управління і нормативної детермінації [5].

Для якісної реалізації освітніх цілей керівник професійного закладу має підібрати адміністративну команду з професійних кадрів, які повною мірою могли б реалізувати заплановане і повести весь колектив у потрібному сучасному напрямку, постійно вести контроль за методичною роботою кадрів та вдосконаленням їхньої самоосвіти на курсах підвищення кваліфікації, тренінгах, семінарсько-просвітницьких заняттях, де можна ознайомитися з новинками педагогіки, передовим досвідом у галузі освіти.

У навчальному закладі системи ПТНЗ треба забезпечити реалізацію нормативних вимог щодо санітарно-гігієнічних, медичних умов [3]. Сучасний керівник повинен знати та володіти техноло-

гією управління якістю освіти на основі стандартів ISO 9000-2008, також мати відповідні якості менеджера, певні суспільні зв'язки, незвичайну особистість [9].

Однією з грубих помилок управлінця професійного закладу є нехтування проблемою сучасного керування, що призводить до оптимізації, об'єднання, закриття та витіснення конкуруючими навчальними закладами такого самого профілю.

Отже, означені аспекти управління освітніми закладами допоможуть їхнім керівникам досягти більшої глибини в культурі управлінської роботи, сприятимуть позитивному функціонуванню та конкурентоспроможній діяльності освітнього закладу для повної реалізації відомого вислову давньогрецького філософа Аристотеля: “Благо за всіх обставин залежить від виконання двох умов: перша — правильний вибір завдання та кінцевої мети усякого роду діяльності, друга — відшукування засобів, що ведуть до кінцевої мети” [1].

Література

1. Аристотель. Политика: Соч. Т. 4. — М.: Мысль, 1983. — 612 с.
2. Закон України “Про професійно-технічну освіту”, затв. Верховною Радою України 10 лютого 1998 р.
3. Нормативні акти Міністерства освіти України 1992–1993 рр. — Ч. 1, 2.
4. Хриков Є. М. Новітні технології управлінської діяльності: Лекція. — Л.: ЛІПО, 2009.
5. Образование: идеалы и ценности (историко-теоретический аспект) / Под ред. З. И. Равкина. — М.: ИПИО РАО, 1995. — 361 с.
6. Професійна освіта: Словник / За ред. Н. Г. Ничкало. — К.: АПН України, 2000. — 378 с.
7. Профессиональная педагогика: Учеб. для студ., обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. — М., 1997.
8. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1985. — 1600 с.
9. Стандарты ISO 9000-2008. — Бельгия.

Криза системи професійно-технічної освіти, що характеризується недостатнім володінням технологією управлінської діяльності освітнього закладу, звертає увагу на важливу зміну парадигми управління. Можливі напрями розвитку управлінської діяльності керівників професійних закладів зумовлені зміною системи керування і впровадження інноваційних аспектів управління.

Кризис системы профессионально-технического образования, который характеризуется недостаточным владением технологией управленческой деятельности учебного заведения, обращает внимание на важные изменения парадигмы управления. Возможные направления развития управленческой деятельности руководителей профессиональных учреждений обусловлены изменениями системы и внедрением инновационных аспектов управления.

Crisis of the system of professional/technical education, characterizing the insufficient domain of technology of administrative activity of educational establishment, pay regard to possible change management paradigm. Possible directions of development administrative activity of leaders of professional establishments are conditioned the changes of the system and introduction of innovative aspects of management.

Надійшла 16 серпня 2010 р.

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 36–44

Досліджено і проаналізовано тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України та її сучасний стан. Визначено проблеми та проаналізовано тенденції розвитку зовнішньоекономічного сектору України. Підготовлено рекомендації щодо заходів, які забезпечуватимуть прискорену модернізацію зовнішньоекономічної діяльності відповідно до національних економічних інтересів і розбудови конкурентоспроможної економіки.

Процес входження України до системи міжнародних господарських зв'язків важко охарактеризувати як безболісний. Несприятливі і певною мірою некеровані державою торговельні контакти за відсутності чітко визначених цілей і засобів їх досягнення, необґрунтовані сподівання на саморегулюючу дію ринкових механізмів призвели до виникнення і загострення деструктивних процесів у зовнішньоторговельній сфері. Збільшення кількості не вигідних для економічних інтересів держави товарообмінних операцій свідчить про те, що зовнішня торгівля все більше перетворюється на джерело макроекономічної дестабілізації.

Багато вчених-економістів, таких як О. А. Кириченко [2], В. В. Козик [3], А. Кредісов [4], А. П. Киреев [1], В. С. Михайлов [5], В. Є. Новицький [6] досліджували цю тему. Аналіз опублікованих праць показав наявність недостатньо опрацьованих теоретичних питань і невирішених практичних проблем. Насамперед це стосується визначення причин несприятливого розвитку зовнішньої торгівлі, пошук шляхів підвищення її ефективності та зміцнення безпеки держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Для суттєвого поліпшення ситуації у сфері зовнішньої торгівлі слід запровадити в управління нею механізм запобігання деструктивним процесам. Це неможливо зробити без своєчасного прийняття і реалізації управлінських рішень щодо системної узгодженості податкової, фінансової, інвестиційної, структурної, науково-технічної, промислової, аграрної, митно-тарифної та інших

складових економічної політики з метою підпорядкування їх досягненню стратегічних цілей зовнішньоекономічної діяльності та постійного контролю за станом зовнішньоторговельної сфери. Необхідно знайти нові підходи до ролі і місця держави в управлінні зовнішньоторговельними процесами, у визначенні та реалізації поточних і перспективних інтересів.

За даними Державного комітету статистики обсяг експорту товарів та послуг України у 2009 р. становив 49223,7 млн дол. США, імпорту — 50604,4 млн дол. Порівняно з 2008 р. експорт становив 62,5 %, а імпорт — 55 %. Від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу становило 1380,7 млн дол. (за 2008 р. — мінус 13307,6 млн дол.). Обсяг експорту товарів України за 2009 р. становив 39702,9 млн дол. США і порівняно з 2008 р. склав 59,3 %, імпорту, — відповідно, 45435,6 млн дол. і 53,1 %. Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 5732,7 млн дол. (за 2008 р. — також від'ємне становило 18580,9 млн дол.), тобто на 40,7 % менше, ніж у 2008 р. Хоча однією з найпомітніших тенденцій останніх кількох років було насамперед збільшення обсягів зовнішньоторговельного товарообігу України, що одночасно супроводжувалося зміною його географічної структури. Але раптова економічна криза призвела не лише до значної зміни товарної і географічної структури, а й від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі, чого не спостерігалося з 2000 р., коли відсоток від'ємного сальдо становив 8,4 % (табл. 1).

Обсяги експорту-імпорту товарів

Показник	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.	
	вартість тис. дол. США	у % до 2003 р.	вартість, тис. дол. США	у % до 2004 р.	вартість, тис. дол. США	у % до 2005 р.	вартість, тис. дол. США	у % до 2006 р.	вартість, тис. дол. США	у % до 2007 р.	вартість, тис. дол. США	у % до 2008 р.
Експорт	32,672	141,64	34,286	104,96	38,367	112,1	49,248	128,4	66,9	135,9	39,7	59,3
Імпорт	28,996	125,9	36,141	124,64	45,034	124,6	60,669	134,7	85,5	141,1	45,4	53,1

Аналізуючи дані табл. 1 можна зазначити, що найбільший рівень зростання обсягів експорту та імпорту припадав на 2007–2008 рр., коли відсоток до попереднього року був 135,9 % [7]. Зокрема, загальний обсяг експорту товарів зріс у 2007 р. до базового 2004 р. в 1,2 раза та в 1,6 раза – в 2008 р. За результатами діяльності у 2009 р. порівняно з попереднім 2008 р. спостерігалася стрімка тенденція до зниження як експорту, так і імпорту. Обсяг експорту у 2009 р. згідно з даними, наведеними в табл. 1, становив порівняно з попереднім 2008 р. лише 59,3 %, а імпорту – 53,1 %. Хоча у 2008 р. обсяг зростання імпорту мав позитивну тенденцію і становив 134,7 % порівняно з попереднім 2007 р. Загальний темп приросту імпорту за цей період становив 35 %, а у 2008 р. порівняно з базовим 2004 р. обсяг імпорту зріс у 2,1 раза. Отже в умовах формування ринкової економіки і відповідних тенденцій у сфері розвитку зовнішньоекономічної діяльності спостерігалася перевищення темпів зростання загального імпорту над приростом загального експорту. Тобто зростання імпорту протягом останніх років відбувалося швидше, ніж зростання експорту товарів і послуг з України. У загальному зовнішньоторговельному обігу в Україні частка імпорту значно переважає над часткою експорту, їх співвідношення є таким: у 2005 р. частка імпорту була 51,3 % від загального, 54 % – 2006 р., 55,2 % – 2007 р., 56 % – 2008 р. та 53,3 % у 2009 р. (табл. 1). Ці дані свідчать про значне переважання імпорту над експортом, що є наслідком лібералізації зовнішньоторговельних операцій, що й стало першопричиною імпортозаміщення вітчизняних товарів і відповідного посилення конкурентного тиску на українських товаровиробників [7].

У зв'язку з кризовою ситуацією, що є наслідком збігу трьох об'єктивних обставин – погіршення економічної кон'юнктури, відтворювальної кризи та настання спадної фази “довгого” циклу, – спостерігається стрімке падіння зовнішньої торгівлі України, формування негативного сальдо у розмірі –40 % до попереднього 2008 р. Розмір нега-

тивного зовнішньоторговельного сальдо України і загалом його поява може викликати наростання зовнішнього боргу. Відтак антикризова політика в Україні має концентруватися саме на цій проблемі.

Зміна географічної структури зовнішньої торгівлі визначалась переважно динамікою торгівлі з країнами ЄС, Європи, СНД та країнами Азії (табл. 2). Аналізуючи динаміку експорту за останні кілька років, можна побачити, що найпереломнішим роком у збільшенні експорту до цих країн став 2004 р. Зокрема, їх частка у загальній структурі експорту поступово почала збільшуватися з кожним роком у середньому на 5–8 %. Загалом до країн СНД експорт збільшився з 26,2 % від загального обсягу (2003 р.) до 31 % (2005 р.) [7–9]. Ця тенденція мала своє продовження і в 2006–2007 рр., коли експорт досяг 33 % і 38 %, а починаючи з 2008 р. частка поступово почала зменшуватися до 35 % і в 2009 р. вже досягла 33 %. Хоча не можна не зауважити те, що частка експорту до країн Азії, навпаки, продовжувала збільшуватися, в 2009 р. становила 30 % від загального обсягу. Але згідно з даними табл. 2 обсяг експорту зменшився на 40 % порівняно з попередніми роками, хоча й частка до окремих країн збільшилась, та лише за рахунок загального скорочення. Загалом до країн СНД було експортовано 33,9 % усіх товарів. Найбільші експортні поставки здійснювались до Російської Федерації – 21,4 %, Туреччини – 5,4 %, Китаю та Казахстану – по 3,6 %, Білорусі – 3,2 %, Німеччини та Італії – по 3,1 % від загального обсягу експорту. У 2009 р. зменшились обсяги експорту до більшості головних торгових партнерів, крім Китаю та Індії. Експорт товарів скоротився по всій товарній номенклатурі, за винятком продукції агропромислового комплексу та харчової промисловості, поставки на зовнішній ринок якої збільшились в 1,3 раза.

Порівнюючи тенденції імпорту з експортом, слід зазначити, що з 2004 р. у сфері імпорту також спостерігалася активне зростання, при

Географічна структура експорту-імпорту товарів

Роки	Всього	Країни СНД	Європа	Країни ЄС	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія	Інші країни світу
Експорт									
2003	23080,1	6044,4 /26,2	9147,4 /40	8685,4 /38	5400,7 /23	1250,3 /5	1219,2 /8	4,8	17022,4 /74
2004	32672,3	8557,0 /23,1	11764,3 /36	11009,6 /34	8030,7/25	1758,0 /3	2544,2 /10	11,7	24109,1 /70
2005	34286,7	10730,6 /31	10881,4 /32	10233,4 /30	8377,4 /24	2393,9 /7	1831,2 /7	13,7	23497,8 /69
2006	38367,7	12663,5 /33	12625,5 /33	12087,9 /31	8133,8 /22	2373,7 /4	2550,9 /9	17,9	25704,5 /67
2007	49248,0	18614,6 /38	14773,8 /30	13916,4 /28	10354, /20	2792,0 /6	2686,3 /6	15,7	30681,5 /70
2008	66954,4	23809,4 /35	19732,8 /29	18129 /27	15231 /22	3902,4 /5,8	4144 /6,2	64	26228 /66,1
2009	39702,8	13473,8 /33	10269,5 /25	19210 /36	12131 /30	2628 /6	1124 /3	21 /0,1	26228 /66
Імпорт									
2003	23020,7	11508,5 /50	8165,6 /35	7864,5 /34	1971,2 /9	248,8 /0,9	1072,2 /5	53,4	11511,6 /50
2004	28996,0	15208,0 /52	9887,2 /34	9547,4 /33	2574,0 /17	279,7 /1	966,1 /3	81,5	13788,8 /548
2005	36141,1 3	17029,3 /47	12666,4 /35	12191,9 /34	4644,5 /13	426,2 /1,2	1265,5 /4	103,9	19107,0 /53
2006	45034,4	20184,6 /45	16804,2 /37	16194,6 /36	6071,4 /11	413,0 /1,4	1465,3 /4	99,5	24854,0 /55
2007	60669,9	25569,5 /42	23048,9 /38	22218,7 /37	8942,0 /15	673,1 /1,7	2255,4 /3	128,4	35048,5 /58
2008	85535,3	33569,4 /39	30477 /35	28868 /33	15306 /17,9	1559 /2	4190 /5	432 /0,5	51965 /60
2009	45435,5	19692,6 /43	16233 /35	27332 /57	65409,5 /144	6175 /13	2197 /5	149 /0,3	25742 /57

цьому рівень імпорту з країн СНД у загальному обсязі поступово зменшувався з 52 % — у 2004 р. до 42 % — у 2007 р., 39 % — у 2008 р., але у 2009 р. вже було помітне невелике зростання до 43 %, і все це відбувалося на тлі всеохоплюючої економічної кризи, яка була зумовлена крахом світової фінансової системи, що призвела до падіння банківського сектору як в середині країни, так і за її межами. Збільшення частки імпорту підтверджує лише те, що імпортозаміщення вітчизняних товарів іноземними, особливо з країн Азії, які на жаль не завжди за якістю відповідають усім необхідним вимогам споживача, створює додаткові перешкоди для розвитку національного виробника.

Із країн СНД імпортовано 43,3 % усіх товарів, із країн ЄС — 33,9 % (у 2008 р. — відповідно 39 % і 33,8 %) [7]. Найбільшу питому вагу в загальному обсязі імпорту мали Російська Федерація — 29,1 %, Німеччина — 8,5 %, Китай — 6 %, Польща — 4,8 %, Казахстан — 4,5 %, Білорусь — 3,7 % та Узбекистан — 3,6 %. Порівняно з 2008 р. скоротились імпортні поставки з усіх головних торгових країн-партнерів. Основу товарної структури зовнішньої торгівлі України у 2009 р. становили мінеральні продукти, недорогоцінні метали і вироби з них, механічні та електричні машини, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, продукти рослинного походження. Зменшення обсягів імпорту відбулося за всіма товарними групами.

Обсяг експорту зовнішньої торгівлі послугами України у 2009 р. становив 9520,8 млн дол. США і порівняно з 2008 р. склав 81,1 %, імпорту відповідно — 5168,8 млн дол. і 79,9 %. Додатне сальдо зовнішньої торгівлі послугами становило 4352 млн дол. (у 2008 р. — 5273,3 млн дол.). Зовнішньоторговельні операції послугами Україна здійснювала з партнерами із 218 країн світу (табл. 3) [7].

Експорт послуг до країн СНД становив 40 % від загального обсягу експорту, до країн ЄС — 31,4 % (у 2008 р. відповідно, — 36,6 % і 34,6 %). Імпорт послуг із країн СНД становив 15,1 %, з країн ЄС — 58,1 % (у 2008 р. — 16,5 % і 59,3 %) згідно з даними, наведеними в табл. 3. Основними партнерами в експорті послуг були Російська Федерація, на яку припадало 36,3 % від загального обсягу експорту, Сполучене Королівство — 5,7 %, Кіпр — 4,8 %, Сполучені Штати Америки — 4,6 %, Німеччина — 3,9 % та Швейцарія — 3,2 %. Найбільшу питому вагу в загальному обсязі імпорту мали: Кіпр (12,9 %), Російська Федерація (12,6 %), Сполучене Королівство (12,4 %), Німеччина (7 %),

Сполучені Штати Америки (5,9 %), Франція (5,8 %), Швейцарія та Австрія (по 4,4 %). Серед головних торгових партнерів країн СНД у 2009 р. експорт послуг найбільше зменшився до Російської Федерації, Білорусі та Молдови. Зменшилися обсяги експорту послуг до всіх країн — членів ЄС, за винятком Люксембургу та Мальти, а серед інших країн — до Швейцарії та Сполучених Штатів Америки. Порівняно з 2008 р. обсяги імпорту послуг майже з усіх найбільших торгових країн-партнерів зменшилися. У структурі зовнішньої торгівлі послугами, як і раніше, переважали транспортні, різні ділові, професійні та технічні, фінансові та державні послуги, які не належать до інших категорій. Якщо розглянути і проаналізувати тенденції нарощування потоків ПІІ в Україну, то можна сказати, що перша хвиля приросту ПІІ відбулася із запізненням порівняно з більшістю країн перехідної економіки, включаючи Східну Європу та країни СНД. Ситуація змінилась у другій половині 2005 р. та у 2006 р., коли потоки ПІІ значно зросли (табл. 4).

Таблиця 3

Географічна структура експорту-імпорту послуг

Рік	Разом	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія	Невизначені країни
Експорт										
2004	5307,9	2515,5	2792,4	1653,8	1558,0	406,1	51,4	409,3	3,1	268,7
2005	6134,7	2849,2	3285,5	1870,4	1766,4	559,4	72,2	476,8	6,9	299,8
2006	7505,5	3451,3	4054,2	2360,8	2271,8	692,8	94,3	574,8	10,5	321,0
2007	9038,9	3717,1	5321,8	3154,1	2979,7	888,2	125,9	793,1	16,4	344,1
2008	11741,3	4311,2	7430,1	4176,4	4066,3	1314,8	203,1	1247,2	26,4	462,2
Імпорт										
2004	2058,6	407,2	1651,4	877,7	896,1	225,2	20,6	283,4	1,1	243,4
2005	2935,0	520,7	2414,3	1220,2	1298,6	451,2	28,7	391,7	1,7	320,8
2006	3719,4	702,3	3017,1	1703,9	1794,3	522,9	50,7	396,1	1,7	341,8
2007	4980,6	815,6	4165,0	2402,1	2596,5	729,7	61,9	574,7	2,7	393,9
2008	6468,0	1077,3	5390,7	3488,9	3836,8	1137,5	87,0	570,4	4,9	102,1

Таблиця 4

Прямі інвестиції (на початок року; млн дол. США)

Рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну	Прямі інвестиції з України
2004	6794,4	166,0
2005	9047,0	198,6
2006	16890,0	219,5
2007	21607,3	243,3
2008	29542,7	6196,6
2009	35616,4	6203,1
2010	40026,8	6223,3

Раніше деякі помітні сплески ПІІ в Україну були спричинені приватизаційним процесом: у 2001 р. — це була приватизація кількох компаній з виробництва та розподілення електроенергії, у 2003 р. — підприємств хімічної галузі, у 2005 р. — повторна приватизація “Криворіжсталі”, що принесла рекордний обсяг ПІІ у сумі 4,8 млрд дол. США. У 2006 р. вперше такі значні притоки капіталу надійшли головним чином у формі злиття та придбання, зокрема у банківському секторі, ключовою відмінністю ПІІ у 2006 р. було те, що вони не пов’язані з приватизацією. Проте перспективи майбутніх потоків ПІІ на тлі поточної фінансової кризи не видаються сприятливими.

Загалом, якщо проаналізувати темпи приросту ПІІ в Україну починаючи з 2004 р., то потрібно відзначити, що у 2004 р. вони становили 9047 млн дол. проти 2005 р., коли вони вже склали 16890 млн дол. США, що на 186 % більше, ніж у попередньому році: у 2006 р. обсяг ПІІ в Украї-

ну становив 21607 млн дол. США, що майже на 214 % вище ніж у 2004 р.

Згідно з даними Міністерства економіки у 2007 р. обсяги ПІІ в Україну були на рівні 3,1 млрд дол. США. За прогнозами середньорічний обсяг ПІІ у 2008–2011 рр. очікувався на рівні 4,3 млрд дол. США, проте враховуючи розвиток подій на світовому фінансовому і фондовому ринках, навіряд чи він реалізується. Зростання обсягів інвестицій експерти пов’язували із пом’якшенням ліцензійних вимог внаслідок вступу України до СОТ. У 2007 р. за рахунок зростання інвестиційної привабливості України чистий приплив прямих іноземних інвестицій в економіку України в 1,6 раза перевищив рівень попереднього року та становив 21607,3 млрд дол. США.

У 2009 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 5634,6 млн дол. США прямих інвестицій, що становить 51,6 % від надходжень 2008 р. (табл. 5).

Таблиця 5

Обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну з країн ЄС (млн дол. США)

Країна	Обсяги прямих інвестицій станом на				
	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Разом по країнах ЄС	6794,4	4652441,31	12069,9	16258,7	22944,5
Австрія	252,4	345636,58	1439,5	1633,8	2075,2
Бельгія		42697,31	45,2	36,2	39,1
Греція		16444,71	19,3	72,0	151,2
Данія	73,8	106313,42	130,4	142,6	181,2
Естонія		25774,75	28,5	53,1	69,7
Ірландія		54654,94	45,9	72,2	117,2
Іспанія		38625,65	42,5	58,3	63,4
Італія	94,9	106114,27	117,4	132,9	150,4
Кіпр	901,9	1035624,26	1635,9	3187,5	5941,8
Латвія		32710,89	41,5	68,2	74,1
Литва		28755,37	42,3	62,5	73,8
Люксембург		58494,28	77,8	93,4	210,7
Мальта		8169,26	8,8	29,9	31,0
Нідерланди	459,9	548335,30	919,5	1533,8	2511,2
Німеччина	451,6	631571,34	5503,7	5578,1	5917,9
Польща	152,7	192273,05	225,5	394,6	670,5
Португалія		2284,92	5,1	7,8	7,9
Словаччина		45826,16	93,8	100,1	102,9
Словенія		3622,38	3,5	2,5	7,5
Сполучене Королівство	701,2	895867,60	1174,8	1563,4	1968,8
Угорщина	128,7	179149,79	191,0	370,9	400,9
Фінляндія		7727,29	9,2	9,8	17,7
Франція		79115,51	87,9	830,3	1046,2
Чеська Республіка		46342,75	46,8	65,0	78,1
Швеція	103,1	120309,53	134,1	137,3	1006,6
Разом по Україні	3320,2	8353877,99	16890,0	21607,3	29489,4

Країни ЄС є найбільшими інвесторами економіки України, їх частка в загальній структурі надходження ПІІ в Україну постійно зростає (з 71,5 % в 2006 р. до 75,2 % в 2007 р., 77,8 % у 2008 р.). Вже протягом останніх 4-х років випереджаючими темпами зростає інвестиційна взаємодія з країнами ЄС-10, інвестиції з яких збільшились у 2009 р. на 1756,6 млн дол., тобто на 75,8 % порівняно з іншими роками, тоді як темпи зростання ПІІ з країн ЄС-15 склали в 2007 р. лише 21,5 % (приріст на 2097,5 млн дол.). Водночас переважна частка ПІІ з ЄС-10 припадає на Кіпр — 1635,9 млн дол., або 78,3 % ПІІ з ЄС у 2006 р. [7], майже вдвоє більше ніж у 2007 р., що склало 3187,5 млн дол., а станом на 1 січня 2008 р. цей показник становив 5941,8 млн дол., що дає підстави для припущення про значну частку в цьому припливі репатріації вивезених раніше з України капіталів (табл. 4).

У першому півріччі 2008 р. капітал нерезидентів з Кіпру зріс на 2361,1 млн дол., Німеччини — на 838,9 млн дол., Італії — на 740,2 млн дол., Російської Федерації — на 645,3 млн дол., Нідерландів — на 618,3 млн дол., Австрії — на 343,7 млн дол., Сполученого Королівства — на 275,0 млн дол., Швеції — на 260,9 млн дол. Продовжують нарощувати свій капітал інвестори з Угорщини (приріст капіталу склав 145,9 млн дол.), Британських Віргінських островів (133,5 млн дол.), Франції (133,2 млн дол.).

Спостерігається поступове скорочення питомої ваги офшорного капіталу до 6,0 % у 2006 р. порівняно з 7,0 % — у 2005 р., хоча це не свідчить про поліпшення інвестиційного клімату в країні, оскільки пов'язане з виключенням у 2005 р. Кіпру з офіційного переліку офшорних територій. У випадку врахування ПІІ з Кіпру, частка таких інвестицій зросла б з 16,7 % в 2005 р. до 20,2 % в 2006 р. В абсолютних показниках зростання ПІІ з офшорів та Кіпру склало 51,8 % (з 2817,6 млн дол. до 4277,7 млн дол.).

З країн ЄС у 2009 р. надійшло 4016,8 млн дол. (71,3 % загального обсягу), з країн СНД — 1064,7 млн дол. (18,9 %), з інших країн світу 553,1 млн дол. (9,8 %) (табл. 5). Водночас капітал нерезидентів зменшився на 941,0 млн дол. У цілому приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіці країни, з урахуванням його переоцінки, утрат і курсової різниці, за 2009 р. становив 4410,4 млн дол., що складає 72,6 % від рівня попереднього року. У 2009 р. зросли обсяги капіталу з Кіпру — на 947,0 млн дол., Російської Федерації — на 827,4 млн дол., Нідерландів — на 804,6 млн дол., Франції — на 408,9 млн дол. та

Аруби — на 273,6 млн дол. Зазначені країни забезпечили майже 74 % приросту іноземного капіталу в Україні. Приріст іноземного капіталу в 2009 р. спостерігався на підприємствах, що здійснюють фінансову діяльність, — на 1813,7 млн дол., торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів, предметів особистого вжитку — на 537,6 млн дол., операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг і надання послуг підприємцям — на 451,2 млн дол., а також на підприємствах промисловості — на 969,3 млн дол., у тому числі переробної — на 885,1 млн дол. Серед галузей переробної промисловості найбільше зросли обсяги прямих іноземних інвестицій у хімічну та нафтохімічну промисловість (на 255,7 млн дол.) та у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (на 151,3 млн дол.). Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, що надійшли в Україну, на 1 січня 2010 р. склав 40026,8 млн дол., що на 12,4 % більше обсягів інвестицій на початок 2009 р., та в розрахунку на одну особу становив 872,6 дол. Інвестиції надійшли зі 125 країн світу. До десятка основних країн-інвесторів, на які припадає понад 81 % загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр — 8593,2 млн дол., Німеччина — 6613,0 млн дол., Нідерланди — 4002,0 млн дол., Російська Федерація — 2674,6 млн дол., Австрія — 2604,1 млн дол., Сполучене Королівство — 2375,9 млн дол., Франція — 1640,1 млн дол., Сполучені Штати Америки — 1387,1 млн дол., Британські Віргінські острови — 1371,0 млн дол. та Швеція — 1272,3 млн дол.

У 2009 р. з України в економіку інших країн світу спрямовано 69,8 млн дол. прямих інвестицій (табл. 4). Інвестування здійснювалось переважно у вигляді грошових внесків. Обсяг прямих інвестицій з України в економіку країн світу з урахуванням його переоцінки, втрат, курсової різниці на 1 січня 2010 р. становив 6223,3 млн дол., у тому числі країни ЄС — 5908,3 млн дол. (95,0 % загального обсягу), у країни СНД — 220,1 млн дол. (3,5 %), в інші країни світу — 94,9 млн дол. (1,5 %). Прямі інвестиції з України здійснено до 51 країни світу, переважна їх частка спрямована до Кіпру. Сума кредитів і позик, наданих українськими резидентами підприємствам прямого інвестування, на 1 січня 2010 р. становила 123,4 млн дол. Загальний обсяг прямих інвестицій в економіку інших країн світу, враховуючи позичковий капітал, становив 6346,7 млн дол. США.

Треба також відзначити відсутність зацікавленості іноземних інвесторів у формуванні на території країни стратегічних платформ для створен-

ня та розвитку високотехнологічних виробництв. Переважна орієнтація на високорентабельні, швидкоокупні сегменти української економіки, які водночас не пов'язані з вагомими ризиками техніко-економічного обґрунтування проектів, не потребують значних ресурсів для забезпечення витрат підприємств на початковій стадії їх розвитку. Значні виклики для розвитку економіки України в інвестиційній сфері обумовлюють зниження частки галузей промисловості, що є рушіями інноваційного зростання економіки. Таким чином, започатковані ще у 2005 р. позитивні зрушення в обсягах надходження ПІІ в Україну, пов'язані з підвищенням рівня переробки експортної продукції, гнучкістю багатьох виробників у диверсифікації продажу на зовнішніх ринках, загальним зниженням рівня залежності від зовнішньої торгівлі, що засвідчило наявність вагомого потенціалу стимулюючої ролі зовнішньої торгівлі та інвестицій на економічне зростання.

Водночас, попри певні позитивні зрушення, не вдалось принципово змінити характер експортних поставок на зовнішні ринки та поліпшити систему імпортного насичення власного внутрішнього ринку. Посилення впливу іноземного капіталу безпосередньо у виробництві, системі збуту, сервісу та фінансової інфраструктури як розкривають нові перспективи поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків та модернізації виробництва і сфери послуг, так і на тлі світової фінансової кризи формують низку ризиків, зумовлених слабкою конкурентоспроможністю переважної кількості виробників та сфери послуг. Одним із наслідків спрощення доступу на внутрішній ринок за умов слабого митного контролю, контролю якості та споживчих стандартів на внутрішньому ринку стало подальше закріплення частки імпорту у зовнішній торгівлі.

Зважаючи на продовження процесу лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, вже в короткостроковій перспективі логічно очікувати подальше посилення конкурентного тиску на національну економіку, що обмежуватиме експортні можливості, при цьому особливу увагу слід приділити внутрішнім та зовнішнім чинникам, які вплинули і впливають на структуру і розвиток зовнішньоекономічного сектору України:

- несприятлива загальногосподарська кон'юнктура і стан національної економіки, зумовлені економічною кризою перехідного періоду;
- структура національного виробництва, рівень інтегрованості його до регіональної та світової системи поділу праці;

- якість та конкурентоспроможність вітчизняної продукції, рівень її сертифікації та відповідності міжнародним стандартам;
- обсяги національного виробництва конкретних видів продукції і відповідність їх потребам внутрішнього і зовнішнього ринків;
- ефективність економічної політики держави, її відповідність завданням ринкової трансформації економіки та структурної перебудови народного господарства;
- рівень адаптації національної економіки до ринкових відносин, від якого залежить здатність товаровиробників і експортерів оперативно реагувати на зміни в кон'юктурі внутрішнього і зовнішнього ринків;
- наявність резервів виробничих потужностей, які можуть бути використані для розширення виробництва товарів, що користуються попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- використання вітчизняного науково-дослідного та проектно-конструкторського потенціалу для освоєння та розширення виробництва експортної та імпортозамінної продукції;
- наявність резервів висококваліфікованої робочої сили для нарощування виробництва продукції, яка користується попитом;
- податкова та валютно-фінансова політика держави;
- інвестиційний клімат у країні, зумовлений нинішньою стадією циклічного розвитку, яка обмежує можливості розширеного відтворення;
- стійкість національної грошової одиниці і розвиток інфляційних процесів;
- ефективність національної політики сприяння залученню інвестицій до структурної перебудови економіки та нарощування виробництва продукції підвищеного попиту;
- ефективність заходів, спрямованих на підвищення якості та ступеня обробки сировини, розширення виробництва й експорту наукомісткої та високотехнологічної імпортозамінної продукції;
- ефективність політики стимулювання експорту і регулювання імпорту, поліпшення його структури, підтримка національних товаровиробників і експортерів при освоєнні виробництва експортної та імпортозамінної продукції і просуванні товарів на зовнішній і внутрішній ринки;

- ефективність системи та структури управління зовнішньоторговельними зв'язками і контролю за їх розвитком;
- ефективність митно-тарифного регулювання, його спрямованість на недопущення надмірного експорту товарів, який призводить до штучного загострення їх дефіциту і зростання імпорту;
- ефективність митно-тарифного регулювання, спрямованого на недопущення надмірного імпорту товарів не першої необхідності, захист інтересів національних товаровиробників і споживачів від недобросовісної конкуренції іноземних фірм;
- геополітичні фактори.

Врахування перелічених чинників, виникнення яких значною мірою залежить від дій органів державного управління, є важливою умовою ефективного регулювання структури товарообміну, захисту вітчизняних товаровиробників від недобросовісної конкуренції і вдосконалення системи стимулювання вигідних для інтересів держави зовнішньоекономічних контактів.

До найвагоміших зовнішніх факторів, які визначають структуру та умови товарообміну, належать:

- тенденція до зростання “ножиць” цін між непаливними сировинними ресурсами та продукцією обробної промисловості;
- процеси поглиблення світового та регіонального поділу праці і розширення міжнародного товарообміну;
- стан ділової активності в економіці сусідніх держав та окремих регіональних груп, зумовлений циклічним характером економічного розвитку;
- економічна та господарська політика потенційних торговельних партнерів України;
- кон'юнктура конкретних регіональних та товарних ринків і тенденції їх розвитку;

- митне регулювання країн-експортерів та імпортерів;
- митні та валютні обмеження потенційних торговельних партнерів;
- можливі коливання валютних курсів;
- інші заходи державного регулювання потенційних торговельних партнерів (нетарифні обмеження, вплив політичних, соціальних, екологічних та інших чинників);
- можливі спільні економічні акції світового співтовариства або країн регіону.

Вплив зовнішніх чинників здебільшого не залежить від дій органів державної влади, тому останні повинні створювати систему національних економічних механізмів для пом'якшення деструктивного впливу зовнішніх чинників.

Література

1. Киреев А. П. Международная экономика. — М.: Международ. отношения, 2000. — 488 с.
2. Кириченко О. А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: Підручник / О. А. Кириченко, В. Я. Шевчук, А. А. Мазаракі та ін.; За ред. О. А. Кириченка. — К.: Знання, 2005. — 493 с.
3. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини: Навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Панкова, Н. Б. Даниленко. — 7-ме вид., стереотип. — К.: Знання, 2008. — 406 с.
4. Кредісов А. І. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: Навч. посіб. для студ. екон. вузів і ф-тів / А. І. Кредісов, С. М. Березовенко, Г. М. Биков та ін.; За заг. ред. А. І. Кредісова. — 2-ге вид., випр. і допов. — К.: ВІРА-Р: Алерта, 2002. — 543 с.
5. Михайлов В. С. Зовнішньоекономічна діяльність України: статистичне забезпечення // Статистика України. — 2007. — № 4. — С. 25–29.
6. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України: Підручник. — К.: Вид-во КНЕУ, 2003. — 948 с.
7. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article/info_boxes?art_id=38501&cat
9. <http://www.imf.org/external/index.htm>

Посилення ресурсної залежності України від поставок критичного імпорту та все більше проникнення на український ринок споживчих товарів розвинених країн призводить до “проїдання” значної частки валютних коштів, обмежує можливості забезпечення потреб у життєво необхідній продукції, сприяє подальшому скороченню обсягів виробництва та зменшенню збуту продукції, зростанню соціальної напруженості, що врешті-решт може призвести до колапсу вітчизняної економіки. Саме це погіршує економічне становище України, обмежує можливості маневрування при виборі шляхів виходу з кризи, реформуванні та структурній перебудові економіки, підриває економічну безпеку держави. Формування неефективної товарної і регіональної структури зовнішньої торгівлі і недовикористання можливостей поліпшення умов товарообміну свідчать про відсутність надійних методів і механізмів захисту економічних інтересів України у сфері зовнішньоторговельних відносин.

Усиление ресурсной зависимости Украины от поставок критического импорта и все большее проникновение на украинский рынок потребительских товаров развитых стран приводит к “проеданию” значительной доли валютных средств, ограничивает возможности обеспечения потребностей в жизненно необходимой продукции, способствует дальнейшему сокращению объемов производства и уменьшению сбыта продукции, росту социальной напряженности, что в конечном счете может привести к коллапсу отечественной экономики. Именно это ухудшает экономическое положение Украины, ограничивает возможности маневрирования при выборе путей выхода из кризиса, реформирования и структурной перестройке экономики, подрывает экономическую безопасность государства. Формирование неэффективной товарной и региональной структуры внешней торговли и недоиспользование возможностей улучшения условий товарообмена свидетельствуют об отсутствии надежных методов и механизмов защиты экономических интересов Украины в сфере внешнеторговых отношений.

Strengthening Ukraine's dependence on resource supplies critical imports and increasing penetration into the Ukrainian market of consumer goods developed countries leads to "eating away" large proportion of foreign currency funds limits the ability to meet the needs of vital products, contributes to the further reduction of production and decreasing sales, increasing social tension, eventually may lead to the collapse of the domestic economy. That is deteriorating economic situation in Ukraine, limits the possibility of maneuvering in the choice of ways out of crisis, reform and restructure the economy, undermines the economic security of the state. Formation inefficient commodity i regional structure of foreign trade i underutilization of capacity improvement of turnover svidchat absence of reliable mechanisms of protection methods i economic interests of Ukraine in the field of foreigneconomic relations.

Надійшла 16 серпня 2010 р.

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКО-СТРАХОВИХ СТРУКТУР УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 45–49

Розглядаються основні форми взаємодії комерційних банків та страхових компаній. Наводяться основні цілі інтеграції банківсько-страхових структур України.

Розвиток світової економіки значною мірою відображається на фінансових ринках. Із середини 80-х років ХХ ст. в Європі почали активізуватися процеси злиття фінансових організацій, до яких у середині 90-х років долучилася й Україна. Компанії почали створювати фінансові союзи й об'єднання, серед яких з'явилися альянси банків і страхових компаній, що зумовило виникнення на фінансовому ринку такого явища, як “фінансовий супермаркет”.

Конкурентне середовище стало основною причиною взаємодії і зближення комерційних банків та страхових компаній. Саме конкуренція вимагає активного пошуку нових інвестиційних можливостей, ефективного використання всіх ресурсів, визначення стратегії протидії конкурентам, а також сприяє створенню нових нетрадиційних послуг.

Дослідженню діяльності комерційних банків і страхових компаній у сучасній літературі приділяється багато уваги. При цьому головним питанням виступає розвиток інтеграції окремо в банківському або страховому секторах економіки і значно менше публікацій стосується питань їх спільної інтеграції. Цією проблемою займалися такі дослідники: Л. Альошина, Л. Співак, Р. Сабодаш [1; 9; 10]. Питанням співпраці банків і страхових компаній в країнах СНД і за кордоном присвячені праці І. Габідуліна та О. Лилик [3; 8]. Дослідники аналізують всі можливості застосування страхових послуг у банківському секторі. Ю. Ковальова та В. Шепілова акцентують увагу саме на перевагах та недоліках такого злиття [7; 12], Р. Гриценко — на тенденціях розвитку співпраці страхових компаній і комерційних банків [4]. Найчастіше дослідники пов'язують співпрацю

фінансових установ (банків і страхових компаній) з тим, що на ринку фінансових послуг розвинене кредитування населення та юридичних осіб.

Таким чином, необхідним постає розгляд і аналіз сучасних аспектів співпраці комерційних банків із страховими компаніями, що дасть можливість детальніше розглянути внутрішньоекономічний механізм цієї співпраці.

Проаналізуємо основні тенденції інтеграції страхових компаній і комерційних банків та виявимо найбільш ефективні форми цієї інтеграції.

Фінансовий ринок розглядається як сукупність соціально-економічних відносин у сфері трансформації недіючих грошових коштів у позиковий капітал через кредитно-фінансові інститути на основі попиту і пропозиції. Тобто, з одного боку, це місце купівлі-продажу фінансових ресурсів, а з другого — сукупність фінансових посередників, які забезпечують їх обіг.

Основними посередниками на фінансовому ринку є банки та страхові компанії, які виконують визначені функції.

Функції банків та страхових компаній можна поділити на дві основні групи:

- загальні функції, які характеризують їх як фінансових посередників;
- специфічні функції, які реалізуються при виконанні фінансовими посередниками окремих операцій, характерних виключно для комерційних банків або страхових компаній.

Таким чином, економічною основою взаємодії банків і страхових компаній є наявність у них загальних і специфічних функцій (рис. 1).

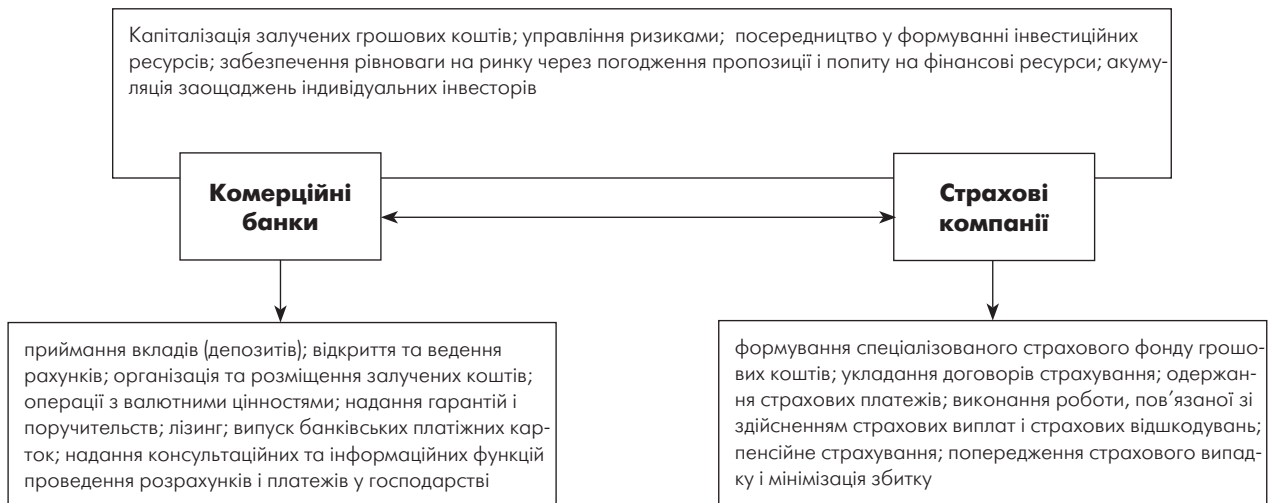

Рис. 1. Загальні та специфічні функції комерційних банків і страхових компаній

Станом на кінець 2009 р. в Україні зареєстровано 184 комерційних банків і 475 страхових компаній [6; 11]. В останні роки обсяг активів банків та динаміка їх розвитку і прибутку у 5–6 разів перевищували аналогічні показники страхових компаній. Такі темпи росту банківського сектора зобов'язані “кредитному буму” в докризовий час і великій розвиненості банківських установ. Страхові компанії змушені долати недовіру населення, низький платоспроможний попит, нерозвинену фінансову культуру, бідність населення [7; 8; 12].

Розглянемо, як сучасні українські банки і українські страховики діють на фінансовому ринку (табл. 1).

Порівняльний аналіз комерційних банків і страхових компаній в Україні свідчить, що кіль-

кість страхових компаній перевищує кількість банків у 2,6 раза.

Слід зазначити, що більшість банків створюються як відкриті акціонерні товариства, тоді як страхові компанії створені як закриті акціонерні товариства і здійснюють свою діяльність тільки в інтересах засновників.

За даними табл. 1 можна побачити, що незважаючи на фінансову кризу, активи банків за період з 2006 по 2009 р. зросли більш ніж в 4 рази. Активи страхових компаній також збільшились, але значно нижчими темпами (в 1,7 раза). Це пов'язано зі специфікою фінансового ринку України та особливостями його державного регулювання.

Обсяг активів банку перевищує обсяг активів страхових компаній більш ніж у 23 рази, а з ура-

Таблиця 1

Основні показники діяльності комерційних банків і страхових компаній України протягом 2006–2009 рр.

Показник	Рік			
	2006	2007	2008	2009
Кількість зареєстрованих установ (шт.)				
Банки	165	170	175	184
Страхові компанії	411	446	469	475
Активи (млн грн)				
Банки	223 024	353 086	619 004	973 332
Страхові компанії	23 994,6	32 213,0	41 930,5	41 753,5
Сплачений статутний капітал (млн грн)				
Банки	16 144	26 266	42 873	82 454
Страхові компанії	8391,2	10 633,6	13 206,4	13 970,1
Резерви (млн грн)				
Банки	9 370	13 289	20 188	48 409
Страхові компанії	6 014,1	8 423,3	1 0904,1	9 366,5

хуванням перевищення кількості страхових компаній — у 2,6 раза.

Сплатений статутний капітал банків в 2009 р. зріс у 5 разів порівняно з 2006 р., а сплатений статутний капітал страхових компаній — у 1,7 раза.

Слід зазначити, що банківський сектор економіки більш розвинений, ніж страховий. Це пов'язано з тим, що формування якісного нагляду Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг тільки розпочалось (2003 р.).

Компанії, які прийняли рішення про взаємодію, намагаються досягти цілей, зазначених на рис. 2:

Банки і страхові компанії в умовах розвитку фінансового ринку акумулюють значні фінансові ресурси країни, які інвестуються за допомогою взаємних інвестиційних і пенсійних фондів. У цілому ці фінансові групи працюють згідно з концепцією “фінансового супермаркета”, тобто, клієнти одержують повний пакет фінансових послуг у підрозділі однієї групи. У страхових компаній, у свою чергу, при реалізації цієї концепції з'являється можливість використати базу даних про клієнтів банків, зменшити витрати на розповсюдження страхового продукту, розширити мережу фінансових послуг [12].

Інтеграція банків і страхових компаній має комплексний характер, сутність якого полягає у процесах поступового об'єднання їх діяльності (від спільного продажу послуг до створення спеціалізованих фінансових установ), спрямованої на отримання економічного ефекту, який досягається в результаті взаємодії трудових, матеріальних та фінансових ресурсів [2].

Основою такого взаємного розвитку є наявність посередництва у формуванні інвестиційних ресурсів, забезпечення рівноваги на ринку через погодження пропозиції і попиту на фінансові ресурси, акумуляція заощаджень індивідуальних інвесторів, капіталізація залучених грошових коштів та управління ризиками споживачів, які потребують комплексних фінансових послуг. Така співпраця сприяє розширенню клієнтської бази за рахунок обміну клієнтами, які отримуватимуть повний спектр фінансових послуг. При цьому не обов'язкові взаємні вкладення у капітал — основою інтеграції можуть бути лише партнерські стосунки [1].

Аналізуючи співпрацю комерційних банків і страхових компаній, можна виділити три форми взаємодії банківських структур і страхових компаній [7; 8; 12] (рис. 3).

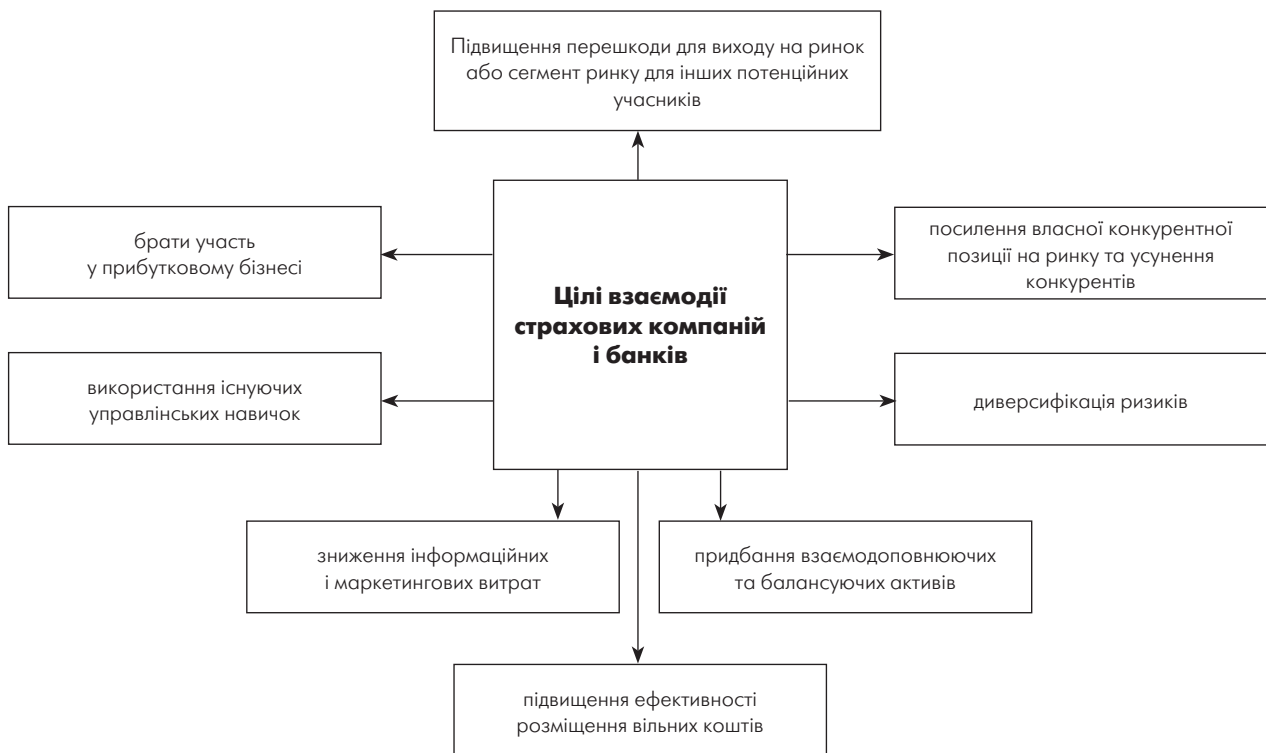

Рис. 2. Цілі взаємодії страхових компаній і банків

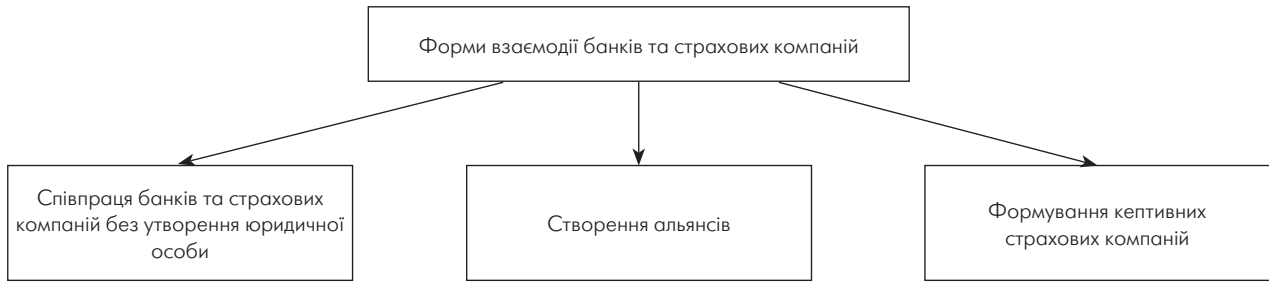

Рис. 3. **Форми взаємодії банків та страхових компаній**

Кожна форма вимагає розробки й реалізації загальних фінансових програм, у яких визначаються напрями взаємодії, нові фінансові продукти, пропонувані споживачам, умови реалізації банківськими установами стандартного набору страхових послуг та ін. [12].

На сьогодні неприпустимо об'єднання в одній юридичній особі кредитної та страхової компанії. Постанова НБУ від 17.07.2001 р. № 275 встановлює, що банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. У свою чергу, у розпорядженні "Про затвердження положень щодо встановлення обмежень на суміщення діяльності фінансових установ з надання певних видів фінансових послуг" від 08.07.2004 № 1515 чітко встановлюється, що діяльність з надання фінансових кредитів має право здійснювати на підставі відповідної ліцензії лише кредитна установа, і таку діяльність не можна поєднувати з будь-яким видом інших фінансових послуг [9].

В Україні найпоширенішою є співпраця банків і страхових компаній, коли і банк, і страхова компанія можуть доповнювати один одного, існуючи як дві окремі юридичні особи, щоб невдала діяльність однієї не спричинила припинення

існування іншої. Таку програму співпраці запровадив Райффайзенбанк України (нині — ЗАТ "ОТР Bank") спільно зі страховою компанією "Інго-Україна". Згодом до програми долучилися страхові компанії "ПЗУ- Україна" та "Американська компанія страхування життя "АІГ життя". У 2007 р. ЗАТ "ОТР Bank" розпочав проект зі СК "ВЕСКО".

Прикладами альянсів є Промінвестбанк і страхова компанія "Вексель", Приватбанк і страхова компанія "Кредо", банк "Форум" і СК "Провіта".

Враховуючи теоретичні основи та зарубіжний досвід інтеграції страхових та банківських установ, необхідно відзначити основні переваги для банків і страхових компаній у цілому та зокрема (табл. 2).

Проте, крім зазначених переваг, інтеграція банків і страхових компаній має й певні недоліки, головним з яких є монополізація фінансової галузі. Наприклад, коли береться кредит чи лізинг у банку, то банк зобов'язує клієнта застрахувати майно у певній страховій компанії, порушуючи право клієнта вибирати.

У подальшому злиття банків і страхових компаній може сприяти необхідності впорядкування законодавства щодо взаємодії банків і страхових

Таблиця 2

Переваги інтеграції банків та страхових компаній

Для банків	Для страхових компаній
Загальні	
Ефект масштабу, ефект охоплення та ефект "синергії", можливість об'єднання персоналу і технічних засобів, які використовуються для управління та оцінювання ризиків, диверсифікація фінансових ризиків, можливість створення уніфікованої фінансової торговельної марки	
Специфічні	
забезпечення додаткової гарантії стійкості і надійності; модифікація власних продуктів; передавання власних ризиків страховикам; робота з надійним партнером для страхування застав; керування резервами страхової компанії; просування банківських продуктів через страхову компанію; залучення стабільних довгострокових ресурсів	використання банківських каналів збуту для продажу страхових продуктів; просування страхових продуктів новому сегменту споживачів, готових отримувати фінансові послуги; страхування власних ризиків банку; операції страхування з клієнтами банку, постійні страхові премії, мінімізація витрат; удосконалення інноваційних технологій

організацій, організації ефективних банкострахових груп, розробці нових фінансових послуг на засаді спільних зусиль банків і страхових компаній.

Світові тенденції для подальшої інтеграції цих фінансових структур, а також європейський досвід примушують Україну формувати законодавчо-нормативну базу із цих питань і розробляти цілеспрямовану економічну політику, яка б сприяла зрощенню банківського й страхового сегмента фінансового ринку, а також їх ефективній організації і розробленню нових фінансових продуктів.

Необхідним є створення системи державного регулювання функціонування і розвитку банківсько-страхових структур, визначення вимоги до функціонування таких структур згідно з нормами й стандартами Європейського Союзу.

Зростаюча роль фінансового посередництва, насамперед банків та страхових компаній, в умовах формування клієнтоорієнтованого обслуговування спричиняє необхідність розробки й впровадження нових фінансових продуктів та послуг на основі їх інтеграції. Основними економічними умовами розвитку взаємовідносин банків і страхових компаній є інтеграційні процеси, а теоретичною основою цієї взаємодії — використання положень сучасної теорії фінансів, насамперед у контексті аналізу загальних і специфічних функцій банків та страховиків. Актуальність вирішення зазначених проблем в Україні підтверджується стрімким розвитком новітніх фінансових технологій і їх стрімким переміщенням у світовому просторі. Зокрема, інтеграція, що розвивається на світових фінансових ринках, приводить до злиття банківського й страхового бізнесу і появи фінансових конгломератів. Однак, у сучасних умовах розвиток інтеграційних процесів обмежується регулюванням як банківської, так і страхової діяльності. Державі необхідно створювати умови для зміни ролі і місця фінансового сектору як важливого сегмента економіки, з метою повнішого

дослідження його найважливішої функції — мобілізації та інвестування фінансових ресурсів в стимулювання економічного зростання.

Література

1. Альошина Л. Є. Активізація інтеграційних процесів у взаємовідносинах банків і страхових організацій / Л. Є. Альошина, Л. О. Петик // Фінансовий ринок. — 2006. — С. 107–113.
2. Артунян Р. Р. Банківське страхування в Україні в період кризи і посткризові перспективи розвитку // 36. наук. пр. ДонДУУ "Розвиток фінансових методів державного управління національною економікою". — 2009. — Вип. 127. — С. 261–270.
3. Габидулин И. А. Bancassurance по-эсэнгевски / И. А. Габидулин, В. Н. Лушниченко // Мир денег. — 2007. — № 8 (86) — С. 54–59.
4. Гриценко Р. Тенденції банківського бізнесу: злиття банків, страхових компаній та пенсійних фондів // Фінансовий ринок України. — 2005. — № 6–7. — С. 28–30.
5. Закон України "Про банки і банківську діяльність". — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua
6. Звіти Національного банку України (2006–2009 рр.). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
7. Ковальова Ю. М. Співпраця банків, страхових компаній і пенсійних фондів у рамках фінансового кластера // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 9. — С. 166–172.
8. Лилик О. Bancassurance та перспективи його розвитку в Україні // Вісн. НБУ. — 2007. — № 2. — С. 32–37.
9. Сабодаш Р. Банківське страхування. Форми існування в Україні // Цивільне право. — 2006. — № 2. — С. 30–32.
10. Співак Л. Функціонування та взаємодія банків і небанківських фінансових інститутів в Україні / Л. Співак, І. Каракулова // Вісн. НБУ. — 2006. — № 7. — С. 46–48.
11. Статистичні дані (Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dfr.gov.ua>.
12. Шепілова В. Проблеми і перспективи розвитку фінансового ринку в секторі банківської та страхової діяльності / В. Г. Шепілова, М. Сідак // Економіка. — 2008. — № 5. — С. 17–21.

Розглянуто перспективні напрями підвищення результатів діяльності страхових компаній і банків за рахунок їх інтеграції. Визначено переваги та недоліки співпраці фінансових посередників на фінансовому ринку.

Рассмотрены перспективные направления повышения результатов деятельности страховых компаний и банков за счет их интеграции. Определены преимущества и недостатки сотрудничества финансовых посредников на финансовом рынке.

The perspective directions of increasing the results of insurance companies and banks activity at the expense of their fusion are examined in the article. The advantages and disadvantages of financial intermediaries cooperation on the financial market are specified.

Надійшло 18 серпня 2010 р.

МОДЕЛІ АНАЛІЗУ ПОТЕНЦІАЛУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 50–55

Розглянуто методика аналізу потенціалу конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Проаналізовано моделі та послідовність етапів аналізу потенціалу конкурентоспроможності на основі концепції активів, функціональних компетенцій та результатів.

Ефективність діяльності в умовах нестабільності економічного середовища та фінансових криз вимагає дослідження у сфері конкурентоспроможності і використання потенціалу діяльності. Підприємства можуть застосовувати ті чи інші моделі залежно від цілей забезпечення конкурентоспроможності й особливостей діяльності на визначених ринках. Вибір правильних моделей і структур є вирішальним для успішного забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання за використанням їх потенціалу.

Конкурентоспроможність суб'єктів господарської діяльності є однією з найважливіших проблем розвитку національного господарства в ринкових умовах і характеризує ефективність інноваційної діяльності та потенційні можливості підприємств в умовах конкурентного середовища. Нині конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів є рушійною силою, що спонукає до підвищення продуктивності праці, постійного пошуку і вдосконалення комерційної діяльності, науково-технічного та інноваційного розвитку, впровадження нових форм організації й управління бізнесом. Питанню потенціалу конкурентоспроможності присвячено багато наукових праць та досліджень таких науковців і практиків, як Н. С. Краснокутська, В. Н. Гавва, О. С. Федонін, М. Е. Портер, Б. Є. Бачевський, І. П. Мойсеєнко та ін.

Як показує огляд джерел досліджуваної проблематики, виконані розробки не дають відповіді на багато питань у цій сфері, і не завжди можуть бути ефективними засобами при плануванні заходів щодо підвищення конкурентоспроможності на рівні суб'єктів господарювання.

У загальному тлумаченні конкурентоспроможність — це властивість об'єкта, що характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби споживачів порівняно з конкурентами і визначає можливості виживання підприємства в умовах постійної конкурентної боротьби на ринку і відбиває ступінь використання його ресурсів [1].

Потенціал конкурентоспроможності має внутрішню структуру, за якою можна виокремити існуючий, використаний, зарезервований, надлишковий та потенціал розвитку. Формування потенціалу конкурентоспроможності вміщує “вибір цінової, нецінової або змішаної стратегії конкуренції, заходи щодо збільшення використання виробничого та економічного потенціалу і заходи по втіленню потенціалу розвитку” [2, 102].

Потенціал конкурентоспроможності суб'єктів господарювання можна визначити як відносне поняття, яке вимірюється здатністю забезпечити потреби ринку за кожною позицією продукції за обсягами, характеристиками, якістю та ціною в межах виробничого (що переважно відображає характеристики об'єкта) та економічного (що більш враховує зовнішній вплив) потенціалу господарюючих суб'єктів стосовно різних конкурентів з урахуванням рівня використання існуючої властивості щодо конкурентоспроможності та потенціалу розвитку і визначається ефективністю використання його складових, а рівень використання — рівнем конкурентоспроможності елементів.

У процесі аналізу конкурентних сил та інтенсивності їх тиску на загальну конкурентну ситуацію в галузі широко застосовується **модель п'яти сил**

конкуренції Портера. Саме ці конкурентні сили формують умови, в яких функціонують економічні одиниці, що здійснюють на ньому господарську діяльність, а також зумовлюють можливості формування і реалізації потенціалу цих економічних одиниць. Між конкурентними силами існує і зворотний зв'язок, який характеризується залежністю конкурентного тиску з боку тієї чи іншої сили від структури галузі, її економічних і технічних характеристик. Згідно з Портером конкурентоспроможність можна розглядати як синонім виробництва. До факторів конкурентоспроможності належать чотири елементи: посередницькі умови, умови попиту, підтримуючі та суміжні галузі виробництва, стратегія підприємства. Суб'єкт господарювання, промисловість чи країна з найвищою продуктивністю вважається найбільш конкурентоспроможною [3]. Сучасний стан економічних процесів характеризується високим рівнем складності, динамізму та напруженості і вимагає складних описів внутрішніх взаємодій та зовнішніх зв'язків об'єктів аналізу і дослідження. Модель **“нематеріальні активи – компетенції – результати”** дає можливість аналізувати описані компоненти та зв'язки між цими методами регресійного аналізу та визначити приховані впливи на формування конкурентних переваг за допомогою інструментів нечіткої логіки [4]. Аналітична модель може складатись з системи взаємопов'язаних елементів, які показують умови, фактори, їх вплив на результуючий параметр. Найважливішою проблемою аналітичного моделювання є встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків, визначення груп ключових показників конкурентоспромож-

ності за складовими потенціалу підприємства (маркетингового, виробничого, фінансового, інноваційного, кадрового потенціалу) та розрахунок одиничних, групових, інтегральних показників потенціалу конкурентоспроможності суб'єктів господарювання [2]. Для аналізу ринкового потенціалу конкурентоспроможності підприємства можливе застосування матричних методів *SWOT*-аналізу, *SHELL/DPM*-моделі, за допомогою яких можна лише оцінити відносний рівень конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, що не здатне слугувати достатньою базою для розробки конкретних заходів, але дає можливість визначити потрібний напрям оновлення виробництва та розвитку підприємства у ході втілення та реалізації потенціалу розвитку. Аналіз виробничого потенціалу конкурентоспроможності підприємства краще виконувати з урахуванням впливу темпів фізичного та морального зносу за допомогою моделей *LOTS*-, *SPACE*- та *PIMS*-аналізу. У *PIMS*-моделі можна порівняти дані, що характеризують діяльність підприємств, які функціонують у відповідній галузі, з даними емпіричного матеріалу моделі. Використання емпіричного матеріалу є її величезною перевагою, тому що при цьому можна скоротити розрив між абстрактним і конкретним. При використанні методу *LOTS*-аналізу доцільно стратегічні питання вирішувати за експертною оцінкою і розробити систему заходів втілення потенціалу розвитку суб'єктів господарювання та підвищення рівня використання існуючого потенціалу підприємства. У таблиці наведено методи аналізу потенціалу конкурентоспроможності підприємств відповідно до вимог ринкової оцінки.

Методи аналізу потенціалу конкурентоспроможності суб'єктів господарювання [2; 3; 4]

Метод аналізу	Показник аналізу	Змінні, що використовуються під час аналізу	Принцип побудови	Переваги	Недоліки	Доцільність застосування методу на підприємствах
1	2	3	4	5	6	7
Модель <i>SHELL/DPM</i>	Конкурентна позиція фірми. Привабливість галузі. Перспективність	13 змінних, що характеризують конкурентоспроможність фірми	Оцінки експертів. Матриця 3x3	Ефективна в межах капітоломіських галузей промисловості. Поєднує якісні й кількісні показники в єдину параметричну систему. Велика кількість змінних дозволяє зробити глибокий і системний аналіз факторів	Важко вибрати з великого набору змінних найбільш значущі. Присвоєння питомої ваги змінним при конструюванні шкал матриці дуже утруднено. Важко оцінити, які зі змінних найбільш значущі. Проведення аналізу потребує багато часу і високої компетенції експертів	Через перелічені недоліки й обмеження не є можливим

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7
Модель PIMS	П'ять груп факторів: привабливість ринкових умов; чинність конкурентних позицій; ефективність використання інвестицій; використання бюджету; поточні зміни на ринку	37 стратегічних (ринкова частка, якість продукту, вертикальна інтеграція та ін.) і ситуаційних змінних (швидкість зростання ринку, стадія розвитку галузі, інтенсивність потоків капіталу)	Рівняння множинної регресії, що пов'язують змінні з величиною прибутковості й здатністю фірми генерувати готівку	Дозволяє визначити, які стратегії варто застосувати в конкурентних ринкових умовах. Можливість одержання прогнозних оцінок відносно того, що відбудеться в довгостроковій, короткостроковій перспективах при проведенні певних стратегічних змін. Використовується широке коло показників	Результати мають орієнтовний характер. Складність аналізу робить його недоступним для широкого кола користувачів методики. Необхідна велика база даних, одержання яких досить проблематичне	Через перелічені недоліки й обмеження не є можливим
Метод LOTS-аналізу	Існуюче становище фірми. Стратегії діяльності. Довгострокові цілі. Короткострокові цілі. Кадровий потенціал. Плани розвитку. Організація менеджменту	Індивідуально вибираються змінні за кожним фактором	Тест-таблиця власного підприємства й основних конкурентів	Проводиться багатофакторний аналіз, що враховує всі аспекти господарської діяльності	Труднощі зі збиранням даних для проведення аналізу. Не оцінюється діяльність підприємств за основними елементами маркетингу	Застосування можливе
Ситуаційний аналіз (SWOT)	Внутрішнє середовище перед прийняттям: маркетинг; фінанси; виробництво; організація і кадри	За кожним фактором визначаються показники в індивідуальному порядку	Матриця можливості загрози, сильні/слабкі сторони. Таблиця профілю середовища	Дає можливість зіставити загрози й можливості ринку із сильними й слабкими сторонами підприємства. Допускає вироблення стратегій діяльності	Недостатньо враховуються фактори зовнішнього середовища. Для аналізу навколишнього середовища необхідне складання окремої профільної таблиці. Потребує значного часу й висококваліфікованого кадрового потенціалу	Застосування необхідне
Метод SPACE-аналізу	Економічний потенціал, конкурентні переваги, привабливість галузі, стабільність середовища	Індивідуально вибираються змінні за кожним фактором (не менше 24 змінних)	Матриця у вигляді прямокутної системи координат з визначенням стандартних стратегічних рішень	Проводиться багатофакторний аналіз, що враховує всі аспекти господарської діяльності	Проведення аналізу потребує багато часу і високої компетенції експертів	Застосування можливе
Модель М. Портера	Структура і динаміка діючих конкурентів. Потенційні конкуренти. Тиск товарів-замінників. Положення постачальників у галузі. Положення споживачів у галузі	При аналізі діючих конкурентів використовуються показники: рентабельність виробництва, ринкова частка	Порівняльний аналіз. Осі координат. Матриця 2X2	Дає можливість визначити всебічний вплив зовнішніх сил на конкуренцію; різноманіття змінних для здійснення аналізу	Необхідні для проведення аналізу кваліфіковані кадри зі спеціальною підготовкою. Можуть виникнути труднощі зі збиранням даних	Застосування можливе й необхідне

1	2	3	4	5	6	7
Модель факторного аналізу результатів діяльності	Виокремлюються різні групи показників: <ul style="list-style-type: none"> • ліквідність підприємства; • управління активами; • управління заборгованістю підприємства; • рентабельність підприємства 	Вибираються коефіцієнти за кожною групою показників	Розрахунок коефіцієнтів по підприємствах-конкурентах; порівняльний аналіз і аналіз у динаміці	Дається об'єктивна й повна оцінка сильних і слабких сторін підприємства. Складання ринкового рейтингу. Простота й доступність у використанні	Не враховуються елементи комплексу маркетингу. Залишається без уваги менеджмент підприємства	Застосування можливе й необхідне

Наведеним методам властиві певні недоліки і переваги, які спричиняють можливість і доцільність їх застосування під час аналізу сукупного потенціалу конкурентоспроможності.

Прихильники Берклі (1988) ввели в економічну теорію концепцію триступеневої моделі: результати конкурентоспроможності, потенціал конкурентоспроможності (існуючий, використаний і потенціал розвитку) та процес управління [1]. Подібну структуру можна побачити у Щорічнику Світової Конкурентоспроможності, де термін “світова конкурентоспроможність” пояснюється як комбінація усіх наявних **активів та процесів**, з подальшим їх перетворенням на економічні **результати** та вигоди. Процесами конкурентоспроможності вважаються ті, що покликані допомагати визначити важливість та поточну дію центральних процесів (процес стратегічного управління, процес оперативного управління виробництвом та технологічного менеджменту). Таким чином, параметри цієї моделі системно відображають процеси управління суб'єктів господарювання.

Процес конкурентоспроможності розглядається як балансуєчий процес, що доповнює традиційні функціональні процеси (оперативне управління виробництвом та управління трудовими ресурсами). Джерелами конкурентоспроможності виступають активи та процеси в межах організації, які забезпечують підприємство конкурентними перевагами. До них належать матеріальні та нематеріальні джерела. Виявлення конкурентних переваг підприємства визначає стійку конкурентну позицію на ринку, основою якої повинна бути строго відшліфована й якомога краще сформована стратегія його розвитку [1]. Найбільші протиріччя в поглядах ресурсозабезпеченості у контексті конкурентоспроможності можуть виникнути при ситуації, що навряд чи

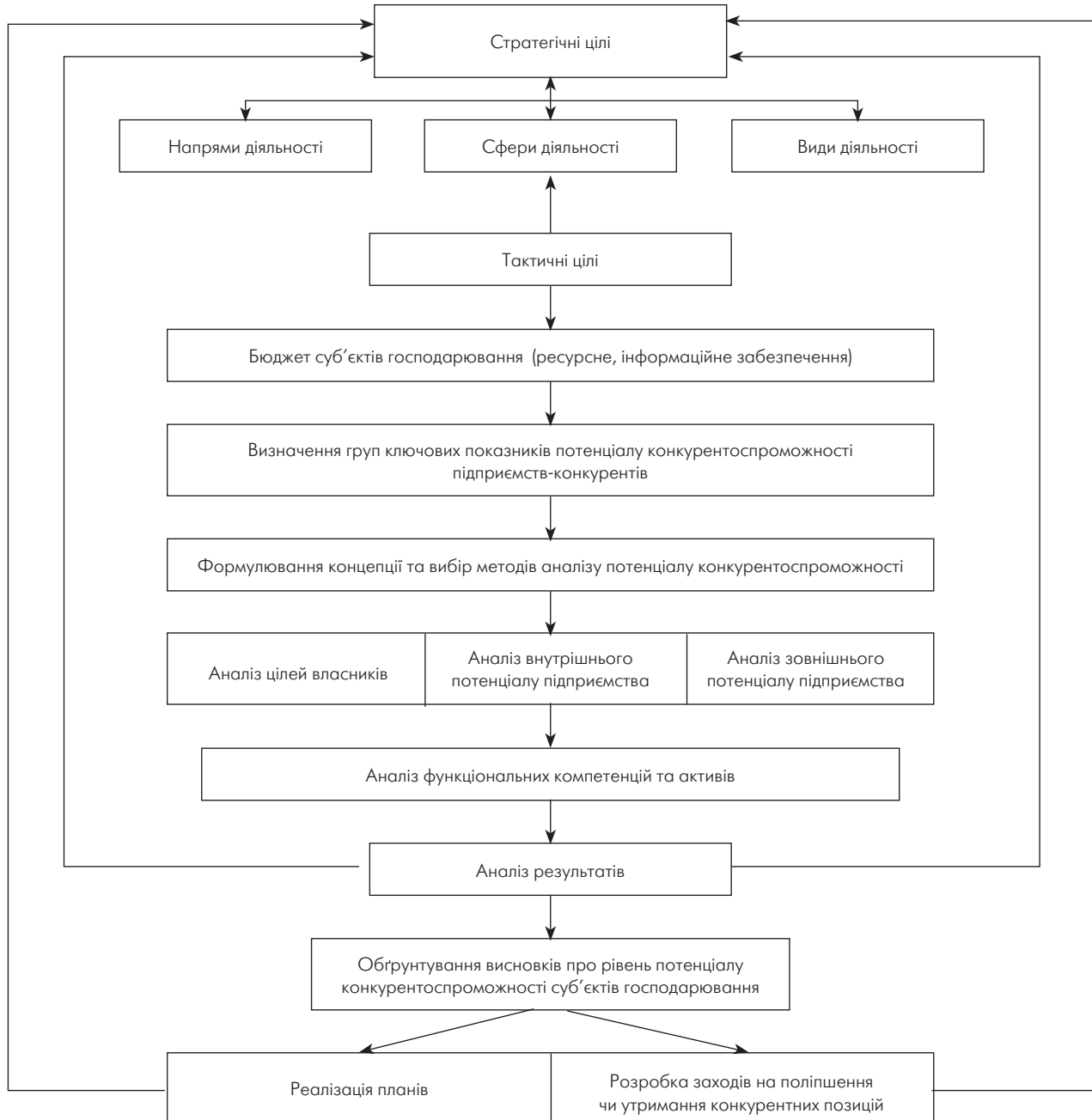
існує якась модель, яка може спрямувати діяльність дослідників поєднати стратегію з конкурентоспроможністю. З іншого боку, під моделлю Активи, Процеси та Результати (АПР), яка поєднує ресурси суб'єкта господарювання з його діяльністю, науковці розуміють передовий механізм, що об'єднує конкурентоспроможність зі стратегією. Таке бачення може створити систему для розуміння ролі процесів конкурентоспроможності та завершити динаміку конкурентоспроможності на рівні підприємства [1]. Розуміння динаміки конкурентоспроможності на рівні суб'єкта господарювання є вирішальним для цілої категорії конкурентоспроможності і відіграє велику роль у розвитку міжнародних зв'язків, коли конкуренція виходить за межі однієї країни.

Прості фінансові коефіцієнти є найприйнятнішими в оцінці діяльності суб'єкта господарювання. Для забезпечення та утримання конкурентоспроможності більш передові моделі мають бути введені у програму щоденної діяльності підприємства.

Існує потреба в узгодженні концепції конкурентоспроможності з існуючими термінами, щоб мінімізувати непорозуміння. Незважаючи на доведену корисність від широковідомих моделей Портера та їх похідних варіантів, статистика все ж таки вказує на їх обмежене застосування в оцінці потенціалу конкурентоспроможності, що вимагає подальшої розробки інфраструктури моделей та теорій, яка б адаптувалася до існуючих умов ринку. З-поміж ключових управлінських процесів, таких як стратегічний менеджмент, управління людськими ресурсами, технологічний та операційний менеджмент, перевага надаватиметься процесу конкурентоспроможності, який виступає потужним механізмом у координації всіх процесів [5]. Наведений огляд моделей аналізу потенціалу конкурентоспроможності засвідчив

відсутність ефективності діяльності в методиках аналізу, недоліки у чіткому розумінні потенціалу конкурентоспроможності та наявність кількох інтеграційних моделей, які можуть допомогти практикам прийняти ключові рішення щодо питань потенціалу конкурентоспроможності. На основі проведеного аналізу пропонується модель “**активи – функціональні компетенції – результати**”, яка покликана вирішувати такі завдання, як правильне визначення стратегічних перспектив,

формулювання основних цілей стратегії розвитку, забезпечення конкурентними перевагами і проведення аналізу отриманих результатів сукупної оцінки стратегічної конкурентоспроможності підприємства, а також здійснення аналізу проміжних показників. Послідовність етапів аналізу потенціалу конкурентоспроможності суб’єктів господарювання на основі концепції активів, функціональних компетенцій та результатів наведено на рисунку.

Послідовність етапів аналізу потенціалу конкурентоспроможності суб’єктів господарювання

Для підприємства важливим етапом успішної діяльності на ринку є визначення конкурентоспроможності як частини стратегії. Результати аналізу використовуватимуться під час прийняття управлінських рішень на тактичному і стратегічному рівні.

Сучасна економічна теорія має багато моделей з характерними лише їм перевагами та недоліками, але їх практична корисність обмежується нееластичністю процесів. Загальна концепція Активів, Функціональних компетенцій та Результатів діяльності може створити краще підґрунтя для розробки суб'єктами господарювання власних імітаційних моделей. Існує потреба в науково-дослідній мережі, яка спроможна розробити засоби для поліпшення процесів конкурентоспроможності в межах галузей та застосовуватися для прийняття рішень щодо реорганізації підприємства, зміни асортиментів продуктів і послуг, виходу на нові ринки, для формування рекомендацій зі збільшення прибутку й підвищення ефективності діяльності підприємства. Результати узагальнення досліджень продемонстрували вагомість моделі Активів, Функціональних компетенцій та Результатів діяльності як першочергового та стабільного критерію при оцінці потенціалу конкурентоспроможності та дали можливість розробити методологію аналізу потенціалу конкурентоспроможності.

Потенціал конкурентоспроможності підприємства — багатовимірне поняття з динамічними ваговими показниками різних факторів. Систематична оцінка конкурентоспроможності сприяє стабільному розвитку підприємства та забезпеченню його конкурентного статусу. Моделюван-

ня аналізу потенціалу конкурентоспроможності на основі концепції Активів, Функціональних компетенцій та Результатів має певні переваги у практичному використанні, оскільки може давати прийнятні результати навіть в обмеженому інформаційному просторі.

При використанні описаних моделей аналізу слід дотримуватись основного принципу: здійснивши комплексну діагностику господарюючого суб'єкта, і орієнтуючись на ті або інші проблеми в діяльності, вибрати той підхід, що найкраще відповідатиме умовам власного підприємства, і органічно вписати його в загальну систему управління для створення міцного фундаменту стійкої позиції на ринку.

Література

1. *Competitiveness of Firms: Review of Theory, Frameworks, and Models*. Singapore Management Review, 2004 by Ambastha, Ajitabh, Momaya, K. — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa5321/is_200401/ai_n21343517/?tag=content; s...
2. Бачевський Б. Є., Заблудська І. В., Решетняк О. О. Потенціал і розвиток підприємства: Навч. посіб. — К.: Центр учбової літ-ри, 2009. — 400 с.
3. Клименко С. М та ін. Управління конкурентоспроможністю підприємства: Навч. посіб. — К.: Вид-во КНЕУ, 2008. — 520 с.
4. Мойсеєнко І. П. Управління інтелектуальним потенціалом: Моногр. — Львів.: Аверс, 2007. — 304 с.
5. Гельдштейн Г. Я. Стратегический менеджмент. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.aup.ru/books/m24/>

Розглянуто поняття та методи аналізу потенціалу конкурентоспроможності суб'єктів господарювання відповідно до вимог ринкової оцінки. Наведено моделі та послідовність етапів аналізу потенціалу конкурентоспроможності на основі концепції активів, функціональних компетенцій та результатів.

Рассмотрено понятие и методы анализа потенциала конкурентоспособности хозяйственных субъектов в соответствии с требованиями рыночной оценки. Представлено модели и последовательность этапов анализа потенциала конкурентоспособности на основании концепции активов, функциональных компетенций и результатов.

In the article the considered concept and methods of the analysis of the enterprises' potential competitiveness according to requirements of the market assessment. The models and stages of the analysis of the potential competitiveness on the basis concept of asset, functional competences and performance are presented.

Надійшла 18 серпня 2010 р.

ІНВЕСТИЦІЇ — РОЛЬ І ЗНАЧУЩІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 56–59

Розглянуто такі питання інвестування: одержання максимального прибутку або досягнення соціального ефекту, конкурентоспроможної продукції високої якості та підвищеного попиту, скорочення затрат і строків окупності вкладень, одержання певних соціальних видів. Поліпшення відтворювальної структури капіталовкладень, підвищення питомої ваги витрат на технічне переозброєння і реконструкцію діючих підприємств й удосконалення технологічної структури капітальних вкладень.

Інвестиції — це використання фінансових ресурсів у формі довгострокових вкладень капіталу (капіталовкладень). Інвестиції забезпечують динамічний розвиток підприємства і вирішують такі завдання, як розширення власної підприємницької діяльності за рахунок нагромадження фінансових і матеріальних ресурсів; придбання і створення нових підприємств; напрямів диверсифікації підприємницької діяльності внаслідок освоєння нових напрямів бізнесу.

Інвестиції є найважливішим фактором економічного зростання за умови ведення науково обґрунтованої інвестиційної політики. Саме вона визначає реальні джерела, напрями, структуру інвестицій, здійснення заходів, необхідних для виконання національних, регіональних і місцевих соціально-економічних та технологічних програм, відтворювальних процесів на мікро- та макроекономічному рівнях.

За роки незалежності Україна пережила значні коливання в інвестиційному процесі. Трансформаційна економічна криза призвела до значних інвестиційних втрат. У 1997 р. порівняно з 1990 р. обсяг інвестицій у порівняльних цінах скоротився у п'ять разів. Лише в 1998 р. було зупинено інвестиційну кризу і приріст інвестицій в основний капітал склав 6,8 відсотка. У 1999 р. внаслідок світової фінансової кризи 1998 р. приріст інвестицій знизився до 0,4 відсотка. У наступні сім років інвестиції зростали дуже нерівномірно, з великими перепадами. Двічі — у 2002 і 2005 роках — темпи приросту інвестицій зни-

жувались і тричі — у 2001, 2003 і 2004 роках — швидко зростали.

Найбільш різке зниження темпів приросту інвестицій (майже в 14 разів) сталося у 2005 р. Головна причина полягає в тому, що, по суті, на державному рівні проводилася антиприватизаційна діяльність, яка істотно підірвала в країні інвестиційну привабливість і активність бізнесу. З початку 2005 р. замість продовження і поглиблення позитивної динаміки було різко змінено попередній курс економічної політики, посилювався негативний вплив політики на економіку. Різко знизилась економічна активність на підприємствах, у компаніях, галузях та регіонах, які тією чи іншою мірою асоціювалися своїми зв'язками з політичними силами, що після президентських виборів 2005 р. опинились в опозиції. Територіально це були 10 регіонів, які традиційно дають більше половини ВВП України. Посилювався перерозподіл економічної влади, зокрема у сфері власності (реприватизація), бізнесу (переуступка активів), ринків (утиск одних і просування інших), податкових і митних пільг та бюджетних преференцій. Істотно знизився рівень компетентності галузевого та регіонального менеджменту в управлінні економікою. Був різко лібералізований імпорт, скорочено державну підтримку експорту. Значно зросло проміжне споживання, податкове навантаження: фактично весь приріст ВВП утворився за рахунок чистих податків. Рекордно збільшився розрив між темпами росту заробітної плати та продуктивності праці. Ці зміни в економічній політиці у 2005 р. дали збої в

динаміці розвитку інвестицій. Приріст інвестицій в основний капітал знизився з 28 відсотків у 2004-му до 1,9 відсотка в 2005 р. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами з позитивного 3,7 млрд дол. США у 2004 р. стало у 2005-му негативним — 1,9 млрд дол. США. Почалося заміщення внутрішнього виробництва багатьох товарів імпортом, що негативно позначилося на бізнесових інтересах вітчизняних виробників [2].

Справжнім випробуванням для економіки та інвестиційного процесу у 2005 р. стало надмірне соціальне навантаження. Підвищення темпів приросту реальних доходів до 23,9 відсотка виявилось критичним. Адже соціальні та інвестиційні витрати живляться з одного кошика — доходів суб'єктів господарювання. Зростають соціальні видатки — як правило, знижуються інвестиційні. Динаміка приросту ВВП, відчувши соціальне перевантаження, знизилась більш як у 4 рази, а темп приросту інвестицій — майже в 14 разів. Траєкторія поведінки цих показників у 2005-му повторила 2002 р., але через захоплення “соціальними рекордами” відповідного висновку з недавньої історії 2002-го зроблено не було. Тож 2005 р. став рекордним за співвідношенням темпів приросту доходів населення до темпів приросту ВВП — у 8 разів. В окремій місяці, наприклад у червні, це перевищення становило майже 30 разів. З позицій макроекономіки — це грубе порушення пропорцій між виробництвом, нагромадженням і споживанням, яке рано чи пізно дає негативні наслідки. До речі, вже у серпні 2005 р. темпи приросту реальних доходів населення знизились проти максимальних у цьому році вдвічі, а у вересні — втричі. Ставало очевидно, що навіть жертвування інвестиціями не гарантувало високих темпів зростання доходів населення.

Різкий спад інвестиційної активності, лібералізація імпорту та його тиск на вітчизняне виробництво, зростання соціального навантаження на економіку призвели до спаду економічної динаміки: темп приросту ВВП знизився до 2,7 відсотка. У 2005 р. вперше (з 1998 р.) темп приросту інвестицій був нижчий за темп приросту ВВП. Характерне порівняння: серед 28 країн постсоціалістичного простору у 2004 р. Україна зайняла перше місце за темпами приросту ВВП, а у 2005 р. — передостаннє (останнє — Киргизстан). У таких перепадах важко зорієнтуватись не тільки іноземним інвесторам, а й вітчизняним підприємцям. Лише у 2006 р. відновилася позитивна динаміка залучення інвестицій в основний капітал, яка істотно прискорила з вересня місяця, коли Кабінет Міністрів України взявся за відновлення

інвестиційної активності, створення більш сприятливого інвестиційного клімату, підтримку вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Ці заходи дали позитивні результати.

Лише за останній квартал 2006 р. в економіку України вітчизняних інвестицій надійшло 57 млрд грн, що становило 60 відсотків від суми, яка прийшла за весь 2005 р. (93 млрд грн). Ще швидше зростали інвестиції у 2007 р. За I квартал сума інвестицій в основний капітал становила 25,3 млрд грн. Це вдвічі більше, ніж за I квартал 2005 р., і на 32,2 відсотка більше, ніж за I квартал 2006 р. Інвестиції зросли практично в усіх регіонах України (крім Львівської області).

Ці рекордні темпи приросту інвестицій в основні фонди за роки незалежності України — результат послідовної політики і роботи уряду щодо закладання інвестиційної бази для тривалого зростання економіки. Більше третини інвестицій в основний капітал спрямовано на розвиток промисловості, насамперед харчової, металургії та машинобудування. Характерно, що більш як у 1,6 раза зросли інвестиції у сільське господарство, тоді як у I кварталі 2005 р. інвестиції в цю галузь скорочувалися.

Заходи, які вживались урядом для підвищення інвестиційного іміджу країни, позитивно сприйняли іноземні інвестори. За IV квартал 2006 р. чистий приріст іноземних інвестицій був такий, як за весь 2005 р. (без продажу “Криворіжстали”). У I кварталі 2007 р. чистий приріст іноземних інвестицій становив 847 млн дол. США і вже у 3,6 раза перевищував цей показник за I квартал 2005 р., хоч трохи поступався I кварталу 2006 р. (на 87 млн дол. США, або на 8,2 відсотка). Важливо, що іноземні інвестиції пішли на створення нових виробничих фондів, а не на приватизаційні заходи, як це було з перепродажем “Криворіжстали” у 2005 р.

У кінці 2006 — на початку 2007 рр. нарощування іноземних інвестицій йшло стабільно і диференційовано (за проектами і регіонами). Найпривабливішими сферами економічної діяльності для іноземних інвесторів є промисловість, насамперед обробка ресурсної сировини (29 відсотків). Збільшилось надходження іноземних інвестицій у такі галузі, як енергопостачання, машинобудування, екологія, розвиток комунікаційної інфраструктури. Це дуже важливо для забезпечення сталого і всебічного зростання економіки по всіх галузях і регіонах [3].

Останнім часом з'явилась інформація стосовно вилучення іноземних інвестицій, зокрема, що ви-

лучено більше, ніж залучено. За I квартал справді вилучено 536 млн дол. США. Але це становить лише 40 відсотків до обсягу залучених. На наш погляд, — це звичайна ротація і міграція капіталу в часі, і квартальні дані тут не є характерними. В історії України вже були подібні факти, зокрема: у I і III кварталах 2002 р. вилучення іноземного капіталу становило 50 відсотків до суми залученого капіталу; у III кварталі 2003 р. вилучення іноземного капіталу становило майже 60 відсотків. Але в цьому ж 2003 р. вперше чистий приріст іноземних інвестицій перевищив більш як мільярд доларів США. Були випадки значного вилучення капіталу в одні квартали і мінімального в наступні. Тож квартальний показник тут є не показовим.

З'являється інформація, що зросли обсяги вивезення українських інвестицій за кордон. За I квартал за кордон вивезено українських інвестицій на суму 15,1 млн дол. США, що становить 1 відсоток від обсягу залучених інвестицій. Це на рівні середньорічних темпів вивезення капіталу. Однак, найбільше вивезення капіталу було у I кварталі 2005 р., коли за кордон було вивезено 20 млн дол. США українських інвестицій, що становило 5 відсотків до обсягу залучених.

Водночас порівняння залучення прямих іноземних інвестицій у різних країнах свідчить, що рівень інвестування в Україні ще дуже незначний, на порядок нижчий, ніж у країнах ЄС, особливо в розрахунку на душу населення. Так, на одну особу в Україні припадає 481 дол. США. А це у 17–18 разів менше залученого іноземного капіталу, ніж у Чехії або Угорщині, та в 7 разів менше, ніж у Литві. Відношення накопичених іноземних інвестицій до ВВП в Україні становить 4 відсотки, тоді як у Литві — 35, а в Чехії та Угорщині — близько 50 відсотків.

На сьогодні в Україні існує проблема недостатнього використання інвестиційного потенціалу, пов'язана із політичною нестабільністю, надмірним втручанням держави у регулювання іноземних інвестицій, постійними змінами у чинному законодавстві, відсутністю в державі єдиного центрального органу з питань державного управління іноземного інвестування, недостатнім розвитком малого та середнього підприємництва, наявністю великої кількості “тіньових капіталів”.

Водночас пряме іноземне інвестування для нас матиме тільки позитивні наслідки. За допомогою іноземних інвестицій створюється можливість модернізації виробничої бази, створення нових робочих місць, розвитку важливих галузей економіки тощо.

Тому можна говорити про те, що вплив капіталу іноземних інвесторів у I кварталі 2007 р. (535,7 млн дол. США) є першою ознакою політичної та економічної напруженості у країні. Розв'язання зазначених питань дало б змогу поліпшити інвестиційний клімат України і суттєво збільшити обсяги надходжень іноземного капіталу у вітчизняну економіку.

Водночас економіка України має доволі високий рівень інвестиційної привабливості, що відзначають усі іноземні інвестори. Нинішній уряд робить усе необхідне, щоб у найближчі роки збільшити щорічні надходження інвестицій в Україну до 6–7 млрд дол. США і виправити наявні диспропорції. У поточному році очікується продовження інвестиційного буму в банківському секторі. Посилення конкуренції серед банків і залучення капіталу з-за кордону приведуть до здешевлення кредитів та розширення кредитування економіки. Ще одним фактором зростання інвестицій у найближчі 2–3 роки є залучення капіталу великими державними та приватними компаніями за кордоном через єврофонди та синдикати.

Уряд вживає заходів щодо нарощування інвестиційної привабливості України. 6 червня 2007 р. затверджено Концепцію Державної програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2007–2010 рр. Однак, створення і загострення політичної напруженості негативно впливає на цей процес, знецінює зусилля уряду, особливо у сфері залучення іноземних інвестицій.

Для подолання економічного спаду необхідно змінити акценти в пріоритетах і формах інвестування. Необхідно змінити структуру економіки країни, зменшити питому вагу галузей важкої і військової промисловості, що у великих обсягах споживають природні ресурси, погіршують екологічну ситуацію, а продукція значною мірою вивозиться за межі України і не впливає на рівень життя населення. І, навпаки, необхідно збільшувати питому вагу наукомістких галузей з екологічно чистими технологіями, легкої і харчової промисловості, що переробляють продукцію галузей сільського господарства, сфери послуг.

Головна мета інвестування — одержання максимального прибутку або досягнення соціального ефекту. Вони, у свою чергу, є результатом випуску конкурентоспроможної продукції високої якості та підвищеного попиту, скорочення затрат і строків окупності вкладень, одержання певних соціальних видів.

Таким чином, тільки структурна переорієнтація інвестицій дасть можливість безболісно змен-

шити частину фонду нагромадження у складі національного доходу, перебороти застарілі диспропорції, збалансувати економіку, досягти більш високого життєвого рівня населення. Важливо також налагодити ефективний механізм інвестування науково-технічного прогресу, щоб не допустити відставання країни від світового рівня.

Отже, основними напрямками інвестиційної стратегії з точки зору її максимальної ефективності на державному рівні нині і в найближчому майбутньому, на наш погляд, будуть:

- поліпшення відтворювальної структури капіталовкладень, підвищення питомої ваги витрат на технічне переозброєння і реконструкцію діючих підприємств за рахунок зменшення питомої ваги нового будівництва у виробничій сфері;
- удосконалення технологічної структури капітальних вкладень, збільшення в їх складі питомої ваги устаткування і скорочення, відповідно, будівельно-монтажних робіт;
- зміна галузевої структури капітальних вкладень з погляду значного підвищення життєвого рівня населення на користь галузей, що виробляють продукти харчування і предмети особистого споживання (сільське господарство, галузі, що переробляють його продукцію — легка і харчова промисловість), послуги;
- пріоритетне забезпечення капітальними вкладеннями прогресивних напрямів науково-технічного прогресу, що сприяють зниженню ресурсомісткості виробництва і підвищенню якості продукції;
- збільшення обсягів капітальних вкладень на будівництво комфортного житла та ін-

ших об'єктів громадського використання і медичного забезпечення;

- збалансованість інвестиційного циклу.

Зважаючи на проведений аналіз, можна зробити висновки, що інвестиційна діяльність є однією з головних умов успішного розвитку економіки України. Її активність змінюється залежно від внутрішніх та зовнішніх умов. Реалізація довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни вимагає нарощування інвестиційних ресурсів, поліпшення структури інвестиційних джерел і оптимізації напрямів їх використання відповідно до пріоритетів економічного зростання.

Література

1. Білецька Г. М., Ковтунович Н. Л. Інвестиційний клімат: проблеми сучасності та шляхи покращання // Економіка, фінанси, право. — № 10. — 2007. — С. 17–20.
2. Вовченко О. Л. Інвестиції: економічна сутність та форми // Фінанси та кредит. — 2008. — № 6. — С. 15–18.
3. Жарун О. В. Регіональні аспекти інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств Черкащини // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 111–116.
4. Данілов О. Д., Івашина Г. М., Чумаченко О. Г. Інвестування: Навч. посіб. — К., 2001. — 364 с.
5. Пшик Б. І. Розвиток фінансового посередництва — шлях удосконалення інвестиційної політики держави // Вісн. НБУ. — 2002. — № 7. — С. 44–47.
6. Пшик Б. І. Напрями реалізації регіональної інвестиційної політики // Регіональна економіка. — 2001. — № 4. — С. 172–177.
7. Шестакова Я. О. Механізм державного регулювання інвестування в Україні. Наскільки він досконалий? // Економіка. Фінанси. — 2002. — № 6. — С. 24–26.

Інвестиції є найважливішим фактором економічного зростання за умови ведення науково обґрунтованої інвестиційної політики. Саме вона визначає реальні джерела, напрями, структуру інвестицій, здійснення заходів, необхідних для виконання національних, регіональних і місцевих соціально-економічних і технологічних програм, відтворювальних процесів на мікро- та макроекономічному рівнях.

Инвестиции являются самым важным фактором экономического роста при условии ведения научного обоснования инвестиционной политики. Именно они определяют реальные источники, направления, структуру инвестиций, принятия решений, необходимых для исполнения национальных, региональных и местных социально-экономических и технологических программ, возобновляющих процессов на микро- и макроэкономических уровнях.

Investment is the key to economic growth, and scientifically justified. It determines the real source directions, the structure of investments, implementation of measures required to implement national, regional and local socio-economic and technological programs, reproduction processes on the micro and macro levels.

Надійшла 19 серпня 2010 р.

Н. М. СЕМЕНОВА*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 60–64

Висвітлено ключові моменти стратегії управління персоналом комерційного банку в умовах системних соціально-економічних криз. Визначено стратегічні напрями діагностики системи управління персоналом банку на основі системного методу і комплексного підходу.

На сучасному етапі розвитку економіки України, внаслідок соціально-економічної та політичної нестабільності, вітчизняні банківські установи нездатні адекватно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, в результаті чого можуть потрапити у кризові ситуації. Висока ймовірність виникнення криз у процесах функціонування і розвитку будь-якого суб'єкта господарювання зумовлює необхідність розробки та вибору ефективної стратегії антикризового управління.

Стратегічне управління комерційним банком реалізується в умовах глобалізації ринкових відносин, підвищення конкуренції і постійних змін. Разом з тим, в теорії управління організаціями відбувається суттєва зміна загальної парадигми управління. Сьогодні персонал розглядається як основний ресурс організації, який значною мірою визначає успіх усієї її діяльності.

Сучасна теорія менеджменту стверджує, що розв'язувати проблеми стратегічного управління організацією без вирішення питань стратегії управління персоналом практично неможливо. Для їх взаємопов'язаного вирішення необхідна єдина методологія, що охоплювала б увесь спектр проблем. Саме тому такою методологією необхідно вважати системний підхід, що забезпечує можливість комплексного розгляду проблем. Тільки за такої умови може бути здійснена повна діагностика системи управління персоналом банку, виявлені протиріччя, що виникають у банку між сформованою організацією управління й плином відповідних процесів, визначені причи-

ни, що їх породжують, а також елементи системи щодо проведення можливих і необхідних заходів з удосконалення.

Зазначимо, що загальна теорія систем, залежно від постановки завдання й умов дослідження, для вивчення систем управління припускає використання ряду методів: структуризації цілей, організаційного моделювання, аналогій, експертно-аналітичного методу [1–3].

Метод структуризації цілей передбачає визначення системи цілей досліджуваного об'єкта, включаючи їх кількісне і якісне формулювання, і наступний аналіз організаційної структури з погляду їх відповідності встановленій системі цілей. Однак, у випадку застосування цього методу для аналізу систем управління персоналом виникає проблема, що не дає можливості практично розробити алгоритмічні процедури переходу від системи цілей до організаційної структури системи управління, що, у свою чергу, не дає можливості повною мірою використати метод структуризації цілей для діагностики досліджуваної системи.

Метод організаційного моделювання являє собою розробку формалізованих математичних, графічних та інших способів відображення розподілу функціональних повноважень, прав і меж відповідальності в рамках досліджуваної організаційної структури, які надалі розглядаються як основа побудови, аналізу й оцінки різних варіантів побудови системи або одного з її структурних елементів. Однак цей метод як основний інструмент дослідження системи управління персоналом не можна використати через обмеженість

його можливостей. Водночас, його використання для розробки, наприклад, класифікаторів функцій і завдань на етапах вивчення ряду приватних проблем управління персоналом, у тому числі, — нормування праці співробітників банку, оптимізації структури й чисельності персоналу, може бути доволі ефективним.

Метод аналогій полягає в застосуванні організаційних форм і механізмів управління, які виправдали себе на практиці в інших організаціях з подібними характеристиками (цілями, розмірами, специфікою функціонування тощо). Застосування цього методу у фінансово-банківській сфері також дещо обмежене й умовне через, насамперед, істотні розбіжності цілей, завдань, масштабів банківських установ, а також через практичну закритість інформації про пріоритетність розвитку кожного з банків. Тому вибір аналогів побудови й функціонування систем управління для банків може бути здійснений досить приблизно й тільки лише за окремими показниками.

Експертно-аналітичний метод полягає в обстеженні й вивченні розглянутого об'єкта з метою виявлення специфічних рис досліджуваного об'єкта, проблем, що стримують розвиток і функціонування системи управління, вироблення рекомендацій з її вдосконалення. Експертно-аналітичний метод дає можливість повною мірою реалізувати процес комплексного вивчення й аналізу завдань, функцій і організаційних взаємозв'язків елементів стратегії управління персоналом як складової загальної стратегії управління банком. Хоча існують певні труднощі реалізації цього методу, пов'язані з необхідністю збирання й обробки більших обсягів вихідної інформації, що дає можливість експертам проводити змістовний аналіз.

Отже, в результаті аналізу розглянутих методів можна зробити висновок, що вибіркоче використання кожного з них не дасть необхідного ефекту, тому діагностика системи управління персоналом банку має являти собою дослідження, засноване на використанні комбінованого методу, що поєднує в собі властивості методів структуризації цілей, організаційного моделювання й експертно-аналітичного методу.

Діагностика системи управління персоналом повинна передбачати вирішення трьох ключових проблем:

- синтез структури системи управління комерційним банком;
- дослідження методологічної бази системи управління персоналом банку;

- синтез структури системи управління персоналом банку.

Базовою проблемою, що визначає наступний хід діагностичного аналізу, є проблема синтезу структури системи управління банком. Основними напрямками її вирішення можуть бути:

- встановлення ієрархії рівнів і ланок управління банку;
- визначення об'єктів управління;
- визначення функціональних зв'язків, технології процесу функціонування системи;
- визначення ступеня автоматизації робіт;
- формулювання вимог до робочих місць і персоналу.

Особливо варто виділити проблему визначення функціональних зв'язків, технології процесу функціонування системи, тому що саме вона, разом з розв'язанням інших зазначених проблем, визначає склад інформаційної бази системи управління банку, основні регламенти вирішення поставлених завдань, строки й порядок проходження всіх видів інформації тощо. Основними напрямками вирішення цієї проблеми можуть бути:

- визначення ступеня централізації і децентралізації завдань управління, що вирішуються на різних ієрархічних рівнях управління банку;
- визначення ступеня сполучення єдиначальності й колегіальності на кожному рівні й у кожній ланці управління банку;
- визначення ступеня участі окремих підрозділів банку в реалізації приватних завдань управління.

Варто зазначити, що *структура організаційної системи* — це сукупність стійких зв'язків системи, що забезпечує її цілісність і збереження основних властивостей при різних внутрішніх і зовнішніх змінах. Вихідною точкою побудови структури організації є проектування її роботи і функцій, а потім уже виділення ієрархічно пов'язаних структурних підрозділів [7]. Саме від умілого визначення організаційних розмірів структурних підрозділів, їх прав, завдань й обов'язків, стану системи взаємодії й інформування, а також від своєчасності внесення коректив у структуру багато в чому залежить ефективність функціонування всієї організації.

Основними принципами, яких потрібно дотримуватися під час постановки завдання у дослідженні будь-якої організаційної системи, в тому числі й банку, є:

- комплексність і системність, тобто необхідність включення в організаційну систему

всіх її підрозділів і ланок при забезпеченні єдності цілей і методів їх функціонування шляхом встановлення їх організаційних та економічних взаємозв'язків по горизонталі й вертикалі;

- спеціалізація ланок організаційної системи в поєднанні з їх універсалізацією з метою не допустити паралельної роботи й дублювання функцій і, водночас, уникнути надмірно вузького, дробового розмежування діяльності структурних підрозділів і філій;
- регламентація роботи колективів підрозділів у поєднанні з розвитком їх самостійності на основі зміцнення централізованого керівництва вирішенням загальних питань діяльності банку в цілому при наданні можливостей децентралізованого вирішення питань, що входять у сферу компетенції кожного підрозділу.

Поряд із зазначеними вимогами особливе значення має вимога економічності організаційної системи, що полягає у встановленні мінімально необхідних ланок і рівнів управління, усунення структурних і документаційних надмірностей (наприклад, шляхом максимальної формалізації документів, коригування системи звітності тощо).

Ефективне проведення діагностичного аналізу неможливе без створення наукової методології формування системи управління персоналом банку, основні напрями якої мають бути закріплені в концепції кадрової політики банку. Вирішення цієї проблеми неможливе без ув'язування її зі стратегією банку на певну перспективу. Саме загальні принципи стратегічного управління персоналом, з урахуванням тенденцій розвитку банку, визначають основу методології формування (вдосконалення) системи управління банком. Вихідними даними для вирішення проблеми є загальні принципи й основи формування систем управління банківським персоналом та досвід вивчення й аналізу практики створення вітчизняних і зарубіжних аналогів таких систем.

Вирішення проблеми дослідження методологічної бази системи управління персоналом банку також має базуватися на встановленні для банку пріоритетних напрямів роботи з персоналом, серед яких можна виокремити: нормативно-методичне забезпечення системи управління персоналом, проблеми оптимізації чисельності персоналу, основи вирішення завдань мотивації і стимулювання праці персоналу, оцінку праці співробітників банку, організацію безперервного

професійного навчання персоналу банку, проблеми формування кадрового потенціалу тощо.

Банківські установи, залежно від форми організації і складної фінансово-економічної ситуації, як правило, самостійно визначають свою структуру й чисельність працівників за функціями управління, їх професійний і кваліфікаційний склад, затверджують необхідні штатні розписи. Разом з цим, зазначимо, що єдиної та універсальної методики для проведення оптимізації структури й чисельності персоналу не існує. Отже, всі діючі на сьогодні методи розрахунку структури й чисельності працівників можуть носити, в основному, тільки рекомендаційний характер.

На основі систематизації різних підходів, з урахуванням специфіки банківської діяльності, сформулюємо низку методичних рекомендацій з вирішення ключових проблем оптимізації.

На нашу думку, розрахунок *кількісних* потреб у фахівцях повинен проводитися одночасно з визначенням *якісної* потреби, тобто потреби у працівниках певних професій, спеціальностей, рівні кваліфікаційних вимог до персоналу. Інакше кажучи, розрахунок якісної потреби персоналу банку супроводжується одночасним розрахунком кількості персоналу за кожним критерієм якісної потреби. Однак, як якісна, так і кількісна потреба у персоналі може змінюватися з часом. Тому загальна потреба в персоналі є підсумовуванням кількісної потреби за окремими якісними критеріями.

Під час аналізу кількісно-якісного складу персоналу банку необхідно визначити оптимальну структуру (скільки працівників, якої кваліфікації, коли й де будуть необхідні); яким чином можна залучити необхідний і скоротити надлишковий персонал без завдання соціально-економічних збитків; як краще використати персонал відповідно до його професійних здібностей та яким чином забезпечити розвиток персоналу і підтримувати його знання відповідно до пропонованих вимог; яких витрат зажадають заплановані кадрові зміни, чи буде від цього економічний ефект.

Незаперечним є той факт, що отримати високі результати в управлінні персоналом комерційного банку можна тільки в тому випадку, якщо при цьому працівники мають відповідні знання й уміння, необхідні для того, щоб їхні зусилля були ефективними й результативними. Тому, центральне місце у стратегії управління персоналом банку займає положення про необхідність визнання працівників і їхніх здібностей як найціннішого його ресурсу [7]. З метою досягнення тактичних

і стратегічних цілей банку, працівники мають розглядатись як надбання, яке треба розвивати й вмотивовувати.

Отже, одним із пріоритетних напрямів кадрової політики будь-якого банку має стати формування кадрового потенціалу за рахунок наймання кваліфікованих фахівців, які мають базову фінансову або економічну освіту, з подальшим їхнім розвитком шляхом систематичного підвищення кваліфікації або професійної перепідготовки.

Проблема організації *безперервної професійної освіти* персоналу має передбачати наявність: концепції підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу банку, принципів і умов функціонування системи безперервного професійного навчання, методики підвищення кваліфікації персоналу на основі інтенсивних методів навчання.

Безперервна професійна освіта персоналу банку — це система заходів щодо здійснення навчання його працівників, які вже мають базову освіту, яку здобули до приходу на роботу в банк.

Метою безперервної професійної освіти є забезпечення постійної відповідності кваліфікації і професійних навичок кожного співробітника банку кваліфікаційним вимогам, що висувуються до відповідних категорій працівників.

Концепція розвитку безперервної системи навчання працівників — це комплекс ідей і установок, пов'язаних із систематизацією процесу підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу банку, на основі використання передових форм, методів і методик навчання, впровадження нових інформаційних технологій, з урахуванням реальних потреб банку у висококваліфікованих працівниках.

Концепція банку має визначати:

- принципи організації і функціонування системи безперервної професійної освіти персоналу банку;
- особливості планування безперервної професійної освіти працівників банку;
- порядок навчання персоналу банку у внутрібанківській системі й у державних і комерційних навчальних структурах, на робочих місцях, а також стажування за кордоном;
- види забезпечення внутрібанківської системи навчання працівників банку та їх зміст;
- перспективи впровадження у внутрібанківську систему можливостей сучасних освітніх технологій, особливості підготовки персоналу банку на основі використання

методів інтенсивного навчання та дистанційної форми навчання.

Внутрібанківське навчання — це процес організації консультування (інструктування) персоналу банку за напрямами діяльності банку, обмін передовим досвідом роботи в системі банку на базі установ банку із залученням викладачів (керівників стажування) та найбільш кваліфікованих керівників і фахівців банку.

Все це вимагає від комерційних банків організації процесу безперервного навчання свого персоналу на зовсім іншому якісному рівні, вибору нетрадиційних форм і методів навчання. Сьогодні мова має вестися, насамперед, про створення банком системи безперервної професійної освіти.

Далі, на основі методологічних положень, може здійснюватися синтез *структури системи управління персоналом*. Вирішенням цієї проблеми є:

- побудова дерева цілей системи управління персоналом;
- проведення діагностичного аналізу дерева цілей;
- побудова концептуальної моделі управління персоналом.

Процес побудови дерева цілей передусім передбачає формулювання цілей, що стоять перед системою управління персоналом банку, здійснюваної на основі вивчення довгострокових планів (концепції) розвитку персоналу банку і максимального обліку вимог нормативних та інших документів, що регламентують діяльність персоналу.

Зазначимо, що при побудові дерева цілей має забезпечуватися погодженість і несуперечність цілей системи управління персоналом на основі послідовної декомпозиції головної мети банку в ієрархію підцілей системи управління персоналом банку й систем його філій, а також визначений перелік функцій, реалізація яких необхідна для досягнення головної мети персоналу банку.

Проведення діагностичного аналізу дерева цілей системи управління персоналом банку має передбачати: дослідження функцій і завдань, що вирішуються системою управління персоналом; формулювання проблем і виявлення недоліків системи управління персоналом банку; визначення шляхів розв'язання існуючих проблем і вибору пріоритетних напрямів удосконалення системи управління персоналом; попередню оцінку альтернативних варіантів удосконалення системи управління персоналом.

Проблема побудови концептуальної моделі системи управління персоналом банку полягає: у визначенні основних елементів структури системи управління персоналом, основ її функціонування, ступеня раціональності розподілу функцій і завдань управління персоналом за рівнями управління відповідно до прийнятої організаційної структури банку; в забезпеченні персоналу підрозділів і філій банку організаційними, організаційно-розпорядничими й нормативними документами; в обліку соціально-психологічних аспектів управління персоналом банку.

Таким чином, на підставі запропонованого варіанта проведення структурного синтезу системи можна зробити висновок, що проблема діагностичного аналізу системи управління персоналом банку є комплексною і розгляд лише окремих її сторін не дає необхідного ефекту.

Удосконалення процесу управління персоналом передбачає формалізацію методів і процедур відбору кадрів, розробку наукових критеріїв їхньої оцінки, системний підхід до аналізу потреб у персоналі, підвищення обґрунтованості кадрових рішень, взаємозв'язок економічних і госпо-

дарських завдань банку з основними елементами кадрової політики банку.

Література

1. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы : Пер. с англ. — М.: Дело, 1994. — 464 с.
2. Менеджмент для магистров: Учеб. пособ. / Под ред. А. А. Епифанова, С. Н. Козьменко. — Сумы: ИТД "Универсальная книга", 2003. — 762 с.
3. Мильнер Б. З., Евенко Л. И. Рапорт В. С. Системный подход к организации управления. — М.: Экономика, 1983. — 224 с.
4. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации: Учеб. для вузов / Пер. с 9-го англ. изд. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 412 с.
5. Управление персоналом / И. П. Продиус, Т. А. Владимирова, Д. В. Запорожан и др. — Одесса: Одес. медуниверситет, 2001. — 249 с.
6. Управление персоналом организации: Учебник / Под ред. А. Я. Кибанова. — 2-е изд., доп. и перераб. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 638 с.
7. Хміль Ф. І., Хміль Л. М. Управління персоналом комерційного банку: Навч. посіб. / За заг. ред. Ф. І. Хміля. — Рівне: РДГУ, 2001. — 245 с.

Формування стратегії управління персоналом передбачає системний підхід до аналізу потреб у персоналі, підвищення обґрунтованості кадрових рішень, тісний зв'язок економічних і господарських завдань банку з основними елементами кадрової політики банку.

Формирование стратегии управления персоналом предусматривает системный подход к анализу потребностей в персонале, повышение обоснованности кадровых решений, тесную связь экономических и хозяйственных задач банка с основными элементами кадровой политики банка.

Formation of the personnel management strategy contemplates a system approach to analysis of demands in personnel, substantiation of personnel decisions, and close connection of economic perspectives of the bank with main elements of the personnel policy of the bank.

Надійшла 20 серпня 2010 р.

Л. В. ЖАНКЕВІЧ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

УДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЯК НАПРЯМ ГАРМОНІЗАЦІЇ ІНТЕРЕСІВ ВЛАСНИКІВ, МЕНЕДЖЕРІВ, ПРАЦІВНИКІВ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 65–68

Викладено шляхи гармонізації інтересів персоналу підприємства за допомогою господарського контролю.

Проблема взаємин індивіда і суспільства займає основне місце в налагодженні соціального контролю. Соціальної сфері захисту прав працівників на підприємстві в Україні ніколи не приділяли особливої уваги. Соціальна сфера як така мало кого з керівників підприємств турбує, але все ж таки це дуже болісне питання, яке безпосередньо турбує кожну працездатну людину. Недостатня ефективність соціалізації трудових відносин на підприємстві в сучасному українському суспільстві зумовлена невизначеністю соціальної стратегії розвитку українського суспільства, наявністю низки політичних, соціально-економічних та ідеологічних проблем українського соціуму.

Наукові дослідження з питань розробки теорії соціального захисту населення і вдосконалення практичної діяльності держави в цьому напрямі проводяться у спеціалізованих науково-дослідних установах.

Окремим аспектам соціального захисту присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених і фахівців, зокрема таких, як А. Александрова, А. Базилук, Н. Борецька, Л. Вернигора, В. Волик, Д. Галлагер, О. Гаряча, Н. Гринчук, Ю. Дехтяренко, Б. Зайчук, І. Калачова, В. Кириленко, Е. Лібанова, М. Ліборакіна, Б. Надточій, Л. Ніконова, В. Новіков, Б. Річман, В. Скуратівський, М. Ганслі Теренс, Й. Хендшель, П. Таундсен, Ю. Шклярський та ін.

Незважаючи на досить широке коло розглянутих теоретичних і практичних питань, актуальними лишаються проблеми, пов'язані з практичними основами гармонізації інтересів власників, менеджерів та працівників за допомогою господарського контролю.

Протягом багатьох років людському чинникові в бізнесі надавалася другорядна роль, підпорядкована фінансовим і виробничим завданням компанії. Останнім часом таке ставлення почало змінюватися.

При переході до ринку відбувається повільний відхід від ієрархічного управління, жорсткої системи адміністративного впливу на ринкові відносини, відносини власності, що засновані на економічних методах [6, 201]. Тому необхідним є вироблення принципово нових підходів до встановлення пріоритету цінностей. Головний компонент всередині організації — працівники, а за її межами — споживач продукції. Необхідно спрямувати свідомість працюючого до споживача, а не до начальника; до прибутку, а не до марнотратства; до ініціативи, а не до бездумного виконання. Отже, ієрархія відійде на другий план, поступаючись місцем культурі та ринку.

Діяльність будь-якої організації залежить від конкретних людей (власників, менеджерів, працівників). Люди визначають придатність обладнання і технології, встановлюють для себе обсяг функцій, обов'язкових до виконання, пристосовують під свої можливості структури організації. Тому люди є центральним і головним елементом в будь-якій системі управління і в будь-якій виробничій системі.

Метою як власника, так і менеджера, і працівника — є отримання прибутку, тільки у кожного на своєму рівні. Керівник має виконувати такі функції: здійснювати контроль за процесом управління, методами планування і контролю, кількісними методами прийняття рішень; передбачати та контролювати імовірні наслідки — як сприятливі,

так і негативні; вміти правильно інтерпретувати ситуацію, визначити, які чинники найважливіші у певній ситуації і який імовірний ефект викличе зміна однієї або кількох змінних; знайти конкретні прийоми, що викличуть мінімальний негативний ефект і приховають у собі найменше недоліків, з конкретними ситуаціями, забезпечуючи досягнення завдань організації найсприятливішим шляхом за обставин, що склалися.

Менеджери — це люди, відповідальні за отримання результатів конкретних зусиль інших людей, працюючих як індивідуально, так і в об'єднаних у групи чи організації [8, 21].

Становлення і розвиток народної економіки, що базується на звільненій праці, передбачає розвиток і чисельне збільшення підприємств, вільних від найманої форми експлуатації, — народних підприємств. Ними можуть бути підприємства різних форм власності, якщо вони працюють на засадах самоврядування, вільної від експлуатації праці.

Переваги народних підприємств над іншими типами підприємств полягають передусім у тому, що їх активною рушійною силою стають інтереси всіх працівників, зумовлені справедливим розподілом доходу між членами трудового колективу, їх участю у цьому розподілі і в управлінні, колективістськими засадами в організації виробництва, духовною спільністю.

Спільно з державними підприємствами народні підприємства є фундаментом економічної системи суспільства демократичного соціалізму. Окрім них, ця система включає також підприємства приватної власності, які є її повноцінним і рівноправним компонентом. Оптимізація структури економіки визначатиметься в конкурентній боротьбі з урахуванням рівня ефективності виробництва.

Налагодження народної економіки передбачає свідомі і цілеспрямовані дії з боку держави. Організаційне оформлення системи народної економіки проводиться:

- передачею власності на засоби виробництва фактично і юридично трудящим;
- стимулюванням створення народних підприємств;
- створенням умов для розвитку відносин самоврядування в трудових колективах;
- наданням державного сприяння всебічному розвитку особистості працівників, органічному залученню їхнього творчого потенціалу у трудовий процес;
- забезпеченням свободи діяльності народних підприємств без втручання держави в їхні виробничі справи;

- створенням умов для ефективної дії ринково-конкурентних і договірних механізмів між підприємствами;
- здійсненням на основі аналізу балансів регулюючої функції держави в економічній сфері;
- використанням, як правило, економічних методів державного впливу на виробничі процеси (за винятком надзвичайних ситуацій і окремих спеціалізованих видів виробництва).

Народна економіка передбачає створення стабільної і високоефективної системи економічних і моральних стимулів до праці на всіх рівнях економічної ієрархії, раціонально поєднуючи індивідуальні, колективні та суспільні інтереси. У загальному випадку звільнена від експлуатації праця — це ключовий елемент системи нових виробничих відносин, які відповідають високому рівню розвитку продуктивних сил, це створення максимальних умов для забезпечення особистої зацікавленості працівника, реалізації його творчого потенціалу, це єдність мети працівника і колективу [2, 170–177].

Стимулювання праці передбачає створення умов (господарського механізму), за яких активна трудова діяльність, що дає певні, заздалегідь фіксовані результати, стає необхідною й достатньою умовою задоволення значущих і соціально зумовлених потреб працівника, формуючи у нього мотивацію праці. Система мотивів і стимулів праці має спиратися на певну базу — нормативний рівень трудової діяльності. Сам факт вступу працівника у трудові відносини припускає, що він за раніше обговорену винагороду зобов'язаний виконувати деяке коло обов'язків. У цій ситуації для стимулювання ще немає місця. Існує сфера контролю за діяльністю й працюють мотиви запобігання, пов'язані зі страхом покарання за невиконання пропонованих заходів. Таких покарань, пов'язаних з втратою матеріальних благ, може бути як мінімум два: часткові виплати обумовленої винагороди або розрив трудових відносин.

Працівник має знати, які вимоги до нього ставляться, яку винагороду він одержить за їх неухильне дотримання, які санкції будуть застосовані у випадку їх порушення.

Мотивація праці формується до початку професійної трудової діяльності — у процесі соціалізації індивідуума шляхом засвоєння їм цінностей, а також за допомогою особистої участі в діяльності. Водночас закладаються основи ставлення до праці як до цінності й формується система цін-

ностей самої праці, розвиваються трудові якості особистості: працьовитість, відповідальність, дисциплінованість, ініціативність тощо, здобуваються первісні трудові навички керування.

Розглянемо мету й інтереси власника, менеджера і працівника в таблиці.

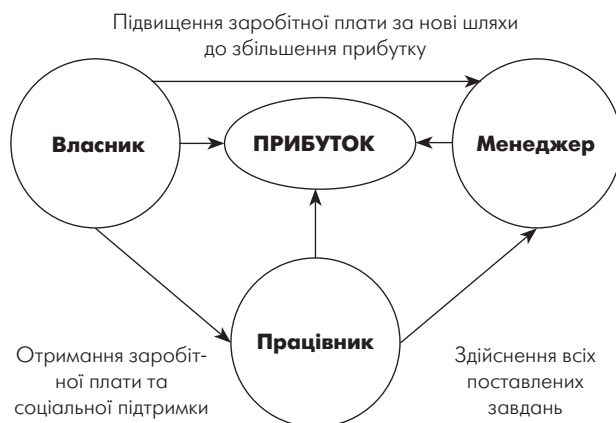
Таблиця

Мета й інтереси власника, менеджера і працівника при їх гармонізації*

Член підприємства	Мета	Інтереси
Власник	+ (прибуток)	Отримання прибутку (будь-яким шляхом!)
Менеджер	+	Зменшення виплат на цілі, які не збільшують прибуток підприємства
Працівник	+	Отримання заробітної плати та соціальних гарантій, пільг

*Джерело: власна розробка автора

Гармонізацію інтересів власника, менеджера і працівника можна спостерігати у тому випадку, якщо відбуватиметься пересікання інтересів (рисунк).

Гармонізація інтересів власника, менеджера і працівника

*Джерело: власна розробка автора

Для трудової мотивації найбільшу значущість має характер засвоєних індивідуумом трудових норм і цінностей. Саме вони надають зміст подальшій трудовій діяльності, визначають спосіб життя.

У професійну трудову діяльність людина вступає з уже сформованою ціннісною свідомістю. Вона знає, які інтереси хотіла б реалізувати за допомогою праці. Реальне виробниче середовище змушує орієнтації людини "приземлити". Так формується другий — практичний — шар трудової свідомості, обумовлений, з одного боку, ціннісними орієнтаціями, а з другого — конкретними обставинами професійного трудового життя. Практичні вимоги до роботи спричиняють конкретну мотивацію, що на відміну від ціннісної свідомості, яка визначає зміст — перспективні цілі трудової діяльності, визначає в основному вибір шляхів і способів їх реалізації.

Мотивація праці — найважливіший фактор результативності роботи, який становить основу трудового потенціалу працівника, тобто всієї сукупності властивостей, що впливають на виробничу діяльність. Також викликають інтерес методичні підходи до визначення величини морального і матеріального заохочення.

Література

1. Качан Є. П., Шушпанов Д. Г. Управління трудовими ресурсами: Навч. посіб. — К.: Вид. дім "Юрид. книга", 2005. — С. 333–340.
2. Брезінський В. Б. Активна соціальна політика України — стратегічний напрям соціально-орієнтованої економіки // Вісн. ЖІПІ. — 2001. — № 15. — С. 170–177.
3. Качан Є. П., Шушпанов Д. Г. Управління трудовими ресурсами: Навч. посіб. — К.: Вид. дім "Юрид. книга", 2005. — 358 с.
4. Кирей В. "Уманьферммаш": і виробництво, і соціальна сфера // Уряд. кур'єр. — 2006. — № 187. — С. 11.
5. Осовська Г. В., Крушельницька О. В. Управління трудовими ресурсами: Навч. посіб. — Житомир: Вид-во ЖІПІ, 2000. — 304 с.
6. Попов Г. Х. Проблемы теории управления. — М.: Экономика, 1974. — 318 с.
7. Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством. — Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. — 504 с.
8. Тарнавська Н. П., Пушкар Р. М. Менеджмент: теорія та практика: Підруч. для ВНЗ. — Тернопіль: Карт-бланш, 1997. — 456 с.
9. Шнейдман Л. З. Бухгалтерский учет на совместных предприятиях. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 78 с.

Гармонізація інтересів власника, менеджера і працівника здійснюється за умови збігу їхніх інтересів, тобто потрібна мотивація.

Для контролю за соціалізацією трудових відносин пропонуємо здійснювати контроль за підвищенням ефективності соціального контролю, який полягає у тому, щоб головною метою діяльності всіх суб'єктів соціального контролю стала людина,

щоб було створено умови для самореалізації її особистісного потенціалу, свободи вибору нею напрямів і форм самоствердження у суспільстві, поліпшення умов праці, впровадження різноманітних пільг та підтримок. Людина, її всебічний розвиток, добробут, соціальна безпека, права та свободи є найвищою цінністю сучасного суспільного прогресу і будь-якої контролюючої діяльності.

Гармонизация интересов владельца, менеджера и сотрудника будет наблюдаться только при совпадении их интересов, то есть нужна мотивация.

Для контроля за социализацией трудовых отношений предлагаем осуществлять контроль за повышением эффективности социального контроля, который заключается в том, чтобы главной целью деятельности всех субъектов социального контроля должен стать человек, чтобы были созданы условия для самореализации его личного потенциала, свободы выбора им направлений и форм самоутверждения в сфере общественного бытия, улучшения условий труда, введение разного рода льгот и поддержек. Человек, его всестороннее развитие, социальная безопасность, права и свободы являются наивысшей ценностью современного общественного прогресса и различной контролирующей деятельности.

Having studied the given question, we can draw a conclusion, that harmonization of interests of the owner, the manager and the employee will be observed, if interests of the given persons will coincide, hence, the motivation is necessary.

We offer, for the control over socialization of labour attitudes to carry out the control over increase of efficiency of the social control, which consists in that an overall objective of activity of all subjects of the social control should become the person, creation of conditions for self-realization of its personal potential, freedom of a choice it, and forms of self-affirmation in sphere of social being, improvement of working conditions, introduction of a different sort of privileges and supports. The person, its all-around development, social safety, the rights and freedom are value of modern public progress and any control activity.

Надійшла 20 серпня 2010 р.

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ В АГРОСФЕРІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 69–71

Висвітлено сучасний стан та перспективи розвитку екологічного аудиту в агросфері. Виокремлено його роль як інструмента в системі управління навколишнім природним середовищем і природокористуванням.

Великого значення для країни набуває можливість надавати точні та оперативні дані, зокрема керівникам, які приймають рішення, органам влади і міжнародній спільноті щодо забезпечення фінансування екологічних заходів глобальних і локальних масштабів. Особливого значення набуває використання інформації на місцях щодо прийняття відповідних та своєчасних рішень у системі екологічного управління та здійснення контролю за використанням і відновленням природних ресурсів суб'єктами господарювання.

У системі екологічного управління закономірно зростає значення екологічного аудиту, який відіграє важливу роль в ефективній діяльності суб'єктів господарювання щодо природокористування в агросфері. Важливою умовою екологічного аудиту є взаємодія його з екологічним управлінням на рівні підприємств різної форми власності. Системна цілісність такого напряму зумовлена прийняттям Закону України "Про екологічний аудит". Він докорінним чином змінив ставлення суб'єктів господарювання до природокористування в агросфері. Зокрема, екологічний аудит набуває правового статусу, що безумовно сприяє підвищенню організаційної дисципліни в аграрному виробництві.

Взагалі, значною науковою та практичною проблемою є застосування екологічного аудиту на підприємствах аграрного виробництва. Оскільки сільськогосподарське виробництво є своєрідним користувачем природних ресурсів, то виникає проблема гармонійного співіснування суб'єктів господарювання з природою. На жаль, сучасне використання природних ресурсів в агросфері не відповідає законам природокористування: об-

меженості природних ресурсів; падіння природно-ресурсного потенціалу; еволюційно-екологічної безповоротності та ін. У більшості аграрних підприємств не контролюється використання природних ресурсів, і це явище набуло системного характеру. Отримана сільськогосподарська продукція є своєрідним сукупним продуктом співпраці людини і природи, але вона не завжди оптимальна у співвідношеннях використання і відновлення природних ресурсів. За таких умов виникають проблеми у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, а також у процесі функціонування і відновлювальної здатності природних систем.

Саме тому природокористування в агросфері має базуватись не тільки на вирішенні еколого-економічних та соціальних проблем, а й враховувати вимоги екологічного законодавства з охорони навколишнього природного середовища, зокрема Закону України "Про екологічний аудит", який є інструментом ефективного реалізації екологічної політики в аграрному виробництві. "…Екологічний аудит виступає тим інструментом, що дає змогу регулювати еколого-економічні відносини та встановлювати ступінь дотримання екобезпеки" [1, 9].

Останнім часом дослідження і розробки з формування теоретико-методологічних та організаційно-економічних основ екологічного аудиту набувають істотного значення. Проблемам наукових розробок щодо екологічного аудиту та його практичного застосування присвячені праці Т. П. Галушкіної, В. Я. Шевчука, Ю. М. Саталкіна, В. В. Семенко, В. Р. Лозанського, Н. Р. Малишева, В. М. Навроцького, О. В. Неженцева та ін.

Поряд з цим, у роботах зазначених авторів та публікаціях інших вчених недостатньо вивчено питання екологічного аудиту в аграрних підприємствах, де широко використовуються мінеральні добрива, пестициди, стан їх зберігання та виробництво екологічно безпечної аграрної продукції тощо.

Відповідно до цього нині набувають актуальності дослідження з питань екологічного аудиту в галузях аграрного виробництва.

Метою екологічного аудиту є перевірка систем управління з дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища у процесі природокористування в агросфері.

Основними завданнями екологічного аудиту є:

- отримання достовірної еколого-економічної інформації щодо природокористування в аграрних підприємствах та підготовка висновків з питань їх діяльності;
- встановлення відповідності вимогам об'єкта аудиту природоохоронному законодавству України внаслідок діяльності підприємства;
- встановлення ступеня безпеки, стану зберігання, використання, переробки, захоронення галузевих і побутових відходів;
- еколого-економічна оцінка ефективності природокористування в агросфері з урахуванням відновлення використаних природних ресурсів;
- попередження, зменшення та усунення небезпечних ризиків об'єктами аудиту в процесі виробництва аграрної продукції та заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу тощо.

Об'єктами екологічного аудиту є суб'єкти господарювання різної форми власності, діяльність яких зумовлена природокористуванням в агросфері.

З метою вивчення сучасного стану розвитку та доцільності використання екологічного аудиту в процесі виробництва аграрної продукції нами проведено дослідження в Черкаській області.

Аграрними підприємствами Черкащини на виробництві рослинницької продукції у 2008 р. використано 1675 т пестицидів, якими оброблено 2079,8 тис. га посівів сільськогосподарських культур. У боротьбі зі шкідливими організмами на посівах культур використано 251,3 т інсектицидів, 239,4 фунгіцидів та 958 т гербіцидів. Пестицидне навантаження складало 1,3 кг/га у фізичній масі. Однак, зупинити численне розмноження шкідли-

вих організмів на посівах сільськогосподарських культур не завжди вдається.

Внесення мінеральних добрив у ґрунт сільськогосподарськими підприємствами в 2008 р. порівняно з 2000 р. зросло в 3,5 раза і становить 746,8 тис. ц, при цьому внесення органічних добрив за цей самий період зменшилося в 2,4 раза і становить 1065,5 тис. т. Характерною особливістю такої системи удобрення є те, що внесення мінеральних добрив хоч і забезпечує рослини елементами живлення впродовж вегетаційного періоду, але за відсутності або мінімальному використанні органічних добрив підвищується кислотність ґрунтів і зменшується їх родючість. Це поглиблює негативні наслідки в землекористуванні та створює умови до забруднення довкілля.

2008 р. у Черкаській області сільськогосподарськими підприємствами викинуто в атмосферу 13,3 тис. т забруднювальних речовин, що на 43 % більше показника 2007 р., або в середньому 3 т на одне підприємство. Сільськогосподарськими виробниками відведено 720 тис. м³ забрудненої води з поверхневих водних об'єктів.

Нині, сучасне землекористування деяких господарств Черкаської області ще не відповідає вимогам раціонального природокористування в агросфері. Значна частина освоєних земель уражена водною та вітровою ерозією, що призводить до негативних тенденцій низької ефективності використання земель. Великий відсоток земель є розораними і постійно використовуються. Станом на 1 січня 2007 р. вони становили 1271,9 тис. га орних земель або 60,8 % від загальної площі земель. Необхідно зазначити, що в діяльності значної частини аграрних підприємств України в процесі виробництва аграрної продукції враховується переважно соціально-економічне спрямування, а екологічні мають другорядне значення. За таких умов можливе утворення небажаних і незворотних екологічно небезпечних процесів у природокористуванні, що безпосередньо впливають на навколишнє природне середовище. Тому важливо здійснювати екологічний аудит, за допомогою якого відбувається уточнення і коригування господарської діяльності підприємств агросфери.

Аналізуючи сучасну і минулу тенденції природокористування в агросфері необхідно осмислити реальні проблеми, спричинені дисгармонією у взаємодії суб'єктів господарювання і Природи. Це дає можливість визначити, наскільки сучасна господарська діяльність створює низку екологічних проблем, які можуть істотно вплинути на збільшення врожайності та погіршення якості

зерна тощо, зокрема зменшення вмісту білка в зерні. Найвиразніше це виявляють в екологічно деструктивних ґрунтах, які займають надзвичайно великі площі в Україні (таблиця).

Показники екологічної деструкції ґрунтів України [2, 84]

Показник	Значення	
	млн га	%
Зменшення вмісту гумусу (за останні 35–40 років)	–	з 3,5 до 3,1
Збільшення площі кислих ґрунтів (за останні 25 років)	на 1,8	25,0
Збільшення площі засолених ґрунтів (за останні 25 років)	на 0,6	24,0
Щорічне зростання площ еродованої ріллі	0,060–0,080	0,1–0,2
Сільгоспугідь, уражених водною ерозією	13,4	32,0
Частка сільгоспугідь, що зазнають вітрової ерозії	6,0	14,4
Частка засолених і солонцюватих ґрунтів	4,3	12,5

Виходячи із даних таблиці слід зазначити, що сільськогосподарські угіддя, які призначені для виробництва аграрної продукції, зазнають значного антропогенного впливу від господарської діяльності аграрних підприємств. Надмірне їх використання спричиняє цілий комплекс негативних процесів: зменшення гумусу, збільшення кислих ґрунтів, ураження ерозією тощо. Саме тому перед суб'єктами господарювання постає питання проведення аналізу і вдосконалення системи екологічного управління природокористуванням в агросфері, а саме: дотримання екологічного законодавства; застосування сучасних енергозберігаючих технологій; зменшення витрат на воду та

енергію шляхом економнішого та раціональнішого їх використання; планування природоохоронних заходів; ефективне використання запобіжних заходів для подолання проблем екологічного характеру тощо. Вирішення таких нагальних питань сьогодення і в перспективі належить екологічному аудиту. Саме тепер, за умов економічної кризи зростає його значущість. Проте і в Україні в цілому, і в областях зокрема екологічний аудит перебуває на початковій стадії розвитку. Існує ціла система управління природокористуванням і охорони навколишнього середовища, але майже відсутня організаційна структура управління в агропромисловому виробництві, де достойне місце належить екологічному аудиту. Тільки державна політика у сфері АПК може сприяти вирішенню цього питання, яка має стати пріоритетною, і на її виконання мають бути передбачені кошти з різних джерел фінансування.

Отже, екологічний аудит в АПК є невід'ємним інструментом системи управління навколишнім середовищем і природокористуванням та потребує подальших наукових досліджень з метою обґрунтування механізму реалізації Закону України "Про екологічний аудит".

Література

1. Галушкіна Т. П., Хижнякова Н. О. Організаційно-економічні засади впровадження екологічного аудиту у сфері поводження з твердими відходами // Економ. інновації. — 2007. — Вип. 29. — С. 9–19.
2. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підруч. / За заг. ред.: Л. Г. Мельника, М. К. Шапочки. — Суми: ВТД "Університетська книга", 2007. — С. 759.

Розкрито сутність, мету та завдання екологічного аудиту. Аналізуються екологічні проблеми в аграрному виробництві, розглядається значення екологічного аудиту в екологічному управлінні та охороні навколишнього середовища.

Раскрыто сущность, цель и задачи экологического аудита. Анализируются экологические проблемы в аграрном производстве, рассматривается значение экологического аудита в экологическом управлении и охране окружающей среды.

It is exposed the essence, purpose and objectives of environmental audit. Analyzed the ecological problems in agricultural production, the significance of an ecological audit in ecological management and environmental protection.

Надійшла 21 серпня 2010 р.

О. А. ДОРОНІН*Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 72–74

Проаналізовано, сформовано основні проблеми державного управління в агропромисловому комплексі. Окреслено основні напрями реформування державної політики в аграрному секторі України.

Економічні процеси, що відбуваються в соціально-економічному житті України, висувають нові вимоги до їх державного регулювання. Ринковий механізм, на який до останнього часу покладалась надмірна надія, без ефективного регулюючого впливу держави на соціально-економічні процеси в умовах перехідної економіки виявився недовірливим. Таким чином, практика макроекономічного розвитку вкотре підтвердила, що ефективне функціонування соціально орієнтованого ринкового механізму неможливе без активної державної соціально-економічної політики. Кризові явища в агропромисловому комплексі (далі АПК) України стали закономірним наслідком великих прорахунків у стратегії й тактиці, що була розпочата з аграрної реформи 1991 р. Поспішність, часто помилковість вибору пріоритетів у проведенні аграрних перетворень призвели до серйозних диспропорцій в АПК, глибокого спаду виробництва, фінансової нестабільності, зниження рівня життя сільського населення.

Проблемами економічного та управлінського регулювання АПК займаються провідні вітчизняні вчені: О. І. Валевський, В. М. Князева, О. О. Терещенко, М. І. Тітова та ін. Віддаючи належне науковій і практичній значущості праць цих вчених, необхідно вказати на збереження певної невідповідності теоретичних напрацювань потребам сучасної практики державного управління, що підтверджує необхідність постійного наукового перегляду засад державного управління в АПК.

Спробуємо окреслити основні проблеми та шляхи їх вирішення організації державного управління в АПК.

Сучасний стан агропромислового виробництва називають кризовим через багато причин, серед яких загальноекономічні фактори, що склались в Україні, структурні диспропорції в управлінні, інвестиційна непривабливість цього сектору.

Необхідно зазначити, що політика, яка реалізується нині для товаровиробників АПК, не забезпечена комплексним моніторингом чинників кризи аграрного сектору економіки й відповідною нормативно-правовою базою. В результаті, лівова частка рішень, що приймаються в управлінні, носять декларативний та фрагментарний характер, спрямований на подолання тимчасових, гострих проблем окремого сектору АПК. Найчастіше ці заходи неадекватні економічній ситуації в цілому, ґрунтуються на "лінійності" у взаємозв'язках господарчих суб'єктів ринку та органів влади у формі короткотривалої прямої підтримки з бюджету (дотації, компенсації, пільгове кредитування, списання боргів, адміністративне регулювання каналів реалізації продукції) [1, 19].

Звичайно, без державного регулювання і бюджетної підтримки існування та розвиток АПК неможливі. Сільське господарство в умовах ринку, через певну специфіку, не може повною мірою брати участь у міжгалузевій конкуренції. Через нееквівалентність товарообміну села з іншими галузями економіки, сезонності виробництва, слабкої інвестиційної привабливості та низької купівельної спроможності населення країни та інших негативних факторів сільське господарство залишається збитковою галуззю економіки.

У такій ситуації необхідне комплексне регулювання, що включає в себе антимонопольну полі-

тику регулювання тарифів природних монополій, проведення держінтервенцій на продовольчому ринку, розвиток лізингу сільськогосподарської техніки й обладнання тощо.

Застосування державних механізмів регулювання на аграрному ринку заперечується в Україні багатьма опонентами, але механізми державного регулювання сектору АПК існують практично в усіх країнах і постійно вдосконалюються, реагуючи на світові економічні фактори.

Теоретично, тепер ми перебуваємо на кінцевому етапі аграрного реформування й осмислення нових тенденцій розвитку агропромислового виробництва й пошуку стратегії майбутнього.

У процесі реформ не вдалося вирішити головне завдання — змінити ставлення власності й земельних відносин. Земля — головний ресурс сільського господарства не введена в економічний оборот, її вартість не входить в аграрний капітал. “Необхідно розвинути іпотеку землі, створити відповідні банки і ринок землі, систему реєстрації прав власності на нерухомість і вирішити низку інших важливих питань. Перелічені вище аспекти вимагають відповідного осмислення і подальших наукових розробок” [2, 40, 41].

“Економічний стан аграрного сектору зумовлює активізацію пошуку шляхів виходу з економічної кризи і розвиток підприємницької діяльності. Головною метою економіки АПК є формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва, спрямованого на вирішення політичних, соціальних, економічних завдань і забезпечення продовольчої безпеки країни” [3, 225–234].

Для досягнення цієї мети необхідно реалізувати такі кроки:

- створити комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності й посилення координації роботи органів виконавчої влади щодо трансформації промислового комплексу на засадах публічної політики;
- визначити системи цільових програм і проєктів розвитку окремих секторів промисловості та вдосконалення відтворювальних пропорцій;
- посилити стимулюючі функції держави щодо заохочення ділової активності підприємців у справі відродження та розвитку промислового виробництва шляхом досягнення оптимальних пропорцій форм власності, здійснити податкову реформу та впровадити досконалі корпоративні моделі управління;

- сформувати ефективні структури промислового виробництва з підвищенням питомої ваги наукомістких галузей з виробництва продукції поглибленої переробки та кінцевого споживання з високою часткою додаткової вартості;
- реалізувати інноваційну модель розвитку промисловості із зміцненням матеріально-технічної бази наукових установ, інституційно забезпечити здійснення державної науково-технічної та інноваційної політики;
- сформувати технологічні кластери пріоритетного розвитку промисловості, передусім у найбільш наукомістких і високотехнологічних галузях та виробництвах, здатних кардинально змінити економічний і науково-технічний потенціал промисловості;
- створити умови для функціонування розгалуженої системи малого та середнього бізнесу, ефективного використання ринкової інфраструктури — товарних бірж, торгових будинків, виставкових комплексів, транспортних терміналів, банківських та небанківських фінансово-кредитних установ, венчурних компаній, сучасних систем зв'язку, інтеграції у міжнародне інформаційне поле;
- забезпечити якісні зміни в характеристиках розвитку промислового комплексу, що ґрунтуються на використанні переважно внутрішніх джерел інвестування, забезпеченні динамічної модернізації виробництва, реалізації життєвих інтересів країни;
- створити нормативно-правові бази ефективного функціонування і розвитку промисловості, гарантування ефективного господарювання і використання прав власності, антимонопольного регулювання і розвитку конкуренції та ін. Це також є важливими заходами, спрямованими на оздоровлення господарського середовища.

Таким чином, функціонування АПК в умовах економічної кризи, що супроводжується руйнуванням інтеграційних та кооперативних зв'язків між функціональними і структурними елементами АПК, об'єктивно зумовлюють необхідність дослідження низки проблем, пов'язаних з підвищенням управління агропромисловим виробництвом з урахуванням зміни зовнішніх та внутрішніх умов господарювання.

Література

1. Ушачев И. Г. Формирование рациональных систем управления в АПК // Экономика сельского хозяйства. — 1999. — № 8. — С. 18–19.
2. Взяв землю у власність — господарюй: Поради, запитання і відповіді / За ред. П. Т. Саблука. — К.: Знання, 2001. — 56 с.
3. Гуськов И. Б., Давыдов В. М. Практика антикризисного управления предприятиями АПК. — М.: Колос, 1999. — 300 с.

Сучасний стан розвитку агропромислового комплексу вимагає перегляду державного регулювання економічної політики України в агропромисловому виробництві, з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників формування міжгалузевих зв'язків. Лише грамотне, послідовне державне управління здатне вивести АПК зі статусу збиткової галузі економіки.

Современное состояние развития агропромышленного комплекса требует пересмотра государственного регулирования экономической политики Украины в агропромышленном производстве, с учетом внешних и внутренних факторов формирования межотраслевых связей. Только грамотное, последовательное государственное управление может вывести АПК из статуса убыточной сферы экономики.

Modern development of agroindustrial complex status requires the revision of government control of economic policy of Ukraine in an agroindustrial production, taking into account the external and internal factors of forming of mezhotraslevykh connections. Only competent, successive state administration can show APK out of status of unprofitable sphere of economy.

Надійшла 22 серпня 2010 р.

ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ТЕПЛОЇ ГЕНЕРАЦІЇ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ І ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 75–83

Розглядається ринок теплової генерації електроенергії і теплопостачання України за період 2001–2009 рр. Проаналізувавши основні техніко-економічні показники виробництва електроенергії і тепла, пропонуються шляхи виводу теплової енергетики на інноваційний шлях розвитку.

Енергетика є базовою галуззю господарського комплексу країни і фундаментом її національної безпеки [1–3].

Кількісні показники можливостей виробництва електричної енергії характеризуються величиною встановленої потужності генеруючих станцій за типом джерела її генерації. Структура існуючої енергетичної галузі і показники вироблення електроенергії в Україні наведені в табл. 1.

За даними табл. 1, провідну роль у виробництві електроенергії мають теплові електростанції (ТЕС). Україна належить до країн, які володіють значними генеруючими потужностями ТЕС (43 блоки потужністю 200 МВт і 42 блоки потужністю 300 МВт, 8 блоків потужністю 800 МВт).

Енергетична стратегія України на період до 2030 р. визначила за станом на 2005 р. встановлену потужність теплових електростанцій розміром 33,5 ГВт, а на 2010 р. прогнозується 27,9 ГВт [5]. Виробництво електроенергії ТЕС становить у 2009 р. 47,2 млрд кВт-год, споживання елект-

роенергії (брутто) 172,9 млрд кВт-год, експорт електроенергії 4,0 млрд кВт-год. Динаміка зміни основних техніко-економічних показників виробництва електроенергії в Україні у 2003–2009 рр. наведена в табл. 2 [6].

Істотне зниження показника “встановлена потужність” пояснюється такими обставинами. Понад 92,1 % енергоблоків відпрацювали свій розрахунковий ресурс (100 тис. год), а понад 63,8 % енергоблоків перевищили визнану у світовій енергетичній практиці межу граничного ресурсу і рівень фізичного зношування, відповідно 170000 і 200000 год, і потребують їх модернізації або заміни.

Устаткування ТЕС, здебільшого введене в експлуатацію ще в 70-ті роки минулого століття, фізично і морально застаріло, чому сприяло й те, що на теплову генерацію електроенергії припадає ще й функція режиму регулювання енергосистеми в години добових пікових навантажень. Внаслідок цього, устаткування ТЕС зношується ще більше.

Таблиця 1

Структура існуючої енергетичної галузі і показники виробітку електроенергії в Україні

Найменування (тип) джерела генерації електроенергії	Встановлена потужність		Виробіток електроенергії									
			1990 р.		1996 р.		2000 р.		2005 р.		2008 р.	
	тис. МВт-год	%	млрд кВт-год	%	млрд кВт-год	%	млрд кВт-год	%	млрд кВт-год	%	млрд кВт-год	%
Теплові електростанції (ТЕС)	36,5	67,8	165,1	55,3	94,6	51,7	83	48,4	55,8	35,1	66	38,3
Атомні електростанції (АЕС)	12,8	23,7	116,1	38,9	79,6	43,5	77,3	45	83,3	52,3	91,4	53
Гідроелектростанції (ГЕС)	4,7	8,7	17,3	5,8	8,8	4,8	11,4	6,6	20,1	12,6	15	8,7
Разом	54,6	100	298,5	100	183	100	171,7	100	159,2	100	172,4	100

Українські ТЕС, будучи фундаментом національної енергетики і покриваючи майже 40 % попиту на електроенергію, стрімко втрачають продуктивність. Частка ТЕС у загальному енергобалансі країни до 2030 р. поступово знизиться з нинішніх 40,8 % до 39,8 %. Незважаючи на те, що нині за витратами палива українські ТЕС перевищують аналогічні показники європейських країн, Кабінет Міністрів України у своїх довгострокових прогнозах орієнтується на ТЕС, відводячи їм почесне місце в рейтингу основних джерел генерації електроенергії в Україні.

З метою забезпечення постійної роботи блокового устаткування ТЕС, щорічно виконуються капітальні (КР), середні (СР) і поточні (ПР) ремонти 70–80 енергоблоків загальною потужністю 19 млрд кВт. Оскільки кошти, які виділяються на ремонт, є недостатніми, це призводить до зменшення рівня використання устаткування ТЕС, перевитратам палива і погіршенню економічних показників роботи.

Наприклад, в осінньо-зимовий період 2005–2006 рр. було забезпечено роботу 62 (14678 МВт) енергоблоків, у режимі резерву перебувало – 14 (4527 МВт) енергоблоків. За межами робочого режиму перебував 21 енергоблок загальною потужністю 7945 МВт, у тому числі в довгостроковому резерві з консервацією устаткування 15 енергоблоків [5]. І така ситуація для України є типовою.

Рішення масштабних завдань із модернізації і реконструкції ТЕС неможливе без залучення значних коштів і матеріальних ресурсів. У генеруючих енергетичних компаніях власних коштів на проведення таких робіт немає. Однією із причин є перекид у тарифній політиці, коли електроенергія населенню відпускається за ціною, нижчою від її собівартості і відшкодування витрат генеруючим компаніям відбувається за рахунок перехресного субсидування промисловими підприємствами (табл. 2).

Таблиця 2

Основні техніко-економічні показники виробництва електроенергії в Україні у 2003–2009 рр.

(за даними звітів НКРЕ)

№ пор.	Назва показників та одиниці вимірювання	Рік						
		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Загальний обсяг електроенергії, виробленої в Україні, млн. кВт-год, у тому числі:	152909,87	153742,6	159184,4	171815,1	157320,13	172444,87	172907,4
1.1	атомні електростанції (АЕС)	76704,94	81834,19	83312,46	84854,2	87298,2	91446,14	82923,5
1.2	теплові електростанції (ТЕС)	61065,74	53566,51	55791,44	63616,6	67123,8	65985,1	47200,0
1.3	теплоелектроцентрали (ТЕЦ)	5931,92	6765,62	7967,79	10813,52	11158,7	11013,63	4200,0
2	Тариф електроенергії ТЕС оптовий, коп./кВт-год	12,94	14,75	17,27	20,91	24,85	33,40	44,14
3	Тариф ТЕС гуртовий електроенергії, грн/МВт-год 1 клас / 2 клас	133,5	148,1	169,3	219,98	262,3	360,5	439,8
		194,5	210,3	233,3	294,18	353,3	489,4	588,8
4	Собівартість електроенергії ТЕС, коп./кВт-год	11,76	13,12	15,43	18,25	21,81	30,64	39,78
5	Рентабельність для ТЕС, %	10,10	12,42	11,9	17,23	13,97	8,99	10,0
6	Тариф електроенергії АЕС, коп./кВт-год	6,65	6,91	7,30	8,38	9,51	10,51	12,1
7	Ціна природного газу, грн./тис м ³	316,8	350,2	390,95	593,17	826,91	1207,71	2680,0
8	Ціна вугілля, грн/т	155,4	161,8	198,2	242,52	297,1	426,61	527,0
9	Паливна складова собівартості електроенергії ТЕС коп./кВт-год	9,28	10,01	11,79	13,99	17,21	24,51	31,34
10	Кількість виробників електроенергії в Україні	34	34	35	35	37	37	40
11	Обсяг електроенергії на експорт, МВт-год	5047496	5100796	4722078	4957623	9202294	7840292	4000300
12	Тариф експорту електроенергії, грн/МВт-год	101,38	104,7	106,19	168,90	257,45	359,39	453,6
13	Цільова надбавка до тарифу на електроенергію, грн/МВт-год	11,6	12,52	13,74	22,61	23,17	31,23	35,41

Закінчення табл. 2.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
14	Величина грошових засобів, отриманих від цільової надбавки до тарифу на електроенергію і теплову енергію, млн грн	1380	1780	2130	2800	2800	3607,4033	4103,7
15	Величина грошових засобів, переданих міністерству палива та енергетики України з засобів за п. 14, млн грн	566	600	630	652,047	352,047	352,047	474,1
16	Частка Міністерства палива і енергетики України у грошових засобах, отриманих від цільової надбавки, %	41	33,7	29,6	23,3	12,6	9,8	11,5
17	Плановий обсяг фінансування інвестиційних програм ТЕС, млн грн	1402,08	1470,6	1215,3	1268,9	1900,61	2876,1	2701,6
18	Фактичне виконання інвестиційних програм, %	47,5	61,12	82,92	89,4	98,78	95,2	94,3

Уряд щорічно вводить цільову надбавку до тарифу на електроенергію, кошти від якої надходять на бюджетний розрахунковий рахунок (табл. 3.).

Аналізуючи дані табл. 3 і графік, наведений на рис. 1, можна зробити висновок, що з 2003 р. надходження коштів у Мінпаливенерго України знизилася з 41 % до 11,5 % у 2009 р., а в абсолютних цифрах з 566,0 млрд грн до 4103,7 млрд грн. Водночас Національна комісія регулювання електроенергетики (НКРЕ) щорічно затверджує по кожній електрогенеруючій компанії інвестиційну програму, фінансування робіт за якою здійснюється, знову ж таки, за рахунок ще однієї інвестиційної надбавки, тобто за рахунок про-

мислових споживачів, що робить їх продукцію неконкурентоспроможною.

Плановий обсяг фінансування інвестиційних програм ТЕС (табл. 2, рис. 2) збільшився з 2003 по 2009 р. майже у два рази — з 1402,08 млрд грн до 2701,6 млрд грн, а фактичне їх виконання з 47,5 % до 96 %.

При цьому необхідно відзначити за останні 3–4 роки істотне зниження рівня рентабельності на тлі підвищення цін на вугілля і природний газ (табл. 1, рис. 3).

Причому, тариф на природний газ підвищується обвально, що ставить під загрозу енергетичну безпеку України. Заходи, яких у зв'язку із цим вживають генеруючі компанії, насампе-

Таблиця 3

Збір і розподіл коштів, що утворилися від цільової надбавки на теплову і електричну енергію за період 2004–2008 рр., млн грн.

2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Розмір збору у вигляді цільової надбавки до чинного тарифу на електричну і теплову енергію				
1780	2130	2800	2800	3607,4033
Розподіл засобів Спеціального фонду Державного бюджету України				
960	2130	2800	2800	3607,4033
Міністерство палива й енергетики України				
600	630	652,047	352,047	352,047
Міністерство вугільної промисловості України				
243	1356,5	2041,5	2341,5	3148,9033
Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій				
37	45,5	26,453	26,453	26,453
Міністерство промислової політики України				
80	78	80	80	80
Міністерство аграрної політики України				
0	10	0	0	0
Національна академія наук України				
0	11	0	0	0

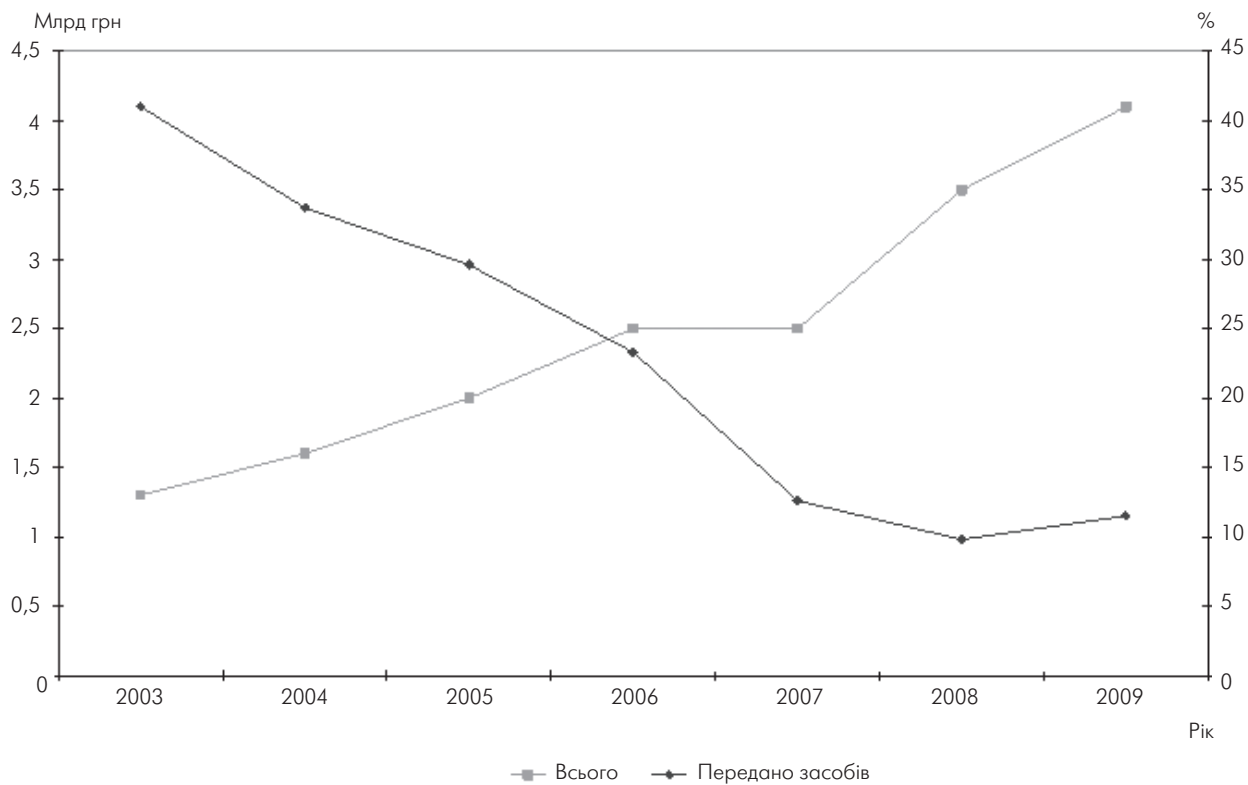

Рис. 1. **Графік залежності величини грошових надходжень у бюджет від цільової (інвестиційної) надбавки до тарифу на електроенергію в часі**

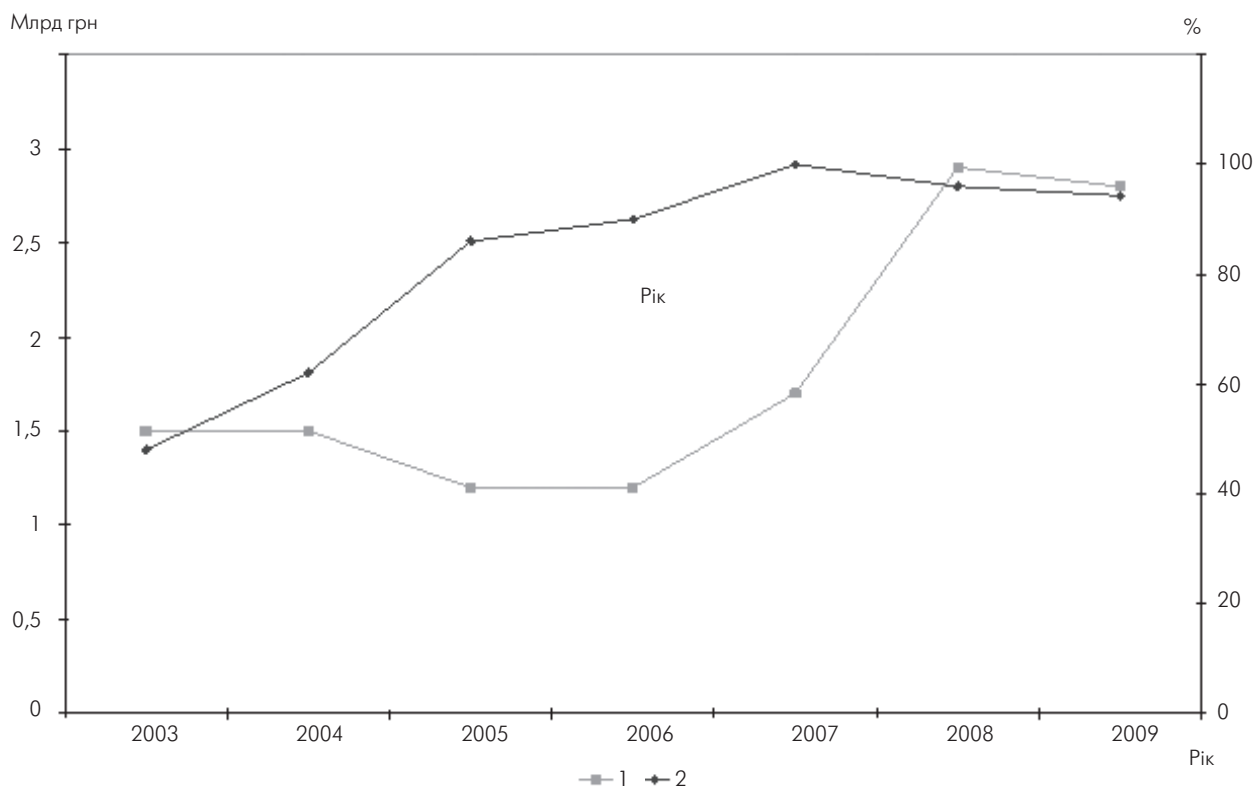

Рис. 2. **Графік залежності величини планового обсягу фінансування інвестиційних програм ТЕС (1) і % фактичного їх виконання (2) у часі**

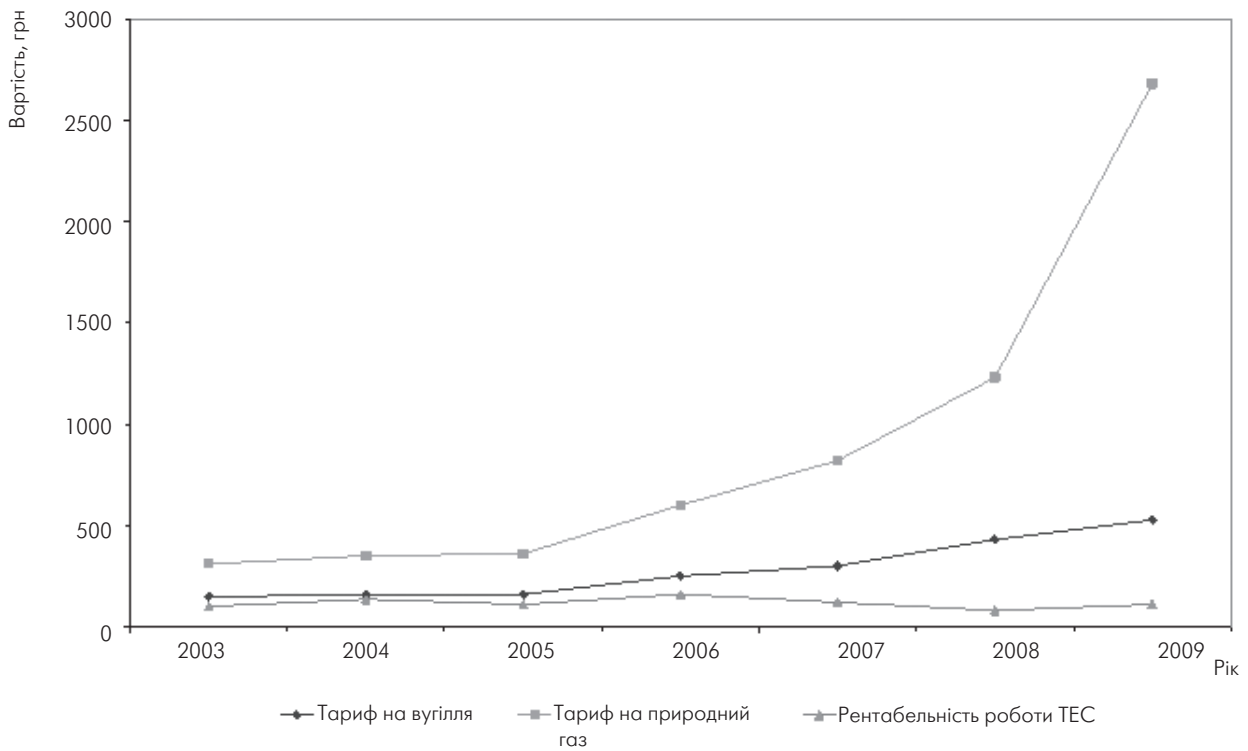

Рис. 3. Графік залежності змін у часі

ред пов'язані з переходом на більш дешеве паливо — вугілля. Але при цьому істотно підвищуються витрати, пов'язані не тільки з модернізацією котлів, а й виконанням умов і вимог екологічної

безпеки. Динаміку росту паливної складової собівартості електроенергії ТЕС наведено в табл. 2 й проілюстровано на рис. 4.

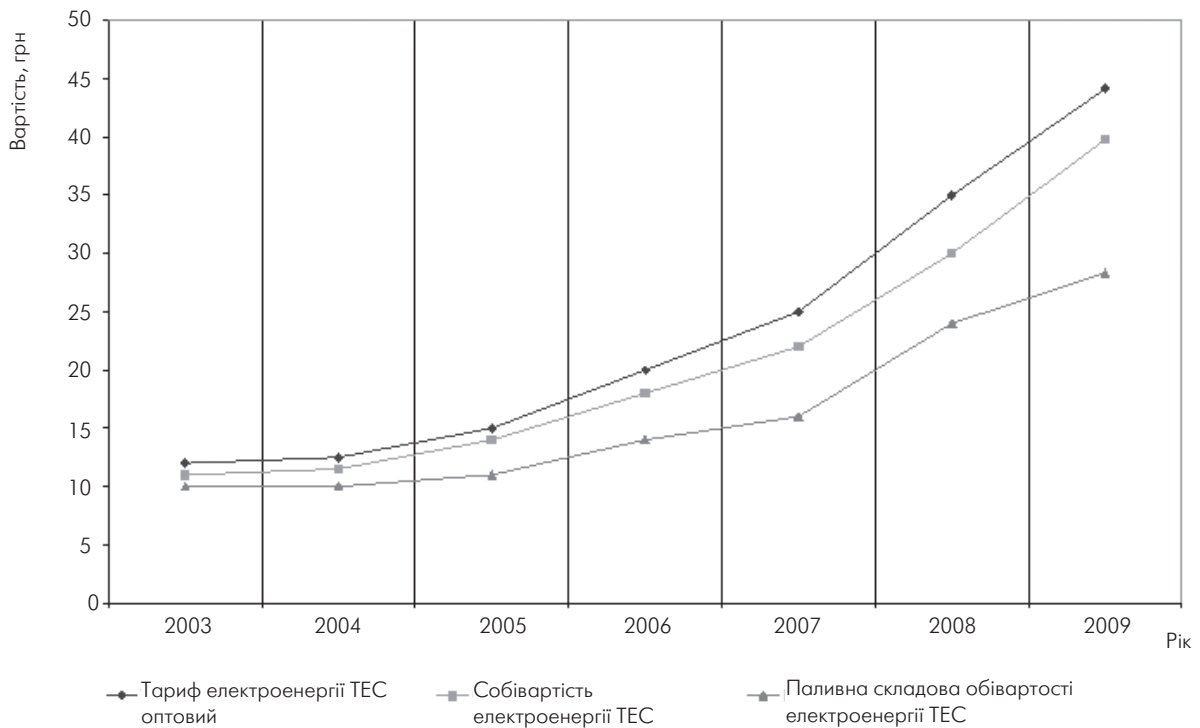

Рис. 4. Паливна складова собівартості електроенергії ТЕС

Особливу тривогу викликає становище, в яке потрапили промислові споживачі, на плечі яких лягло основне навантаження з компенсації тарифу для населення. Так, у 2009 р. величина роздрібного тарифу ТЕС для споживачів 1-го класу напруги порівняно з 2003 р. зросла в 3,3 раза і становить 439,8 грн/МВт год, а для споживачів 2-го класу напруги — в 3,03 раза і становить 588,8 грн/МВт-год.

Беручи до уваги вигідне географічне положення України, доцільно розвивати експорт електроенергії у Східну і Центральну Європу. Дані по експорту електроенергії за обсягами поставок і величинам тарифу, наведені в табл. 2, не є для України граничними. Україна має резерви для збільшення обсягу експортованої електроенергії і величини тарифу до 50–60 коп/кВт-год.

Розглянемо ринок теплопостачання України, до якого належать галузі економіки і житлово-комунальний сектор [2; 5].

Система теплопостачання України є доволі розвиненою. Після 1991 р. відбулося істотне скорочення споживання теплової енергії, що зумовлено скороченням обсягів матеріального виробництва в галузях економіки, зниженням якості послуг центрального опалення і гарячого водопостачання, зниженням, насамперед влітку, обсягів водопостачання гарячої води споживачам, упровадженням приладів обліку тепла і води в житловому фонді тощо.

Основними споживачами теплової енергії є житлово-комунальний сектор (44 %), промисловість (35 %) та інші галузі економіки, які споживають майже 21 % тепла.

Розглянемо технічний стан систем теплопостачання в Україні на початок 2010 р. Нині в країні працює близько 250 ТЕЦ, з яких більше 200 — дрібні відомчі промислові установки. Основним паливом для ТЕЦ є природний газ (76–80 %), мазут (15–18 %) і вугілля (5–6 %). Устаткування більшості ТЕЦ застаріле, не відповідає сучасним екологічним вимогам і нормативам, вимагає якнайшвидшої реконструкції і модернізації [5].

У тепловому господарстві країни працює близько 100 тис. котелень різного призначення. Більша частина з них — це дрібні промислові або опалювальні автономні котельні. Технічний стан більшості з них незадовільний, потрібна їх реконструкція і заміна устаткування. Основним паливом для котелень є природний газ (52–58 %), мазут (12–15 %), вугілля (26–36 %).

Довжина магістральних і розподільних мереж в Україні, за винятком власних тепломереж про-

мислових підприємств, становить 24,3 тис. км у двотрубному обчисленні, в тому числі:

- теплові мережі Мінпаліверенерго України діаметром від 125 до 1400 мм — 3,5 тис. км;
- комунальні теплові мережі діаметром від 50 до 800 мм — 20,8 тис. км.

Технічний стан більшості теплових мереж незадовільний. Так, 28 % теплових мереж експлуатуються понад 25 років, 43 % — 10 років і тільки 29 % мають строк експлуатації менше 10 років. Втрати у теплових мережах становлять від 5 до 32 %, із середньозваженим відсотком втрат у системах теплозабезпечення близько 14,3 %.

На підставі даних Міністерства з питань житлово-комунального господарства України [7] можна зіставити величини тарифу на тепло для різних регіонів України і рівня відшкодування затвердженими тарифами фактичної собівартості. Так, для населення у 2009 р. величина тарифу із ПДВ коливалася від 83,4 грн/Гкал до 399,79 грн/Гкал, для комерційних споживачів від 412,01 грн/Гкал до 1025,93 грн/Гкал, при рівні відповідності їх фактичного відшкодування собівартості від 24,7 % до 100 % для населення і від 93,3 % до 148,2 % для комерційних споживачів.

Правила, які держава сформулювала для учасників ринку комунальних послуг, визначають максимальний рівень рентабельності для генеруючих теплову енергію компаній у розмірі 12 % [4]. Органи місцевого самоврядування, які погоджують місцеві тарифи на комунальні послуги, можуть за рахунок компенсації з місцевого бюджету оплачувати різницю величини тарифу на тепло і фактичної собівартості його виробництва, встановлювати більшу величину рентабельності на тих самих умовах. Згідно з даними [7] м. Одеса за величиною тарифу в Україні займає друге місце (332,34 грн/Гкал для населення). На прикладі роботи комунального підприємства (КП) “Теплопостачання міста Одеси” за період з 2001 по 2009 рр. розглянемо калькуляцію собівартості і розрахунок тарифу на теплову енергію (табл. 4, 5).

За обсягом корисного відпуску теплової енергії близько 2000,0 тис. Гкал на рік, винятком є 2006 р. — 1309,3 Гкал, вартість виробленої теплової енергії зросла з 108682,41 тис. грн в 2001 р. до 583714,5 тис. грн в 2009 р., а середній базовий тариф збільшився за той же період з 66,23 грн/Гкал до 347,21 грн/Гкал. Аналізуючи статті витрат собівартості виробництва теплової енергії, необхідно відзначити значне зростання витрат на паливо і електроенергію на техно-

**Калькуляція собівартості і розрахунок тарифу
на теплову енергію (КП) тепlopостачання м. Одеси
за період 2001–2009 рр.**

Показник	Одиниця вимірювання	2001 р.			2006 р.		
		По підприємству	На 1 Гкал, грн	Питома вага в тарифі, %	По підприємству	На 1 Гкал, грн	Питома вага в тарифі, %
Обсяг корисного відпуску	тис. Гкал	1954,4	–	–	1309,3	–	–
Собівартість виробництва теплової енергії	тис. грн	98210	51,01	92,42	177704,4	135,72	90,93
Прямі матеріальні витрати:	тис. грн	77234,6	40,11	72,68	133852,5	102,23	68,49
паливо на технологічні потреби	тис. грн	41907,9	21,77	39,44	118324	90,37	60,54
електроенергія на технологічні потреби	тис. грн	4611,4	2,4	4,34	11392,1	8,7	5,83
вода на технологічні потреби	тис. грн	2341,9	1,22	2,2	3446,9	2,63	1,76
матеріали (сіть, хімічні реагенти тощо)	тис. грн	93	0,05	0,09	315,6	0,24	0,16
теплова енергія (купована) з урахуванням ТЕЦ	тис. грн	28280,4	14,69	26,61	373,9	0,29	0,19
Прямі витрати на оплату праці	тис. грн	3526	1,83	3,32	8391,4	6,41	4,29
Інші прямі витрати	тис. грн	4399	2,28	4,14	6786	5,18	3,47
відрахування на соціальні заходи	тис. грн	1322,2	0,69	1,24	3073,3	2,35	1,57
амортизація основного виробничого обладнання	тис. грн	3076,8	1,6	2,9	3373,9	2,58	1,73
Загальновиробничі витрати	тис. грн	9664,8	5,02	9,1	13712,8	10,47	7,02
в т. ч. поточний ремонт	тис. грн						
Адміністративні витрати	тис. грн	2464,8	1,28	2,32	5261,6	4,02	2,69
Витрати на збут	тис. грн	920,9	0,48	0,87	4828,8	3,69	2,47
Фінансові витрати	тис. грн	0	0	0	4871,3	3,72	2,49
Загальна собівартість виробництва теплової енергії	тис. грн	98210	51,01	90,36	177704,4	135,72	90,93
Витрати з податку на прибуток	тис. грн	2416,71	1,24	2,22	5320,44	4,06	2,65
Повна собівартість теплової енергії	тис. грн	100626,71	51,49	92,58	183024,84	139,8	9,17
Чистий плановий прибуток	тис. грн	8055,7	4,18	7,58	17734,8	13,55	9,07
Вартість теплової енергії	тис. грн	108682,41	55,61	100	200759,64	153,33	100
Середній базовий тариф без ПДВ	грн	55,19	–	100	149,27	–	100
Середній базовий тариф з ПДВ	грн	66,23	–	–	179,12	–	–

логічні потреби за рахунок збільшення ціни на природний газ і електроенергію. Частка витрат на паливо в собівартості тепер перевищує 50 %. Частка чистого прибутку підприємства за рахунок росту прямих матеріальних витрат і загальновиробничих витрат у тарифі зменшилася. Рівень рентабельності у 2001 р. дорівнював величині 8,2 %, а в 2009 р. – 10 %. У зв'язку з високим рівнем зношування основних виробничих фондів підприємство змушене збільшувати статтю витрат на виконання поточних ремонтів

устаткування. У цілому можна констатувати той факт, що підприємства комунального тепlopостачання підходять впритул до порогу точки беззбитковості, коли прибуток дорівнює нулю.

Головним напрямом розвитку систем генерації, транспортування і розподілу тепла має стати зниження рівнів споживання природного газу за рахунок підвищення ефективності його використання, розвитку систем тепlopостачання на базі електричної енергії, вугілля, позабалансових, нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії,

Показник	Одиниця вимірювання	2007 р.					2008 р.					2009 р.				
		По підприємству	Населення	Бюджетні організації	Інші споживачі	По підприємству	Населення	Бюджетні організації	Інші споживачі	По підприємству	Населення	Бюджетні організації	Інші споживачі	По підприємству	Населення	Бюджетні організації
Обсяг корисного відпуску	тис. Гкал	2042,7	1779,7	201	62	1981,686	1637,487	249,194	95,005	2017,4	1755,2	242,1	20,2			
Собівартість виробництва теплової енергії	тис. грн	273192,5	228796	33930,4	10466,1	316963,8	240597,9	50735	19742,8	521173,7	446376,1	97819,8	7992,5			
Прямі матеріальні витрати:	тис. грн	225089,1	186885,9	29197,1	9006,1	243583,7	183428,1	42034,9	16425,8	422995,6	354719	79004,7	6394,7			
паливо на технологічні потреби	тис. грн	195099,6	160757,6	26246,2	8095,8	156045,2	127923,2	21487,6	6634,4	270717,2	268175,1	31465,8	3234,1			
електроенергія на технологічні потреби	тис. грн	21815,8	19007	2146,7	662,2	25273	19489,5	2965,9	1130,8	37167,3	27361,5	5965,4	420,7			
вода на технологічні потреби	тис. грн	5232	4558,4	514,8	158,8	4796,8	3963,6	603,2	230	6180,4	5948,1	920,7	211,8			
матеріали (сіль, хімічні реагенти тощо)	тис. грн	413	359,8	40,6	12,5	374,4	302,7	46,1	17,6	724,8	687,9	67,15	11,2			
теплова енергія (купована) з урахуванням ТЕЦ	тис. грн	2528,7	2203,1	248,8	76,8	57094,2	31749,1	16932,1	8413	108205,9	47481,5	37584,6	2516,9			
Прямі витрати на оплату праці	тис. грн	18695,6	16288,5	1839,6	567,4	23725,3	18026,4	2743,2	1045,9	21346,6	26145,1	6215,8	845,7			
Інші прямі витрати	тис. грн	12303,5	10719,4	1210,7	373,4	17880,9	14191,6	2159,7	823,4	17066,3	19641,7	4235	741,2			
вдражування на соціальні заходи	тис. грн	6909,9	6020,2	679,9	209,7	8768,9	6662,5	1013,9	386,6	8115,7	10255,3	1986,5	321,4			
амортизація основного виробничого обладнання	тис. грн	5393,6	4699,2	530,7	163,7	9112	7529,1	1145,8	436,8	8950,6	9386,4	2248,5	419,8			
Загальновиробничі витрати в т. ч. поточний ремонт	тис. грн	17104,3	14902,1	1683	5190,1	31773,9	24951,8	3797,2	1447,7	34189,6	37786,2	8416,5	502,8			
Адміністративні витрати	тис. грн	6279,9	5471,4	617,9	190,6	10219,6	8444,6	1285,1	489,9	10726,9	9849,6	1419,8	216,7			
Витрати на збут	тис. грн	6117,8	5330,1	602	185,7	9038,8	6853,3	1042,9	397,6	10248,5	8084,1	1528,1	245,3			
Фінансові витрати	тис. грн	4592,8	4001,5	451,9	139,4	10836	-	-	-	8218,5	-	-	-			
Загальна собівартість виробництва теплової енергії	тис. грн	4104,3	3575,9	403,9	124,6	13461,2	-	-	-	7108,6	-	-	-			
Витрати з податку на прибуток	тис. грн	288007,4	241703,4	35388,2	10915,8	350299,7	267528,2	54833,2	21305,3	521173,7	446376,1	97819,8	7992,5			
Повна собівартість теплової енергії	тис. грн	7137	5987,5	878,5	271	7164,3	-	-	-	15635,2	6819,3	1386,4	328			
Чистий плановий прибуток	тис. грн	295144,4	247690,9	36266,7	11186,7	357464,1	273422,7	55780,7	21627,6	536808,9	453195,4	99206,2	8320,5			
Вартість теплової енергії	тис. грн	21410,9	17962,5	2635,5	812,9	21492	17683,4	2842,6	966,9	46905,6	32909,2	7010,3	578,5			
Середній базовий тариф без ПДВ	грн	3216555,3	265653,5	38902,1	11999,7	372323,9	291106,1	58623,3	22594,5	583714,5	486102,64	106216,5	8899			
Середній базовий тариф з ПДВ	грн	154,97	149,27	193,54	193,54	187,88	177,78	235,25	237,82	289,34	276,95	438,73	440,54			
	грн	185,96	179,12	232,25	232,25	225,46	213,33	282,3	285,39	347,21	332,34	526,47	528,65			

вторинних енергетичних ресурсів, природних теплових ресурсів і т. п. [5].

Для забезпечення попиту споживачів України в тепловій енергії (з урахуванням упровадження енергозберігаючих заходів) її виробництво необхідно збільшити майже в 1,8 раза (з 241,0 млн Гкал в 2005 р. до 430,9 млн Гкал у 2030 р.).

Розвиток системи тепlopостачання планується здійснювати за рахунок збільшення до 2015 р. виробництва тепла котельнями з максимальним обсягом 204,8 млн Гкал і подальшим його зменшенням до 85,9 млн Гкал у 2030 р. Це пов'язано зі значним подорожчанням природного газу.

Нинішнє становище компаній теплової генерації електроенергії і тепlopостачання в умовах, коли тарифний прес держави у вигляді цільових і інвестиційних надбавок до тарифу себе вичерпав і підвищувати його, за винятком тарифу для населення, не можна, особливу актуальність здобувають інноваційні енерго- і ресурсозберігаючі технології для енергетики, за рахунок застосування яких, не підвищуючи тариф, можна провести модернізацію і реконструкцію основних фондів [8–10]. Після проведення модернізації і реконструкції енергоблоків ТЕС, ТЕЦ і котельень, можна буде продовжити ресурс їх роботи на кілька років, причому модернізацію і реконструкцію провести в кілька етапів, починаючи з низьковитратних проектів з мінімальними строками окупності, але завдяки яким можна буде істотно заощаджувати паливо й електроенергію на власні потреби, тим самим створюючи фінансову базу для наступних етапів модернізації [11; 12].

Переведення енергоблоків ТЕС, працюючих на природному газі, на низькосортні вугілля з дотриманням екологічних норм експлуатації також дасть можливість виробникам поліпшити техніко-економічні показники своєї роботи.

Проведені роботи з модернізації і реконструкції об'єктів енергетики підвищують їх інноваційну привабливість, уможливають залучення необхідних фінансових ресурсів.

Сучасна тепла енергетика України характеризується зниженням своїх показників і вимагає проведення негайної модернізації і реконструкції на основі інноваційних технологій.

Современная тепловая энергетика Украины характеризуется снижением своих показателей и требует проведения незамедлительной модернизации и реконструкции на основе инновационных технологий.

Modern thermal energy of Ukraine is characterized the decline of the indexes and requires the leadthrough of immediate modernization and reconstruction on the basis of innovative technologies.

Література

1. Закон України "Про електроенергетику" від 16.10.1977 № 575/97-ВР // ВВР України. — 1998. — № 1. — Ст. 1.
2. Закон України "Про тепlopостачання" від 02.06.2005 № 2633-IV // ВВР України. — 2005. — № 28. — Ст. 373.
3. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 № 964-IV // ВВР України. — 2003. — № 39, № 14. — Ст. 351.
4. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження порядку формування тарифів на виробництво, транспортування, постачання теплової енергії та послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води" від 10.07.2006 р. № 955. — <http://zakon.1.rada.gov.ua>
5. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 145-р. — <http://www.energo.uz.ua>
6. Звіти про діяльність Національної комісії регулювання електроенергетики України за 2003–2009 роки. — <http://www.energo.nerc.gov.ua>
7. Тарифи тепlopостачання. Узагальнені статистичні дані Міністерства з питань житлово-комунального господарства України по регіонам України за період з 01.10.2009 — по 01.04.2010 рр. — <http://www.msnjkg.gov.ua>
8. Арсирій В. А. FST-технологія — підвищення ефективності традиційного обладнання // Ринок інсталяційний. — № 10. — 1998. — С. 5–8.
9. Арсирій В. А. Повышение эффективности оборудования с использованием FST-технологий // Труды Одес. политехн. ун-та, 2003. — Вып. 2. — С. 187–191.
10. Арсирій В. А. Совершенствование основного и вспомогательного оборудования тепловых и ядерных энергоустановок на основе диагностики потоков // Диссертация ... д-ра техн. наук. — Одесса, 2004. — 342 с.
11. Иванова Н. Инновационная сфера: контуры будущего // Мировая экономика и междунар. отношения. — 2000. — № 8. — С. 24–29.
12. Мацевитый Ю. М. О развитии энерго-машиностроительного комплекса Украины до 2030 г. // 36. наук. пр.: Удосконалювання турбоустановок методами математичного і фізичного моделювання. — Харків: Ін-т проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного НАН України, 2003. — Т. 1. — С. 6–11.

Надійшла 22 серпня 2010 р.

ОСОБЛИВОСТІ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 84–92

Вивчаються перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні як важливий чинник економічного зростання.

На сучасному етапі розвитку в Україні триває процес розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки з демократичним устроєм та громадянськими морально-етичними цінностями, який передбачає ефективний і довготривалий розвиток усіх секторів економіки, серед яких зовнішньоекономічній сфері належить особливе значення. Це пов'язано з орієнтацією промислового комплексу нашої країни на зовнішнє споживання, залежністю від постачання енергоносіїв та іншими чинниками.

Зовнішньоекономічна діяльність відіграє важливу роль у формуванні ефективної структури національного господарства, і, як показує досвід провідних країн світу, спроможна стати одним із головних важелів економічного зростання. Сучасний стан зовнішньоторговельних зв'язків України адекватно відображає загальний стан економіки країни і значною мірою залежить від стану зовнішньоекономічної діяльності регіонів. Своєчасне визначення особливостей та закономірнос-

тей розвитку зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні є передумовою формування дієвого механізму державного управління зовнішньоекономічною діяльністю.

Перспективи розвитку національної зовнішньоекономічної сфери безпосередньо пов'язані з особливостями регіональних економічних процесів, оскільки саме на цьому рівні формується комплекс міжнародних зв'язків, його специфічна інфраструктура, реалізуються економічні інтереси тощо. Відсутність у минулому вивіреної регіональної політики призвела до значних диспропорцій у розташуванні продуктивних сил в Україні. Надзвичайно щільно вони зосереджені у двох регіонах — Донецькому та Придніпровському. На п'ять індустріальних областей — Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Харківську і місто Київ припадає понад 45 % основного капіталу України [1] і на їх території виробляється більша частина валового продукту держави (табл. 1).

Таблиця 1

Валовий регіональний продукт за 2008 р.

Регіони	Валовий регіональний продукт, у фактичних цінах			Валовий регіональний продукт, у порівняльних цінах, у % до попереднього року	
	всього, млн грн	у розрахунку на одну особу, грн	частка регіону, у % до підсумку	всього	у розрахунку на одну особу
Донецька	58044	12490	13,1	97,1	98,2
Дніпропетровська	41227	11909	9,3	107,3	108,2
Запорізька	19968	10683	4,5	104,6	105,5
Луганська	19716	8131	4,5	100,3	101,6
Харківська	25618	9025	5,8	104,8	105,5
Київська	77124	28780	17,5	105,8	104,7
Україна	441452	9372	100,0	102,7	103,5

Загальні економічні деформації на регіональному рівні позначаються і на зовнішньоекономічній діяльності. Серед них можна виділити: стихійний характер формування зовнішньоекономічних зв'язків у перші роки незалежності, який обумовлює їх відповідність історично сформованій витратній структурі господарських регіональних комплексів; недостатній рівень конкурентоспроможності продукції з високим ступенем переробки; високий ступінь зносу виробничих фондів підприємств і обмеженість внутрішніх інвестиційних ресурсів; відсутність розвинених систем сертифікації і контролю якості експортної продукції; посилення протекціонізму у ряді зарубіжних країн та ін.

Для зовнішньоекономічної сфери характерні певні проблеми, що потребують свого вирішення й урахування в процесі формування дієвої системи державного управління нею.

По-перше, дуже гостро постають питання як безпеки у сфері зовнішньоекономічних відносин, так і економічної безпеки країни в цілому, які необхідно вирішувати з позицій активного конкурентного протистояння світовому ринку.

По-друге, існують явні протиріччя регіонального характеру, подолання яких пов'язано зі створенням умов для активного включення регіонів до інтеграційних процесів, з визначенням націо-

нальних пріоритетів і їх узгодженням з тенденціями розвитку, які існують, з одного боку, на глобальному рівні (рівні світового господарства), а з другого — на рівні окремих великих промислових регіонів країни.

По-третє, необхідність активного спілкування й діалогу з міжнародними фінансовими інститутами, які можуть стати гарантами входження України до світового ринку і структурного відновлення економіки, поки що викликає неоднозначну реакцію широких кіл української громадськості. Крім того, дотепер не чітко визначені орієнтири країни ні в розвитку її "внутрішньої" економіки, ні в пошуках її майбутнього місця у світовому господарстві.

Регіони України мають різний за розмірами експортний потенціал, відповідно, значну диференціацію щодо частки експорту (рис. 1) — вона коливається від майже 23 % до менш ніж 1 %. Для більшості областей характерним є незначна частка в обсязі експорту — частка десяти регіонів не перевищує 1 % (кожного з них), частка дванадцяти розташована в інтервалі від 1 до 5 %, а на частку інших (а це п'ять регіонів) припадає майже 69 %. Наведені на рис. 1 дані показують, що в національному експорті найбільшою серед регіонів є частка Донецької області, яка в 2008 р. становила 22,9 % [1].

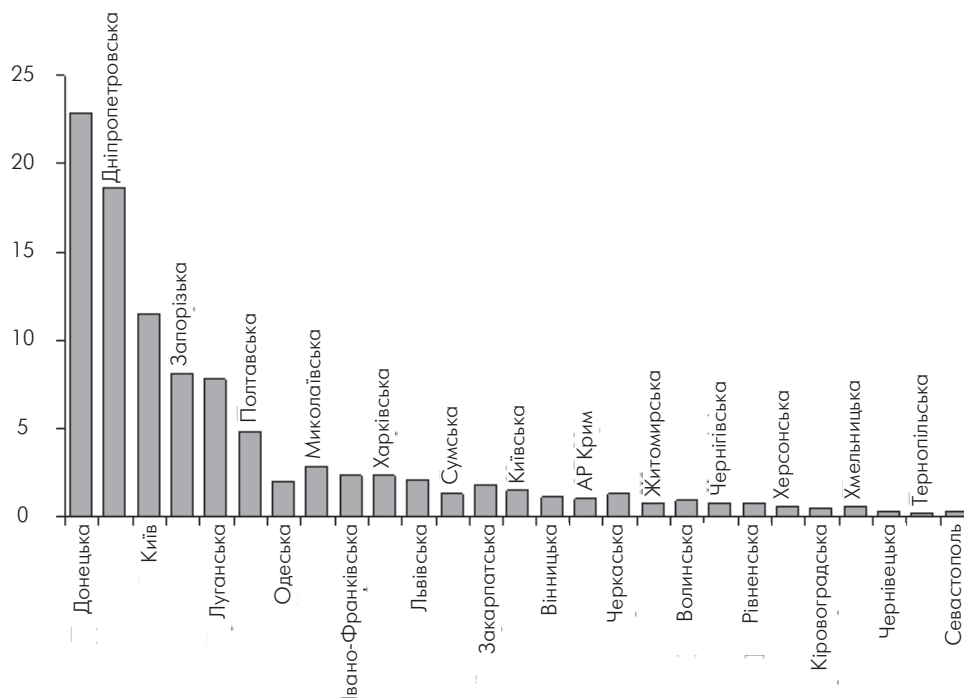

Рис. 1. Питома вага регіонів України в експорті товарів у 2008 р.

Крім того, Донецька область є найбільшою за обсягами промислового виробництва (рис. 2), випереджаючи за цим показником Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Харківську області і місто Київ.

Про потенційні можливості Донецького регіону в сфері експортної діяльності, як одного з конгломератів промислового комплексу України, де зосереджена найбільша частка промислових підприємств, також свідчить той факт, що в 2008 р. підприємства регіону здійснювали зовнішньоторговельні операції з партнерами з 94 країн світу, обсяги експорту становили 8776,6 млн дол. США, імпорту – 2868,8 млн дол. США, що дало можливість отримати позитивне сальдо у розмірі 5907,8 млн дол. США. Основними її торговельними партнерами були Росія, США, Італія, Китай, Німеччина, Нідерланди, Кіпр, Австралія, Саудівська Аравія, Об'єднане Королівство, Індонезія, Португалія, Тайвань, Болгарія та ін.

Донецький регіон – старопромисловий район, в якому переважає деформована структура промисловості з невиправдано високою часткою металургії, добувної промисловості, електроенергетики та низькою питомою вагою машинобудування і наукомістких виробництв (рис. 3) [2]. Саме тому, проблемою, що не терпить зволікання, є ефективна реструктуризація підприємств вугільної, металургійної, хімічної промисловості, важкого машинобудування й електроенергетики,

для яких характерний високий ступінь зносу основних фондів.

Аналіз динаміки обсягів експорту та імпорту товарів і послуг по Донецькій області за 1995–2008 рр. показав, що:

- загальною тенденцією для експортної та імпорتنної діяльності є доволі стійке зростання, обсяги експорту товарів і послуг зростали значно швидшими темпами ніж обсяги імпорту;
- розміри експорту та імпорту товарів значно перевищують відповідні показники по експорту-імпорту послуг;
- розмір експорту товарів та послуг значною мірою перевищував їх імпорт упродовж усього періоду;
- для 2005–2008 рр. характерним є уповільнення темпів росту експорту і збільшення темпів росту імпорту.

Необхідно зазначити, що в цей період національний експорт розвивався значно повільніше, ніж світовий, що призвело у 2005 р. до скорочення питомої ваги України у світовому експорті до 0,3 % (для порівняння частка Росії становила 2,3 %) [3; 4]. За даними статистичної звітності середньорічний темп росту світового експорту за 1999–2005 рр. становив 2,15 %, у країнах з високим рівнем доходу цей показник не перевищує 4 %, а в країнах із середнім і низьким доходом – 5,5 % [5].

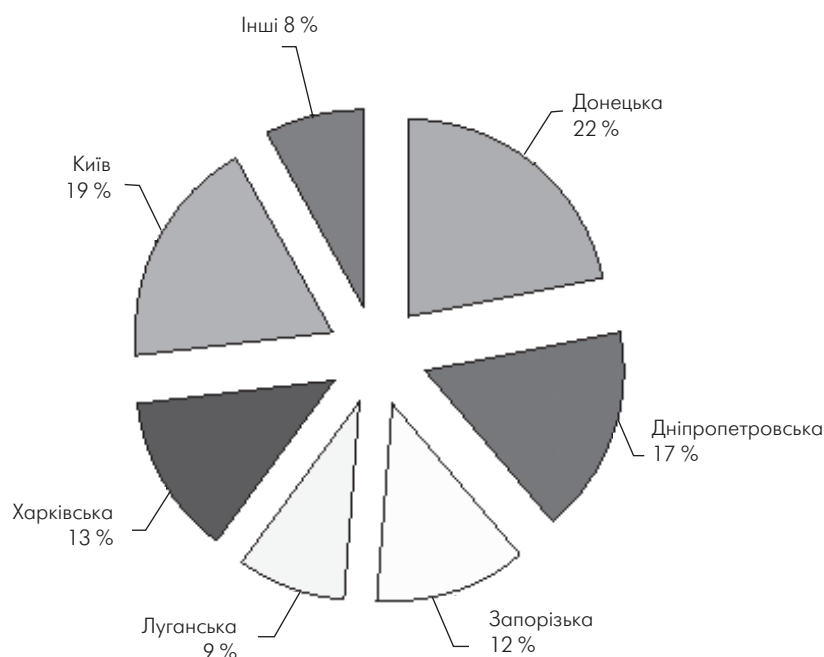

Рис. 2. Регіональна структура промислового виробництва в Україні, 2008 р.

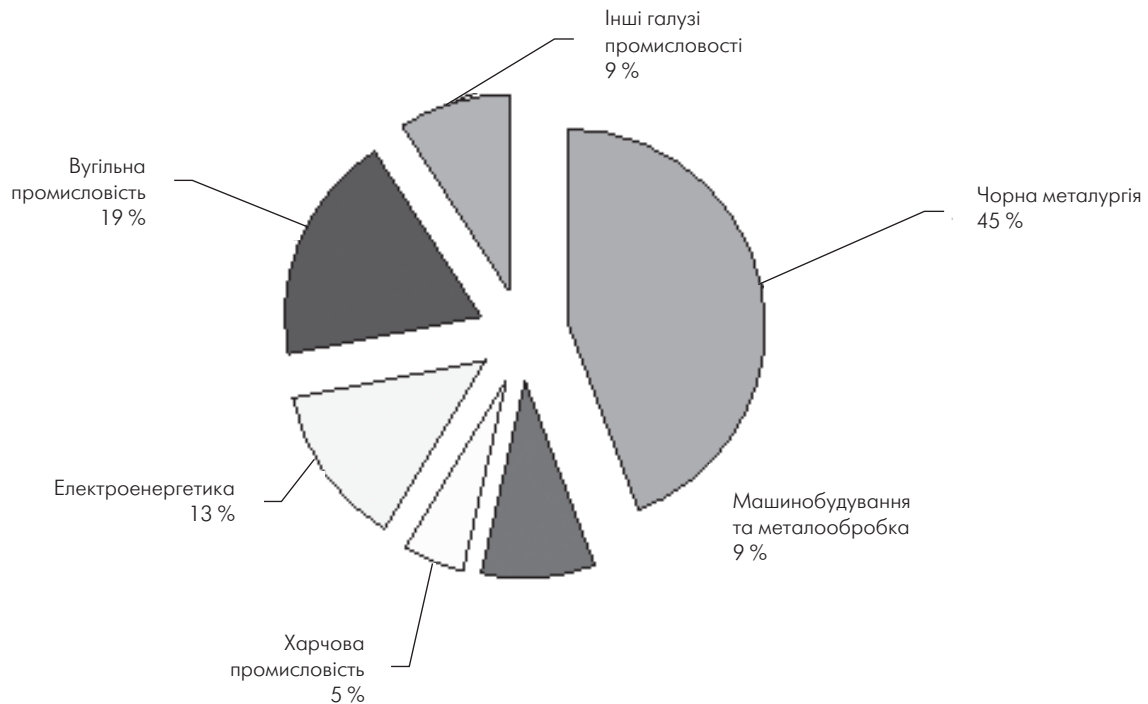

Рис. 3. Галузева структура промисловості Донецької області, 2008 р.

Значущість експорту, як фактора підвищення ефективності вітчизняного виробництва й основного джерела валюти, особливо зростає в умовах звуження внутрішньої потреби на продукцію українських товаровиробників, коли приблизно 39 % ВВП країни реалізується на зовнішніх ринках. У зв'язку з цим, цілком закономірно, що подальший розвиток експорту, особливо продукції промислових регіонів з високим ступенем обробки, має стати важливим елементом структурної перебудови і технічної модернізації економічних

регіональних комплексів, що стимулюється органами державної влади [6].

Якісна характеристика зовнішньої торгівлі регіону передбачає визначення питомої ваги окремих груп товарів у загальному обсязі експорту (імпорту), а також оцінку динаміки їх змін. Як показав проведений аналіз, найбільшим за розмірами залишається експорт за товарною групою "сировина та матеріали" (рис. 4), а в її складі переважає частка чорних металів, яка сягає 45 % від загального обсягу. Таким чином, експорт Донець-

Рис. 4. Товарна структура експорту Донецької області (за укрупненими групами), 2008 р.

кого регіону носить сировинний характер, частка сировини і матеріалів в експорті перевищує 60 %, що має непривабливий вигляд порівняно з країнами з високим, середнім і низьким рівнем економічного розвитку, в яких цей показник не перевищує 10 % і 26 % відповідно. Аналіз змін у товарній структурі експорту регіону свідчить про наявність позитивних тенденцій.

Так, значне збільшення торгівлі характерне за такими товарними групами, як: машинобудівна продукція (+12,9 %); товари народного споживання (+12 %).

Аналіз динаміки товарної структури імпорту показав, що протягом 2006 р. збільшилася частка машинобудівної (+28 %) та хімічної продукції (+22,8 %) [2]. До регіону завозиться продукція, що не виробляється або виробництво якої обмежене, це паливно-енергетичні ресурси, медикаменти, ліс, кольорові метали, бавовна тощо. Паливно-енергетичні ресурси становлять 28 % у структурі імпорту.

Наявність визначених регіональних розбіжностей підтверджує необхідність формування системи диференційованого державного впливу з урахуванням особливостей розвитку зовнішньоекономічної діяльності певних регіонів.

Для визначення розбіжностей у структурі зовнішньої торгівлі регіону, експорт або імпорт яких є достатньо різнобічним, варто використовувати індекс диверсифікації експорту (імпорту), який визначається відхиленням структури експорту (імпорту) регіону від структури світового експорту (імпорту) і розраховується за формулою:

$$S_{ij} = \frac{\sum_{i=1}^n |h_{ij} - h_i|}{n}$$

де S_{ij} — індекс диверсифікації експорту (імпорту) регіону; h_{ij} — частка i -го товару у загальному експорті (імпорті) регіону; h_i — частка i -го товару у загальному світовому експорті (імпорті); n — кількість досліджуваних груп.

Для даного показника позитивним є значення, яке наближається до нуля, оскільки структуру світової торгівлі в цілому вважають ефективною (в ній переважає частка готової продукції, яка становить майже 80 %), і відхилення від неї (збільшення частки сировини) носить негативний характер. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що структура експорту регіону і України в цілому значною мірою відрізняються від світової, рівень її диверсифікації є низьким, а залежність від сировинних ринків значною. Змінити цю ситуацію

можливо шляхом цілеспрямованого державного управління.

Виходячи з того, що обсяги зовнішньої торгівлі кожного з регіонів є різними і в основному залежать від рівня їх економічного розвитку, то доцільно розраховувати показники експортної (імпортної) квоти, тобто відношення обсягів експорту (імпорту) до обсягів ВВП країни.

Якщо розглядати Донецький регіон, то в структурі експортної групи “сировина та матеріали” більша частка припадає на чорні метали — 45 % від загального обсягу експортних поставок. Підприємства цієї галузі є не тільки найбільшими експортерами, а й значними роботодавцями для населення. Тому регіональній владі потрібно зосередити свої зусилля на забезпеченні високого рівня конкурентоспроможності продукції підприємств даної галузі, який не є достатнім для подальшого просування товару на зовнішні ринки та збільшення обсягів зовнішньоекономічної діяльності.

Низький рівень конкурентоспроможності продукції обумовлений низьким рівнем технологічного стану металургії порівняно з промислово розвиненими країнами. Дані, наведені американською компанією *Ros-Vest*, свідчать, що лише 30 % технологічних схем, які застосовуються в металургії Донецького регіону, відповідають сучасному світовому рівню, а 28 % є застарілими і не відповідають світовим та не мають резервів для модернізації [7]. Ці дані також підтверджує і регіональна статистика. Недостатньо високий рівень виробництва зумовлює значний відрив даної галузі по ряду основних техніко-економічних показників розвинених країн: середня енергоємність виплавки сталі — вище на 20–30 %; кількість відходів при виробництві прокату — вище в 2 рази; середня продуктивність праці — нижче в 2,5–3 рази; сумарний питомий негативний вплив на навколишнє середовище — вище в 2 рази.

Розв'язання цього завдання передбачає, з одного боку, стимулювання впровадження ресурсозберігаючих і природоохоронних технологій. З другого боку, з огляду на нестачу у підприємств коштів на інвестиційні цілі, необхідним є створення сприятливих умов для підприємств, що здійснюють технічне переозброєння. Таким чином, розвиток експортного потенціалу регіону неможливий без імпорту та додаткових інвестицій з метою поліпшення технологічного стану підприємств.

Подальший розвиток економіки України, за оцінками провідних зарубіжних експертів-аналі-

тиків, значною мірою залежить від інвестиційної політики, мета якої — забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку на основі якісного поновлення основних та оборотних фондів. Досягнення цієї мети вимагає насамперед не лише накопичення інвестиційних ресурсів, а й підвищення ефективності їх використання.

Так, за даними американської компанії “*Forecasting Future*”, починаючи вже з 2007 р. для підтримання темпів економічного зростання, які можна спостерігати в Україні впродовж останніх чотирьох років, на рівні 7 % країні потрібно буде залучати від 13 до 15 млрд дол. порівняно з 3–6 млрд дол. протягом 2000–2007 рр. [8].

Світова практика свідчить, що необхідною умовою економічного зростання є стан, за якого частка інвестицій у ВВП становить 19–25 %. Безумовно, протягом останніх років в Україні спостерігається поживлення інвестиційної діяльності, що забезпечило позитивну динаміку розширеного відтворення основних фондів і зростання валового внутрішнього продукту.

В Україні основним джерелом надходження інвестицій в основний капітал залишаються власні кошти підприємств і організацій (приблизно 65 % від загального обсягу інвестування), тоді як кошти іноземних інвесторів (нині 5–6 %), кредити банків (5 %), кошти державного бюджету (5 %), населення (4 %) і місцевих бюджетів (3–4 %) використовуються незначною мірою [8]. Хоча ефективне здійснення структурної трансформації економіки можливо лише за умови залучення всіх джерел формування інвестиційного потенціалу. Водночас, недостатньо високий рівень управління і неефективна організаційна структура не дають можливості підприємствам формувати власний інвестиційний потенціал [10]. Ці питання також найбільш ефективно можна вирішити на рівні регіональних органів державного управління шляхом проведення політики реструктуризації і фінансового оздоровлення, цільового фінансування. Завдяки цьому можна поліпшити економічне становище підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, підвищити і більш раціонально використовувати їх інвестиційний потенціал.

Проблему нестачі фінансових ресурсів усередині країни можливо вирішити за рахунок іноземних інвестицій, роль яких останнім часом неухильно зростає. Для більшості розвинених країн, таких як США, Німеччина, Великобританія, іноземні інвестиції стали стимулом для розвитку і росту внутрішніх інвестицій. Дискусії щодо

необхідності й доцільності залучення іноземного капіталу в економіку країни-реципієнта як у зарубіжній, так і у вітчизняній літературі ведуться доволі давно [11–18].

Незважаючи на існуючі недоліки залучення іноземних інвесторів, більшість економістів є їх прихильниками. Прямі іноземні інвестиції не тільки приносять у країну капітал, засоби виробництва і передові технології, а й забезпечують зайнятість населення, сприяють освоєнню нових методів управління, технологій виробництва тощо. При цьому відкриття країни для зарубіжних інвесторів не повинно проходити стихійно. Тільки завдяки успішному використанню системи стимулів, обмежень і пільг можна досягти оптимальної відповідності інтересів експортерів капіталу потребам країни-реципієнта.

Проведений аналіз показав, що загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну на 1 січня 2008 р. становив 16375,2 млн дол. США. Відносно регіонального їх розподілу можна сказати, що перші позиції посідають провідні промислові регіони, які виділяються й обсягами зовнішньоекономічної діяльності (табл. 2).

Безумовно, в розрахунку на одну особу і порівняно навіть з найближчими сусідами — Польщею, Угорщиною, Чехією — величина іноземних інвестицій є доволі незначною, а це означає, що зазначені джерела не використовуються для розвитку як зовнішньоекономічної, так й інших видів діяльності.

Аналіз галузевої структури свідчить, що найпривабливішими для іноземних інвесторів є експортно-імпортні галузі промисловості (паливно-енергетичний і металургійний комплекси, хімічна промисловість, машинобудування), або високоприбуткові проекти зі швидкими темпами окупності (торгівля, харчова промисловість, фінансові послуги).

До того ж, інвестиції в Україні вкладаються, в основному, у діючі підприємства, на відміну від Росії, де інвестори будують промислові об'єкти. Це пов'язано з тим, що в Росії існують дієві механізми захисту вітчизняного товаровиробника, які, з одного боку, створюють рівні умови для всіх вітчизняних підприємств, а з другого — захищають ринок від демпінгу й інших видів нечесної конкуренції.

Водночас, недоцільно розглядати іноземні інвестиції як єдиний і винятковий засіб вирішення проблеми нестачі коштів для розвитку. Безумовно, необхідним є ефективне використання інвестиційного потенціалу як підприємств, так і банків України [19; 20].

Регіональний розподіл обсягів іноземного інвестування на 1 січня 2008 р.

Регіон	Сума інвестицій, млн дол. США	Частка в загальному обсязі, %	Кількість підприємств, що отримали іноземні інвестиції
Україна	16375,2	100	11569
м. Київ	3619,1	22,1	4046
Дніпропетровська	1717,2	10,5	753
Одеська	594,9	3,6	715
Київська	590,7	3,6	344
Донецька	586,0	3,6	357
Запорізька	549,7	3,4	275
Харківська	468,4	2,9	489
Львівська	382,3	2,3	1138
Автономна Республіка Крим	459,7	2,8	263

Слід зазначити, що в Україні до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, на законодавчому рівні надано державні гарантії від націоналізації, гарантовано повернення інвестицій, а також прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення інвестицій. Крім того, з метою забезпечення гарантування інвестиційних ризиків іноземних інвесторів, в Україні укладено угоду з Багатостороннім агентством по гарантіях інвестицій "Про використання місцевої валюти" та "Про правовий режим гарантованих зарубіжних інвестицій" [21].

Існуючі законодавчі заходи не вирішують усіх проблем, що пов'язані з залученням зовнішніх коштів для розвитку, а це негативно впливає на динаміку інвестиційного процесу. Так, залишається неефективною амортизаційна політика, високим є рівень податків, що позбавляє державу конкурентних переваг при залученні іноземних інвестицій, судово-правова система не повною мірою відповідає міжнародним стандартам, складними залишаються митні процедури, недосконалим є корпоративне управління, залишаються високими відсотки за банківськими кредитами, недостатньо розвиненими є фондовий та страховий ринки.

Діючим інструментом активізації інвестиційної діяльності підприємств є активізація фондового ринку, формування і розвиток якого в Україні вимагає прискорення, оскільки саме тут здійснюється ринкова капіталізація і ринкове зростання вартості підприємства, що враховують чинники становлення суб'єктів підприємництва: рентабельність підприємства, організаційну структуру і структуру власності, стан основних фондів, сегмент контрольованого ринку і ринку збуту продукції, інтелектуальну власність, кор-

поративну політику тощо. Зростання ринкової вартості акцій і здійснення оптимальної дивідендної політики підвищує інтерес потенційних інвесторів, що обумовлює залучення коштів на розвиток підприємства і подальше зміцнення його ринкових позицій.

Для активізації інвестиційної діяльності банків і мінімізації кредитних ризиків варто використовувати виправдані світовою практикою моделі управління кредитними ризиками: оцінювання процентних ризиків і на основі цього визначення ціни інвестиційної позики.

Досвід організації інвестиційної діяльності в розвинених країнах і країнах із трансформаційною економікою свідчить, що в основі її ефективної організації лежить державне регулювання, механізм якого передбачає такі основні форми регулювання: пільгова податкова політика, фінансова підтримка і цільове стимулювання пріоритетних економічних напрямів.

Для розв'язання проблеми залучення іноземних і внутрішніх інвестицій необхідно прийняти комплексну програму залучення інвестицій, яка має включати:

- удосконалення законодавчої бази, що регулює інвестиційну діяльність іноземних інвесторів, з метою стимулювання реінвестування прибутку в Україні;
- впровадження системи фінансування пріоритетних для розвитку економіки України галузей, державної підтримки реструктуризації підприємств шляхом бюджетного фінансування (бюджетний кредит) і на безповоротній основі (субсидії, випуск державою акцій підприємств);
- формування дієвої системи страхування інвестиційних ризиків.

Зазначені заходи, по суті, є засобами державного управління, що позитивно впливатимуть на розвиток зовнішньоекономічної сфери на регіональному рівні.

Варто зазначити, що структура економіки інвестиційно найпривабливіших регіонів залишається незмінною і носить переважно сировинний характер, що не є ефективним для подальшого зростання інвестицій. Історично склалося, що умовою забезпечення економічного розвитку, в тому числі і на регіональному рівні, є активізація інвестиційної діяльності. Однак, на сучасному етапі її масштаби в Україні обмежені як структурою економіки, так і законодавчими, регуляторними умовами. Так, за даними Держкомстату України, загальна структура іноземних інвестицій прямо пропорційна структурі економіки країни [18]. Порівняння обсягів іноземного інвестування за видами економічної діяльності по Донецькій області і в середньому по Україні свідчить, що регіональні показники за такими позиціями, як металургія та обробка металу, машинобудування, оптова та роздрібна торгівля перевищують середньоукраїнські, але є галузі — транспорт і зв'язок, вугільна і харчова промисловість, сільське господарство, за якими вони нижчі. Враховуючи, що названі види економічної діяльності мають значний експортний потенціал, доцільним є їх розвиток, якому може сприяти дієва система державного управління на регіональному рівні.

Світовий досвід доводить, що чим більше повноважень передано регіональним адміністраціям, тим легше залучати іноземний капітал в економіку країни [22; 23]. Проведений аналіз показав, що високий рівень інвестиційної привабливості мають ті регіони, у яких високий темп розвитку та експортоорієнтована спрямованість. Так, експортний потенціал Дніпропетровської області, яка у цьому рейтингу займає другу позицію, забезпечує 15–16 % національного експорту, а Донецька (п'ята позиція) — 22–23 %.

Проте негативним чинником, який гальмує вливання інвестицій в регіони, є високий рівень їх централізації. Міжнародний досвід свідчить, що найбільш динамічно прямі іноземні інвестиції збільшуються в країнах з існуючою децентралізацією їх залучення, де значні повноваження (у тому числі і в зовнішньоекономічній діяльності) передані на регіональний рівень [24]. Як відомо, чим нижче рівень централізації інвестицій в країні, тим більше їх припадає на душу населення. На жаль, в Україні цей показник на 1 січня 2008 р. становив лише 349,0 дол. на одну особу

при індексі централізації (відношення накопичення прямих іноземних інвестицій у столиці до загального обсягу накопичених в країні прямих іноземних інвестицій) 0,22. Як показують дослідження, менші за розмірами зовнішні інвестиційні ресурси отримують країни, що мають високий рівень індексу централізації. За даними МВФ до таких країн належать Молдова, Вірменія, Росія, Казахстан, Болгарія та Україна.

Високий рівень централізації прямих іноземних інвестицій в Україні обумовлено багатьма чинниками, серед яких можна назвати і відсутність у інвесторів достовірної інформації щодо ситуації в регіонах. Лише дуже великі зарубіжні компанії мають можливість проводити дослідження на регіональному рівні, але достатньої ретроспективної інформації не мають навіть і вони [25].

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності країни значною мірою залежить від її стану на регіональному рівні. Тому необхідним є створення умов для її ефективного розвитку, що й постає одним із завдань державного управління зовнішньоекономічною діяльністю. Безумовно, ефективною така система управління буде при раціональному поєднанні інтересів певних територій і держави в цілому.

Таким чином, з огляду на весь комплекс цих фактів, що визначають особливості і тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні, можна стверджувати про необхідність невідкладних кроків для вдосконалення регіонального управління розвитком зовнішньоекономічної діяльності як складової системи державного управління.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Держкомстат України; За ред. О. Г. Осауленка. — К.: Укр. енциклопедія, 2009.
2. Статистичний щорічник Донецької області за 2008 рік / Держкомстат України. Голов. упр. статистики у Донецькій обл. — Донецьк, 2007. — 396 с.
3. Зовнішня торгівля України: Стат. зб. / Держкомстат України. — К., 2005. — 115 с.
4. Зовнішня торгівля України товарами. — Т. 2 / Держкомстат України. — К., 2005. — 178 с.
5. Квартальні передбачення: дослідження економіки України. — К.: Міжнар. центр перспективних досліджень. — 2005. — січень. — 112 с.
6. Вічевич А. М., Максимець О. В. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посіб. — Львів: Афіша, 2004. — 140 с.

7. *Ukraine: accelerating the transition to market: proceedings of an IMF/ World Bank seminar/editors, Peter K. Cornelius and Patrick Lenain.* — IMF, 2004.
8. Гальчинський А. Становлення інвестиційної моделі економічного зростання України / А. Гальчинський, С. Львовчкін // *Економіка України.* — 2004. — № 6. — С. 4–10.
9. Генералова Ю. В. Методологія дослідження тенденцій економічного зростання // *Актуальні проблеми економіки.* — 2008. — № 1. — С. 3–10.
10. *Бюллетень* НБУ. — 2003. — № 1. — С. 103.
11. Мерзляк А. В. Механізми державного управління іноземними інвестиціями: регіональний аспект. — К.: УАДУ, 2002. — 299 с.
12. Мерзляк А. В. Механізм забезпечення активізації інноваційно-інвестиційного розвитку промислового регіону / А. В. Мерзляк, Г. О. Михайлова, Є. П. Михайлов // *Держава та регіони.* — 2005. — № 1. — С. 170–175.
13. Захарін С. В. Державне регулювання іноземного інвестування // *Фінанси України.* — 2002. — № 1. — С. 92–101.
14. Кізима Т. О. Іноземне інвестування в умовах інтеграції України в світову економіку // *Фінанси України.* — 2001. — № 10. — С. 118–125.
15. Ковальчук О. Моніторинг інвестиційних процесів в Україні // *Актуальні проблеми економіки.* — 2003. — № 7. — С. 36–42.
16. Кот Л. Л. Інвестиційна діяльність в Україні: шлях активізації кредитних установ // *Актуальні проблеми економіки.* — 2003. — № 2. — С. 36–39.
17. Кузьмін О. Регулювання інвестиційної діяльності в Україні // *Фінанси України.* — 2002. — № 3. — С. 97–107.
18. Федоренко В. Г. Інвестиційний менеджмент. — К.: МАУП, 2000. — 436 с.
19. *Бюллетень* НБУ. — 2003. — № 3. — С. 46, 50, 64–65.
20. Борщевський В. В. Іноземні інвестиції як чинник регіонального розвитку // *Фінанси України.* — 2003. — № 10. — С. 108–117.
21. *Про затвердження Програми розвитку інвестиційної діяльності на 2002–2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 № 1801* // *Офіц. вісн. України.* — 2002. — № 12. — Ст. 564.
22. Мартиненко В. Формування державного механізму управління інвестиційним процесом в Україні: проблеми невизначеності та методи їх зняття // *Економіка України.* — 2004. — № 8. — С. 50–57.
23. Будко Н. Проблемы реализации инновационной модели развития экономики на региональном уровне // *Экономика Украины.* — 2002. — № 11. — С. 11–18.
24. Пушкаренко П. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки / П. Пушкаренко, М. Логвиненко // *Економіка України.* — 2004. — № 10. — С. 43–50.
25. Чечетов М. Іноземні інвестиції: макроекономічний аспект // *Економіка України.* — 2004. — № 8. — С. 4–16.

Ситуація на регіональному рівні істотно впливає на зовнішньоекономічну діяльність країни. Раціональне об'єднання інтересів як окремих територій, так і держави в цілому дає можливість досягти позитивних результатів у розвитку зовнішньоекономічної діяльності України.

Ситуация на региональном уровне существенно влияет на внешнеэкономическую деятельность страны. Рациональное объединение интересов как отдельных территорий, так и государства в целом позволит добиться положительных результатов в развитии внешнеэкономической деятельности Украины.

The situation at regional level essentially influences country foreign trade activities. Rational association of interests both separate territories, and the state as a whole will allow to achieve positive results in development of foreign trade activities of Ukraine.

Надійшла 23 серпня 2010 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 93–99

Досліджується забезпечення організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян.

В умовах становлення ринкових відносин для економіки більшості постсоціалістичних країн характерними є нестабільність та неоднозначність окремих положень вітчизняного законодавства, неналагодженість системи державного регулювання економічних процесів, низький рівень їх контролю тощо. З метою забезпечення належних умов розвитку національної економіки в Україні повинна існувати ефективна, законодавчо встановлена система оподаткування, спрямована на поліпшення рівня життя та добробуту населення.

Враховуючи те, що Україна проголосила свій намір приєднатися до ЄС і намагається привести у відповідність вітчизняне законодавство згідно з вимогами ЄС, функціонування і розвиток суб'єктів підприємництва, зокрема фізичних осіб-підприємців, має супроводжуватись належним забезпеченням.

З метою проведення об'єктивного дослідження видів забезпечень організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян, з'ясуємо, в чому ж полягає його суть? Під забезпеченням функціонування організаційно-економічного механізму розуміємо сукупність нормативно-правових актів різного рівня впливу, які регулюють сферу оподаткування фізичних осіб-підприємців в Україні, а також джерел інформації, необхідної і достатньої як для проведення ефективної підприємницької діяльності вітчизняними громадянами, так і для адекватного її державного регулювання.

Необхідність нормативно-правового забезпечення пояснюється тим, що в умовах сьогодення

ведення підприємницької діяльності на теренах правової держави неможливе без належного законодавчого її регулювання (рис. 1).

З-поміж основних законодавчих актів, які визначають право громадян на підприємницьку діяльність, треба виокремити Конституцію України, Господарський, Цивільний кодекси України тощо. Цими документами визначаються загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення такої діяльності на території України, а також встановлюються гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки.

Набуття правового статусу фізичної особи-підприємця (державна реєстрація та інші процедури) є першим і найлегшим етапом на шляху створення та розвитку власної справи. Найбільша ж потреба в ефективному та стабільному законодавчому регулюванні підприємницької діяльності громадян виникає безпосередньо у процесі її здійснення, і пов'язана з проблемами оподаткування, обліку та звітності таких осіб.

Теоретичною основою нормативно-правового забезпечення організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян в цілому та окремих режимів справляння податків фізичними особами-підприємцями є податкове право.

Податкове право — сукупність фінансово-правових норм, що регулюють відносини у сфері податків (визначають порядок їх стягнення, регулюють виникнення, зміну і припинення податкового зобов'язання) [50; 231].

Зважаючи на те, що податки виступають стратегічним джерелом наповнення державного бюджету, в інтересах самої держави приведення її по-

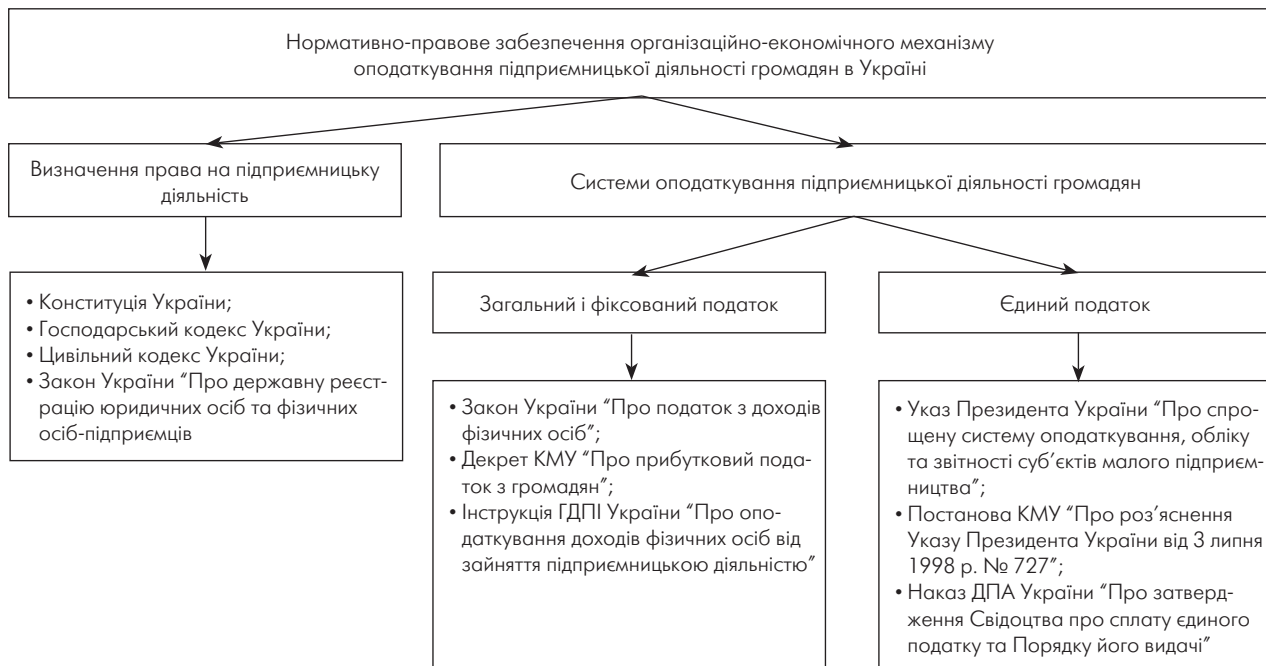

Рис. 1. Нормативно-правове забезпечення організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян в Україні

даткового права у відповідність до демократичних засад країн з ринковою економікою.

На сьогодні, основними недоліками податкового законодавства називають:

- різне тлумачення базових понять сфери оподаткування, які наводяться в основних нормативних документах податкового законодавства;
- відсутність узгодженості бюджетних інтересів та інтересів платників податків;
- відсутність наукового обґрунтування введення того чи іншого податку.

Як переконує практичний досвід, такі істотні проблеми податкового законодавства доцільно вирішувати з врахуванням не лише податкового права, а й в цілому інституту фінансового права.

Передусім детально проаналізуємо якісний зміст конкретних нормативно-правових актів, які регулюють сферу оподаткування підприємницької діяльності громадян. Як відомо, фізичні особи-підприємці можуть вести бізнес, обравши, на власний розсуд, одну із таких систем оподаткування — загальну або спрощену. Доходи фізичних осіб-підприємців, які обрали загальну систему, оподатковуються за правилами, визначеними IV розділом Декрету КМУ “Про прибутковий податок з громадян” [1], який втратив чинність ще 01.01.2004 р., із врахуванням положень Закону України “Про податок з доходів фізичних осіб”

[2], а також Інструкції ГДПІ України “Про оподаткування доходів фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю” [3].

Основними недоліками цих нормативно-правових актів є неоднозначність та подвійне трактування деяких їх положень, складність ведення обліку і подання звітності, що в цілому призводить до виникнення та існування несприятливого середовища для розвитку малого підприємництва в Україні.

Застосування спрощеної системи оподаткування передбачає сплату єдиного або фіксованого податку з громадян (до 2004 р. можливим було також придбання спеціального торгового патенту, але право на його застосування мали підприємці лише окремих територій, визначених законодавством).

Нормативно-правове забезпечення сплати єдиного податку в основному представлене Указом Президента України “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва”, який набрав чинності з 01.01.1999 р. та низкою інших роз'яснюючих нормативних актів [4; 5]. Запровадження цього Указу мало надзвичайно позитивний вплив на розвиток малого підприємництва в цілому і фізичних осіб-підприємців зокрема, оскільки звільнило їх від сплати окремих податків (обов'язкових платежів), а також дало можливість вивести з “тіні”

доходи громадян, що, в свою чергу, привело до збільшення бюджетних надходжень.

Варто зазначити, що сам Указ “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” [6], на нашу думку, має низку суттєвих недоліків. Попри масштабність застосування цієї системи оподаткування (кількість фізичних осіб-підприємців, які її обрали станом на 01.01.2009 р., становила 975,0 тис. осіб), порядок сплати єдиного податку уже протягом десятиріччя регулюється указом Президента та окремими інструкціями ДПС, а не відповідним законом, прийняття якого дало б можливість уникнути невизначеності в трактуванні окремих положень діючих нормативно-правових актів у даній сфері.

Наступним недоліком є те, що Указ “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” ще жодного разу не розглядався в частині визначення гранично допустимих розмірів одержаного фізичною особою-підприємцем виторгу від реалізації товарів (робіт, послуг) — 500 тис. грн в рік, кількості найманих працівників — 10 осіб протягом року, які не відповідають нинішнім потребам ринкової економіки, та фізичних осіб-підприємців, зокрема, рівням цін та інфляції в Україні.

Протягом 2004–2005 рр. у сфері правового регулювання спрощеної системи оподаткування було розроблено три законопроекти (з 1998 р. таких законопроектів було вісім): один — розроблений Радою підприємців України, другий — Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва, третій — Міністерством фінансів України. Ці проекти неодноразово оприлюднювались для громадського обговорення, але жоден із них не був остаточно погоджений, тому не внесений на розгляд до Верховної Ради.

Схожа ситуація відбувається з фіксованим податком з громадян, платниками якого можуть бути фізичні особи-підприємці, які працюють на ринках і сплачують ринковий збір. Порядок його справляння регулюється тим же Декретом КМУ “Про прибутковий податок з громадян” [1], що й загальна система оподаткування.

Аналогічно до єдиного податку, тут також жодного разу не переглядалися допустимий розмір одержуваного виторгу від реалізації товарів (робіт, послуг) за рік (100 тис. грн) і дозволеної кількості найманих працівників (5 осіб). Крім цього, платники фіксованого податку зіштовхуються із законодавчою неврегульованістю щодо сплати ринкового збору та високими його розмірами.

На фізичних осіб-підприємців, які обрали будь-який із зазначених режимів оподаткування, поширюється дія й інших законодавчих та нормативних актів, що регулюють порядок сплати ПДВ, пенсійного збору, зборів соціального страхування, за забруднення навколишнього природного середовища та інших платежів, платниками яких є такі фізичні особи-підприємці.

Як бачимо, нормативно-правове забезпечення організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян характеризується неврегульованим переліком різноманітних законодавчих актів, постанов, положень, наказів, інструкцій тощо, досконало вивчити які пересічній фізичній особі-підприємцю надзвичайно складно. Вагомим кроком на шляху вдосконалення, стабілізації і деякого спрощення податкового законодавства, в тому числі у частині оподаткування фізичних осіб-підприємців, було б прийняття Податкового Кодексу України, який у 2007 р. було доопрацьовано Міністерством фінансів і прогнозувалося його прийняття Верховною Радою до 01.01.2008 р., що було нереальним завданням в умовах нестабільної політичної ситуації в країні.

Важливим моментом подальшого вдосконалення податкового законодавства України є врахування необхідності його адаптації до законодавства ЄС, оскільки відповідно до положень ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС та їх державами-членами, яка підписана від імені України 14.06.1994 р. та набула чинності у березні 1998 р. [7], Україна взяла на себе зобов’язання вживати заходів для забезпечення того, щоб національне законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства ЄС, що необхідно для зміцнення економічних зв’язків між сторонами.

Загалом при подальшому розробленні концептуальних основ податкового законодавства, на думку Є. В. Калюги [8, 50], з якою ми не можемо не погодитись, необхідно враховувати три важливі обставини:

1. Норми податкового законодавства бажано розглядати не ізольовано, а як підгалузь фінансового законодавства, на яку впливають норми інших галузей, а також міжнародно-правові, політичні, економічні та соціальні чинники.
2. Для підвищення регулятивної ролі оподаткування в державному управлінні економікою і фінансами доцільно переглянути повноваження не лише податкових органів, а й

інших органів державного і недержавного контролю.

3. Підвищення ефективності податкового законодавства потребує узгодження правових податкових норм та принципів у різних сферах підприємницької діяльності (малому бізнесі, банківській діяльності, природо-ресурсному комплексі, страхуванні, інвестиційній діяльності).

Дотримання таких обставин та забезпечення узгодженості понятійного апарату при розробленні конкретних податкових законопроектів дасть можливість вирішити основні проблеми нормативно-правового забезпечення не лише у сфері оподаткування підприємницької діяльності громадян, а й в усій системі оподаткування країни.

Поняття “інформаційне забезпечення” виникло у зв’язку з розвитком автоматизованих систем управління. Це динамічна система одержання, оцінки, зберігання та переробки даних, створена з метою вироблення управлінських рішень. Його можна розглядати і як процес забезпечення інформацією, і як сукупність форм документів, нормативної бази та реалізованих рішень щодо обсягів, розміщення та форм існування інформації, яка використовується в інформаційній системі в процесі її функціонування. У нашому розумінні інформаційне забезпечення організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян — це рівень поінформованості та доступності таких осіб до інформації щодо правил та порядку обчислення, сплати податків (обов’язкових платежів), подання звітності, інформації про нововведені законодавчі акти, внесені зміни чи доповнення до вже існуючих тощо [9, 340].

Важливим моментом організації такого інформаційного забезпечення є якісна й продуктивна інформаційна діяльність з боку її суб’єктів.

Варто зазначити, що організаторами інформаційного забезпечення можуть бути: державні органи влади, консультаційні організації, спеціалізовані видання, а також самі фізичні особи-підприємці (користувачі інформації), які самостійно задовольняють власні інформаційні потреби шляхом збору та систематизації такої інформації усіма доступними їм методами і способами.

Створюючи інформаційне забезпечення, необхідно дотримуватись таких принципів: цілісність, вірогідність, контроль, захист від несанкціонованого доступу, єдність і гнучкість, стандартизація та уніфікація, адаптивність, мінімізація введення

й виведення інформації (однократність введення інформації, введення-виведення тільки змін).

Загалом, обсяг інформації регулюється співвідношенням “необхідного і достатнього”, а також вимогами повноти й достовірності даних. Організація безоплатного інформаційного забезпечення повинна проводитися державними органами влади, тобто бути пріоритетним напрямом у рамках реалізації державної політики сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. На жаль, сьогодні інформаційна діяльність таких органів слабо розвинена, і, за словами фізичних осіб-підприємців, перебуває на незадовільному рівні. Так, незважаючи на те що в органах ДПС створено управління по роз’ясненню податкового законодавства, не всі фізичні особи-підприємці мають можливість скористатися його послугами через низку суб’єктивних причин (віддалене місцезнаходження платника податків, некомпетентність посадових осіб, черги тощо).

Нині чи не єдиним способом регулярного одержання повної, компетентної та вичерпної інформації у сфері оподаткування є придбання (передплата) спеціалізованих бухгалтерських видань, де містяться доступні роз’яснення спеціалістів щодо порядку адміністрування того чи іншого податку. Доцільно наголосити, що таке джерело інформації є платним і не кожна фізична особа-підприємець може собі дозволити його використання [9, 339].

Менш популярними серед фізичних осіб-підприємців є консультаційні (консалтингові та аудиторські компанії) організації, чиїми послугами користуються переважно одноразово для одержання поради кваліфікованого фахівця чи відповіді на ключові питання.

Одним із можливих напрямів вдосконалення інформаційного забезпечення є створення автоматизованих банків даних, які є важливим компонентом такого забезпечення.

Автоматизовані банки даних мають виконувати такі функції: введення, накопичення, узагальнення, зберігання, оновлення, інтегрована обробка й подання інформації в будь-якій комбінації для інформаційно-довідкового обслуговування користувачів. Особливістю існування таких “банків” є підвищення ефективності функціонування інформаційних технологій за рахунок раціональної організації та використання даних у процесі їх обробки. Оптимальним способом реалізації цього на практиці є створення в мережі Інтернет інформаційного банку даних щодо ведення підприємницької діяльності (в тому числі з питань її оподаткування), доступ до якого був би відкритим

для всіх бажаючих на безоплатній основі (або за доступну ціну).

Альтернативним вирішенням проблем інформаційного забезпечення організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян є розповсюдження відповідних роз'яснюючих матеріалів (наприклад, поштою чи на електронні адреси фізичних осіб-підприємців) щодо адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів), платниками яких є такі особи; запровадження інформативної податкової звітності (на прикладі зарубіжного досвіду, зокрема США), де б містилося коротке пояснення правил заповнення кожної графи такої звітності, формули обчислення податку тощо.

На сучасному етапі розвитку економіки та активізації НТП все більшого значення набувають автоматизовані програми обліку операцій суб'єктів підприємницької діяльності. Реалізуючи функцію інформаційного забезпечення, такі програми виконують значний обсяг облікової роботи фізичних осіб-підприємців (робота з банком, виписування рахунків, накладних, актів виконаних робіт, податкових накладних, звітів, журналів, книги доходів і витрат тощо). Їх перелік з кожним роком зростає (Додаток 3), розробляються нові вдосконалені версії, завдяки яким автоматизовано виконується широке коло завдань.

Крім відсутності належного рівня організації інформаційного забезпечення, існують проблеми з недосконалістю самої інформації (великий обсяг нормативно-правових актів податкової сфери, неоднозначне тлумачення окремих їх положень тощо). Отже, недоліки інформаційного

забезпечення є наслідком комплексного впливу неналежного інституційного середовища, нормативно-правового забезпечення та системи внутрішньогосподарського контролю.

Одне з найважливіших місць у формуванні та функціонуванні організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян в Україні займає спрямованість прийнятої в країні податкової політики, яка визначає основні принципи становлення вітчизняної системи оподаткування, її структуру, правове регламентування, особливості надання пільг та звільнень від оподаткування окремих категорій платників тощо.

Не менш важливе значення у функціонуванні згаданого механізму на рівні окремої фізичної особи-підприємця відіграє рівень розвитку її системи внутрішньогосподарського управління, як запоруки стабільної та легітимної діяльності.

Під системою внутрішньогосподарського управління розуміємо концепцію економічного управління суб'єктом підприємництва, спрямовану на виявлення всіх шансів і ризиків, пов'язаних з отриманням прибутку в умовах ринку. Її мета — правильна оцінка господарських ситуацій для прийняття вивірених управлінських рішень. Сутність системи внутрішньогосподарського управління щодо оподаткування діяльності фізичних осіб-підприємців виявляється через взаємозв'язок внутрішньогосподарського обліку, інформаційного забезпечення, планування, моніторингу, контролю, координації дій та операцій, метою якої є досягнення оптимального правового рівня оподаткування фізичних осіб-підприємців (рис. 2).

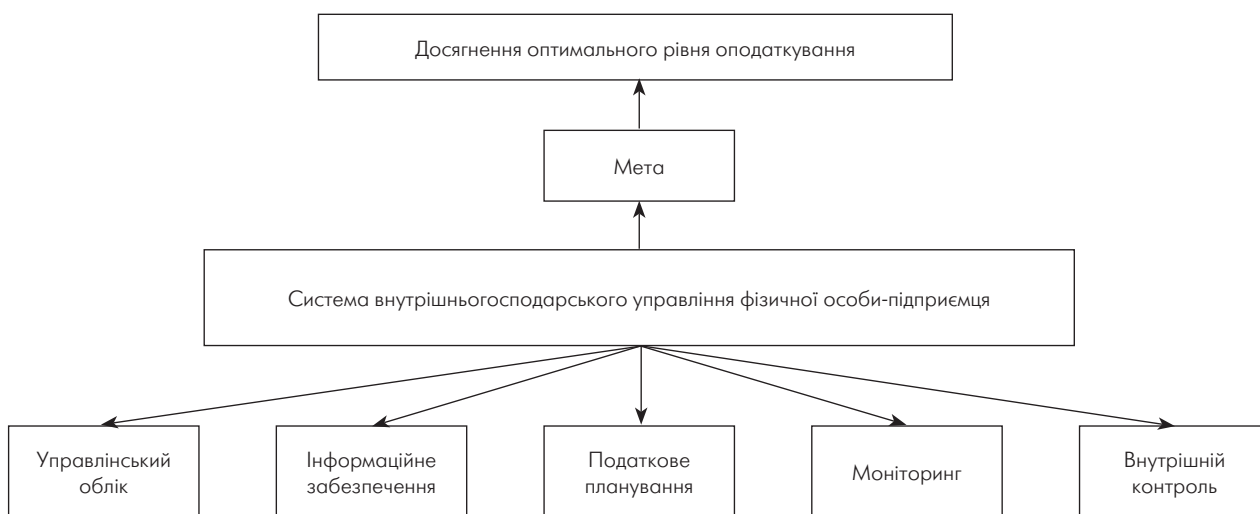

Рис. 2. Система внутрішньогосподарського управління фізичної особи-підприємця

Основними завданнями системи внутрішньогосподарського управління є: збирання та опрацювання інформації, необхідної для адміністрування податків; планування та контроль правильності нарахування, обліку, сплати та подання звітності щодо податкових зобов'язань фізичної особи-підприємця; забезпечення конструктивної співпраці між фізичною особою-підприємцем та контролюючими органами під час проведення останніми податкової перевірки такої особи.

На сьогодні вітчизняні фізичні особи-підприємці не приділяють достатньої уваги питанню комплексного управління їх підприємницькою діяльністю за допомогою системи внутрішньогосподарського управління, що пояснюється надмірною завантаженістю таких осіб. Так, дуже часто фізичні особи-підприємці одночасно виконують функції директора, бухгалтера, робочих працівників, не маючи часу і належних знань для організації власної системи внутрішньогосподарського управління.

Ефективність цілісного забезпечення функціонування організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян в Україні визначається рівнем розвитку кожного з його елементів, жоден з яких, на нашу думку, не є досконалим і не відповідає потребам не лише таких осіб, а й вітчизняної економіки в цілому, а отже, потребує негайного ефективного реформування та вдосконалення.

Так, вдосконалення нормативно-правового забезпечення передбачає практичну реалізацію єдиного підходу до порядку прийняття, впровадження, функціонування, а також кількісного та якісного складу нормативно-правової бази у сфері оподаткування фізичних осіб-підприємців, забезпечення її цілісності (взаємоузгодженості норм законодавства, усунення подвійного трактування окремих його положень), приведення вітчизняного податкового законодавства у відповідність до вимог ЄС, прийняття адекватного і обґрунтованого Податкового кодексу України.

Вдосконалення інформаційного забезпечення системи справляння податків фізичними особами-підприємцями в Україні передусім потребує підвищення якості самої інформації, а також

розробки нових способів її передавання та спрощених умов доступу.

Таким чином, приведення усіх видів забезпечень організаційно-економічного механізму оподаткування підприємницької діяльності громадян в Україні до належного рівня сприятиме ефективному та стабільному його функціонуванню.

Література

1. Про прибутковий податок з громадян [Електронний ресурс]: декрет КМУ від 26 груд. 1992 р. № 13-92. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=13-92>
2. Про податок з доходів фізичних осіб [Електронний ресурс]: Закон України від 22 трав. 2003 р. № 889-IV. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=889-15>
3. Про затвердження Інструкції про оподаткування доходів фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю [Електронний ресурс]: наказ ГДПІ України від 21 квіт. 1993 р. № 12. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0064-93>
4. Про затвердження Свідоцтва про сплату єдиного податку та Порядку його видачі [Електронний ресурс]: наказ ДПА України від 29 жовт. 1999 р. № 599. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0752-99>
5. Про роз'яснення Указу Президента України від 3 лип. 1998 р. № 727 [Електронний ресурс]: постанова КМУ від 16 берез. 2000 р. № 507. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=507-2000-%EF>
6. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктами малого підприємництва [Електронний ресурс]: указ Президента України від 3 лип. 1998 р. № 727/98. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=727%2F98>
7. Адаптація податкового законодавства України до законодавства Європейського Союзу (26 берез. 2007 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=60655&cat_id=42833
8. Калюга Є. В. Економіко-правові засади понятійного апарату податкового законодавства // Фінанси України. — 2006. — № 8. — С. 47-50.
9. Грін О. В. Організаційно-правове забезпечення справляння податків приватними підприємцями в Україні // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. економічна: Зб. наук. праць Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. — Вип. 37. — Львів, 2007. — С. 338-341.

Ефективне функціонування і розвиток суб'єктів підприємницької діяльності неможливі без адекватного юридичного забезпечення. Розробка відповідного законодавства є важливим завданням українського права.

Эффективное функционирование и развитие субъектов предпринимательской деятельности невозможны без адекватного юридического обеспечения. Раз-

работка соответствующего законодательства является важной задачей украинского права.

Effective functioning and development of subjects of enterprise activity is impossible without adequate legal maintenance. Working out of the corresponding legislation is the important problem of the Ukrainian law.

Надійшла 24серпня 2010 р.

СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 100–104

Розглянуто суб'єкти соціального партнерства, а саме: держава, професійні спілки та підприємці (роботодавці), їх правове регулювання, повноваження та діяльність. Проаналізовано сучасний стан суб'єктів соціального партнерства в Україні та за її межами. Наведено основні шляхи вдосконалення діяльності суб'єктів соціального партнерства в умовах розвитку сучасної правової системи України.

На етапі становлення ринкової економіки здійснюється кардинальна зміна соціально-трудових відносин. Соціальне партнерство являє собою такий тип і систему відносин між роботодавцями і працівниками, за якого в межах соціальної домовленості забезпечується узгодження їхніх соціально-трудових відносин. Функціонування системи соціального партнерства здійснюється на тристоронній (трипартизм) співпраці спілки підприємців, тобто роботодавців, профспілок та органів державної влади.

Аналіз наукових досліджень та публікацій зі становлення та розвитку соціального партнерства, а саме щодо розвитку суб'єктів соціального партнерства в економічно розвинених країнах та його стану в Україні, відображено в працях ряду українських і зарубіжних дослідників, таких як В. Жуков, А. Колот, В. Скуратівський, С. Українець, Г. Осовий, С. Бакуменко, С. Мельник, Г. Задорожній, О. Мірошниченко, В. Руденко та ін. У роботах цих авторів обґрунтовано необхідність продуктивного розвитку суб'єктів соціального партнерства в Україні, визначено головні напрями її реалізації.

Мета соціального партнерства полягає у прагненні держави, роботодавців і найманих працівників досягти загального блага в суспільстві через підвищення продуктивності праці, розвиток науково-технічного прогресу, збільшення валового національного продукту, підвищення рівня життя.

Правовою основою системи соціального партнерства є Конституція України, закони України “Про оплату праці”, “Про колективні договори і угоди”, “Про професійні спілки, їх права та гаран-

тії діяльності”, “Про організацію роботодавців”, “Про порядок вирішення трудових спорів (конфліктів)”, “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, інші закони і нормативні правові акти, що регулюють трудові відносини, положення конвенцій і рекомендацій МОП, ратифіковані та прийняті до виконання Верховною Радою України.

Гарантією ефективного функціонування механізму соціального партнерства є чітке визначення інтересів кожної з трьох основних соціальних сил суспільства, розумний розподіл ролей і відповідальності за визначення і реалізацію спільної соціально-економічної політики.

Доцільно буде детально розглянути правовий статус суб'єктів соціального партнерства.

Сторонами соціального партнерства в Україні виступають:

- від імені працюючих — професійні спілки та їх об'єднання, інші організації найманих працівників, утворені ними відповідно до чинного законодавства;
- від імені роботодавців — роботодавці, їх організації і об'єднання;
- від імені держави — держава в особі виконавчих органів влади та органів місцевого самоврядування.

Отже, суб'єктами (сторонами) соціального партнерства є: держава, профспілки та об'єднання роботодавців.

Об'єктами соціального партнерства є соціально-трудові відносини між його суб'єктами.

Першим суб'єктом соціального партнерства є держава, оскільки вона забезпечує правове регу-

лювання взаємовідносин між партнерами, організовує і координує переговори, встановлює, гарантує і контролює дотримання мінімальних норм і гарантій у сфері праці і соціально-трудових відносин (умови оплати праці, відпочинку, соціального захисту населення тощо).

Держава, як правило, бере участь у соціальному партнерстві на національному, регіональному та галузевому рівнях, виконуючи функції гаранта, контролера, уловлювача, арбітра тощо.

Держава є гарантом основних громадянських прав, що дуже важливо для вільної реалізації трудових прав працівників і підприємців, для ефективного функціонування будь-якої системи соціально-трудових відносин. Як гарант держава організовує, координує і регулює соціально-трудові відносини. У межах цієї функції держава розробляє правові основи і організаційні форми соціального партнерства, правила і механізми взаємодії сторін, встановлює обґрунтовані розміри і порядок визначення мінімальних соціально-трудових стандартів (мінімальної заробітної плати, соціальних пільг і гарантій тощо). У межах цієї функції держава може виступати як незалежний регулятор соціально-трудових відносин, встановлюючи юридичні рамки, що захищають права профспілок і трудящих та закладають організаційні і процедурні основи колективних переговорів і вирішення трудових конфліктів [11]. Як сторона на переговорах і в консультаціях держава бере участь у соціальному партнерстві з метою розробки і впровадження в життя соціальної, економічної та промислової політики в країні.

У періоди економічних труднощів з метою недопущення інфляції держава може виконувати функції уловлювача. У таких випадках держава домовляється з працедавцем і профспілкою не приймати такі рішення щодо заробітної плати, які вона вважає інфляційними і такими, що підривають конкурентоспроможність тих чи інших галузей економіки. Якщо вмовляння з боку провідних посадових державних осіб виявляється замало, уряд може покликати на допомогу громадську думку, щоб посилити тиск на суб'єктів соціального партнерства з метою недопущення рішень, які негативно впливають на економіку країни. Останнім часом у країнах Західної Європи почастишали випадки застосування з боку держави таких методів, як погроза прийняття законодавчих заходів у разі нездатності соціальних партнерів прийти до згоди.

Крім умовляння, держава може застосувати також і відповідний контроль. Найжорсткіші фор-

ми контролю полягають у законодавчому замороженні заробітної плати, встановленні граничних розмірів надбавок, пільг, компенсацій тощо.

Отже, держава бере на себе функцію арбітра у разі виникнення трудових конфліктів унаслідок проведення переговорів і тлумачення положень угод і договорів. Відомо, що в багатьох країнах віддають перевагу розв'язанню трудових конфліктів через примирювальні та арбітражні процедури під егідою третьої сторони — держави. У деяких зарубіжних країнах функції арбітра виконують урядові служби примирення, в інших — незалежні від уряду органи примирення і посередництва (служба консультацій, примирення і арбітражу у Великобританії, федеральні служби посередництва і примирення в США, Комісія по трудових спорах в Японії тощо). Останні користуються більшою довірою з боку соціальних партнерів завдяки нейтральному характеру механізму примирення [10].

Зважаючи на те, що внаслідок таких трудових конфліктів, як локауті і страйки, завмирає виробництво і всі три сторони зазнають певних економічних втрат, законодавством деяких зарубіжних країн надано право урядовим структурам втручатись, використовуючи примусовий арбітраж. У таких випадках публічно обрана комісія, до якої входять представники обох сторін ринку праці, розробляє обов'язкові угоди між роботодавцями і працівниками, які діятимуть у період між колективними переговорами.

В умовах соціальної ринкової економіки держава залишається крупним роботодавцем і її політика в соціально-трудових відносинах у державному секторі істотно впливає на трудові відносини загалом. Така ситуація виникає тоді, коли дві функції держави — як роботодавця і арбітра — не розмежовані. Тільки роз'єднавши ці дві функції, можна підвищити соціальну відповідальність адміністрації підприємств, галузевих органів управління виробництвом і підвищити роль держави як гаранта прав усіх учасників виробничого процесу [11].

Другим суб'єктом є підприємці (роботодавці). Підприємці (роботодавці), захищаючи свої інтереси і права як власників засобів виробництва, у соціальному партнерстві вбачають можливість проведення погодженої технічної, економічної політики без різких потрясінь і руйнівних конфліктів. Підприємці несуть основну відповідальність за результати господарювання, забезпечення належних умов праці і розмірів її оплати та фінансового забезпечення соціального захисту

працівників. Роботодавці і їх об'єднання в системі соціального партнерства бачать можливості проведення узгодженої технічної, економічної і соціальної політики, розвитку виробництва без потрясінь і конфліктів [3].

В Україні прийнято Закон "Про організації роботодавців", згідно з яким організації роботодавців та їх об'єднання створюються з метою представництва і захисту інтересів роботодавців в економічній, соціально-трудоваї та інших сферах, у тому числі в їх відносинах з іншими сторонами соціального партнерства [7].

Першою організацією роботодавців в Україні стала Спілка підприємців Криму (СПК), створена ще в лютому 1989 р. Вона об'єднала спочатку приватних бізнесменів і підприємців, а потім до неї приєдналися також промислові підприємства всього регіону.

У 1989 р. Була створена Українська спілка промисловців та підприємців (УСПП). Зараз вона об'єднує велику кількість державних і приватних підприємств, асоціацій роботодавців та деяких фізичних осіб. Організаційна структура УСПП включає національний, регіональний та галузевий рівні. Основні види діяльності УСПП передбачають політичні та урядові контакти, фінансово-торговельні операції, підтримку іноземних інвестицій, економічні та юридичні послуги, контакти з пресою, інформаційно-рекламну діяльність.

УСПП також співпрацює з такими впливовими міжнародними структурами, як Міжнародний конгрес промисловців і підприємців із штаб-квартирою в Москві. У червні 1997 р. на Генеральній раді Міжнародної організації роботодавців, штаб-квартира якої знаходиться в Женеві та яка є складовою Міжнародної Організації Праці, УСПП було затверджено членом цієї повноважної організації.

Разом з тим діяльність УСПП не обмежується економічною сферою. Досить активно УСПП діє у соціально-трудоваї сфері. Бере участь у розробці проектів законів (так, влітку 1997 р. ним було розроблено і подано до Верховної Ради проект Закону про об'єднання роботодавців). Разом з профспілками або представниками об'єднань трудящих виступає активним учасником переговорного процесу щодо укладання Генеральної угоди. Так, Генеральна угода на 1997–1998 рік була підписана між Кабінетом Міністрів, УСПП і профспілковими об'єднаннями України. УСПП представляв інтереси роботодавців недержавних форм власності. Наміри УСПП активно впли-

вати на соціально-економічну ситуацію в країні виявились у рішеннях VII надзвичайного з'їзду УСПП, який відбувся 16 лютого 1999 р. Головною метою з'їзду було розроблення комплексу першочергових заходів, які дали б змогу кардинально змінити ситуацію на краще. З'їзд затвердив Першочергові антикризові заходи та перелік законодавчих ініціатив з актуальних соціально-економічних проблем.

Створені й інші спілки роботодавців: спілки орендаторів та підприємців України, Українська національна асамблея підприємництва тощо.

Основними завданнями організацій роботодавців та їх об'єднань в Україні є:

- співробітництво та захист інтересів і прав роботодавців у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, професійними спілками та їх об'єднаннями;
- участь у формуванні та реалізації соціально-економічної політики держави;
- участь у проведенні колективних переговорів та укладанні генеральної, регіональних і галузевих угод і забезпеченні виконання своїх обов'язків за укладеними угодами;
- координація діяльності роботодавців та контроль за виконанням іншими сторонами соціального партнерства зобов'язань за генеральною, регіональними чи галузевими угодами;
- сприяння вирішенню трудових спорів, запобіганню страйкам як крайньому засобу розв'язання трудових конфліктів;
- збалансування попиту і пропозиції робочої сили, запобіганню масовому безробіттю шляхом сприяння створенню нових робочих місць, забезпечення раціональної структури зайнятості населення;
- вдосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, поширення професійних знань та досвіду;
- забезпечення скоординованості дій роботодавців, їх організацій та об'єднань щодо виконання науково-технічних і соціальних програм, спрямованих на збільшення обсягів виробництва продукції і послуг, підвищення їх конкурентоспроможності, врегулювання та поліпшення умов праці [9].

У 1993 р. була створена Національна Рада соціального партнерства (НРСП). Це тристороння організація з 66 членів, по 22 від кожного суб'єкта соціального партнерства. НРСП є консультативним органом і звітує безпосередньо Президентові.

Головними цілями НРСП є:

- підготовка рекомендацій Президентів України з національної соціальної політики: встановлення тристороннього консенсусу з національних, економічних та соціальних питань з метою запобігання конфронтації;
- участь у підготовці законів, інших законодавчих актів у сфері соціальних і трудових відносин;
- підготовка пропозицій відносно загальних і галузевих колективних угод, а також аналіз заходів, ужитих для втілення Генеральної Тарифної угоди;
- координація позицій соціальних партнерів щодо ратифікації чи засудження Конвенцій МОП;
- інформування громадськості через засоби масової інформації про результати угод сторін щодо трудових і соціальних відносин [9, 13]

Третім суб'єктом соціального партнерства виступають профспілки, які є однією з громадських організацій, що створюються трудящими для захисту своїх соціальних, економічних і професійних прав, для захисту інтересів найманих працівників, для боротьби за соціальну справедливість, з метою сприяння створенню для людини сприятливих умов праці та життя. Профспілки є також головним інститутом соціального захисту найманих робітників.

У Законі України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" визначені права і обов'язки профспілок, їх об'єднань, правила ведення колективних переговорів та укладання колективних договорів і угод тощо [5].

Професійні спілки створюються з метою представництва, здійснення та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки. Профспілки, їх об'єднання ведуть переговори, здійснюють укладання колективних договорів, генеральних, галузевих, регіональних, міжгалузевих угод. Від імені працівників, здійснюють контроль за виконанням колективних договорів, угод, і в разі порушення роботодавцями, їх об'єднаннями, органами виконавчої влади умов колективного договору або угоди профспілки або їх об'єднання мають право направляти їм подання на усунення цих порушень [5].

Профспілки, їх об'єднання мають такі права і повноваження:

- захист прав громадян на працю, участь у розробленні та здійсненні державної політики в галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту;

- ведення колективних переговорів та укладання колективних договорів та угод;
- участь у розробленні державної політики зайнятості населення;
- соціальний захист та забезпечення достатнього життєвого рівня громадян;
- участь в управлінні державним соціальним страхуванням;
- участь у роботі комісії з приватизації;
- право представляти інтереси працівників при вирішенні трудових спорів (конфліктів);
- право на організацію та проведення страйків, зборів, мітингів і демонстрацій на захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів працівників;
- право одержувати інформацію від роботодавців або їх об'єднань, органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань, що стосуються трудових і соціально-економічних прав своїх членів, а також інформацію про результати господарської діяльності підприємств, установ або організацій;
- громадський контроль за реалізацією прав членів профспілки у сфері охорони здоров'я, медико-соціальної допомоги;
- захист духовних інтересів трудящих;
- захист житлових прав громадян;
- право вимагати розірвання трудового договору (контракту) з керівником підприємства, установи або організації, якщо він порушує законодавство про професійні спілки, про працю, про колективні договори та угоди [5].

Профспілкові організації на підприємствах та їх структурних підрозділах представляють інтереси своїх членів і захищають їх трудові, соціально-економічні права й інтереси. Свої повноваження профспілкові організації здійснюють через утворені ними виборні органи або через представника (довірену особу). Якщо на підприємстві створено кілька профспілкових організацій, то представництво колективних інтересів працівників підприємства щодо укладання колективного договору здійснюється об'єднаним представницьким органом, який утворюється цими профспілковими організаціями.

Отже, для подальшого вдосконалення системи соціального партнерства й ефективної діяльності суб'єктів держава повинна дбати про зростання ролі громадських об'єднань підприємців у сучасній ринковій економіці. Разом з тим самі об'єднання мають активізувати свою роль як учасники соціального партнерства в ім'я досягнення соціальної злагоди. Необхідно доповнити законо-

давчу регламентацію діяльності профспілок відповідною регламентацією діяльності організацій роботодавців та їхніх об'єднань. У проекті Трудового кодексу України також необхідно закріпити правовий статус організацій роботодавців та їхніх об'єднань як суб'єктів трудового права. До речі, в Трудовому кодексі Російської Федерації є окрема глава "Представництво інтересів працівників та роботодавців", яка містить дві статті — "Представництво інтересів роботодавців" та "Об'єднання роботодавців".

Саме організації роботодавців мають допомогти товаровиробникам вийти за вузькі межі індивідуальних інтересів та усвідомити колективні, визначити перешкоди, які виникають на шляху до ринкових відносин. Тільки спільними зусиллями органів держави, роботодавців і профспілок можливе розв'язання важливих проблем сьогодення.

Література

1. Конституція України, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // ВВР України. — 1996. — № 30. — 23.07.1996. — Ст. 141.

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 // ВВР України. — Додаток до № 50. — 10 груд. 1971 р. — Ст. 375.

3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // ВВР України. — № 18. — 2 трав. 2003 р. — Ст. 144.

4. Закон України "Про колективні договори і угоди" від 01.07.93 р. № 36. — Ст. 362.

5. Закон України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" від 15.09.1999 р. № 45. — Ст. 397.

6. Закон України "Про оплату праці" від 24.03.1995 р. № 17. — Ст. 121.

7. Закон України "Про організації роботодавців" від 24.05.2001 р. № 32. — Ст. 17.

8. Батяев А. А. Идеальный персонал — профессиональная подготовка, переподготовка, повышение квалификации. — М.: Альфа-Пресс, 2007. — 176 с.

9. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право. — М.: Дело, 1999. — 253 с.

10. Киселев И. Я. Зарубежное трудовое право: Учеб. для вузов. — М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1998. — 139 с.

11. Маршалл А. Принципы экономической науки. — М.: Прогресс, 1993. — 360 с.

12. Миль Дж. Основы политической экономики. — М.: Недра, 1980. — Т. 3. — 300 с.

13. Новиков Е. В., Колбачева Т. А., Новик Е. В., Колбачев Е. Б. и др. Организация, нормирование и оплата труда на предприятиях. — Феникс, Торговый дом, 2004. — 224 с.

Розглянуто суб'єкти соціального партнерства, які розвиваються і працюють в умовах ринкової економіки. Зокрема, такі три суб'єкти, як держава, роботодавець і профспілки: їх перспективи розвитку, права та обов'язки.

Рассматриваются субъекты социального партнерства, которые развиваются и работают в условиях рыночной экономики. В частности, такие три субъекта, как государство, работодатель и профсоюз: их перспективы развития, права и обязанности.

The article is devoted the subjects of social partnership, which develop and work in the conditions of market economy. Three subjects are in particular considered, such as the state, employer and trade union: their prospects of development, right, and duties.

Надійшла 25 серпня 2010 р.

НАЛОГОВАЯ СИСТЕМА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 105–111

Рассмотрены проблемы регулирования налоговой системы Азербайджана, исследовано влияние существующего налога на активы и собственность, определено воздействие налогового регулирования на эффективность азербайджанской экономики.

Процесс государственного регулирования налоговой системы Азербайджана должен быть тесно связан с экономическим положением предприятий, которые находятся в реальном секторе экономики. Все дело в том, что в определенной степени усиливается процесс увеличения числа предприятий в области промышленности, где происходит снижение уровня рентабельности, а также ускоряется, открыто или скрыто, процесс банкротства. В этой ситуации для предпринимателей, деловых людей необходимо создать налоговые условия, которые не позволят их капиталу перейти в теневую экономику, поскольку процесс легализации такого капитала чрезвычайно сложен.

Несмотря на то, что за последние годы налоговые органы и проводили некоторые жесткие меры, но они не смогли решить все проблемы сбора налогов. Сегодня Азербайджану нужна более простая для контроля, дешевая для применения, способствующая увеличению доходов для рационального построения дел предпринимателей и предприятий — налоговая система. Хотелось также подчеркнуть, что был бы очень важен учет некоторых налоговых режимов, которые создают условия для развития или возрождения некоторых отраслей. К примеру, на сегодняшний день очень важно применение налогового режима, который бы создавал условия для возрождения легкой и швейной промышленности, где скорость обращения доходов намного выше, чем в целом по экономике.

В настоящее время развитие регионов Азербайджана вызывает некоторое беспокойство. Большая часть экономического потенциала республики сосредоточена в г. Баку и частично в его окрестностях. Не секрет, что в таких значимых

промышленных городах, как Гянджа, Сумгаит, Мингечаур, Ширван, Шеки, Евлах и др. значительное количество предприятий не работает. За исключением аграрного сектора, желаемых продвижений экономической активности районов наблюдается недостаточно. Это подтверждает и количество собранных налогов на всей территории республики. Их общий объем составляет 93 %, в том числе 85 % налогов в области розничной торговли, общественно-бытового обслуживания приходится на г. Баку. То есть все районы и города республиканского значения имеют всего лишь 7 % собираемых налогов.

С точки зрения возрождения экономики регионов и привлечения иностранных инвесторов налоговая система более чувствительна. Поскольку иностранные инвесторы, деловые люди вкладывают инвестиции в те области, которые наиболее прибыльные, им необходимо создать такие условия, чтобы они вкладывали свои капиталы в наиболее отдаленные, отсталые районы, особенно в приграничные, обеспечивая необходимую безопасность их вкладов. Если такая гарантия будет отражена в законодательстве и станет привлекательной с экономической точки зрения, будет гарантировать их экономические интересы с помощью финансовой политики, наличия налоговых льгот и т. д., то это сможет привлечь инвесторов. На наш взгляд, для стимулирования деятельности иностранных фирм и предприятий в регионах, в том числе деловых людей из Азербайджана, необходимо создать в достаточной степени благоприятные налоговые условия (вплоть до освобождения от налогов), и в то же время создать условия для того, чтобы часть налогов, удерживаемых на этих территориях, поступала в

местные бюджеты. В этом плане значение указа Президента Азербайджана оценить невозможно. Согласно данному указу Кабинету Министров предписано было подготовить в двухнедельный срок предложения по снижению с 1 января 2003 г. ставок всех налогов в зависимости от отраслей и регионов, расширению охвата упрощенной системы налогообложения, а также по уменьшению выплат по социальному страхованию. Также Министерству экономического развития поручено было в течение двух месяцев провести меры по усовершенствованию тарифов субъектов естественных монополий на электроэнергию, газ, воду, железнодорожные, воздушные и морские перевозки, услуги связи и др.

Использование налоговой системы как фактора экономического развития Азербайджана требует изучения зарубежного опыта. В связи с этим, следует подчеркнуть, что, в целом, во второй половине XX в. выделили два основных этапа стимулирования инвестиционной активности с помощью регулирования налоговой системы — это периоды 50–70-х и 80–90-х годов.

Именно в 50-е годы ведущие страны стали переходить от бюджетного финансирования и субсидирования процессов технического переоснащения производства в конкретных отраслях и на отдельных предприятиях к налоговым и кредитным методам, стимулирующим частные фирмы и корпорации самостоятельно осуществлять эти расходы. Период 50–70-х годов стал временем активного использования и наращивания объемов налоговых льгот и привилегий.

В начале 80-х годов стало очевидным, что по ряду причин подобная практика налогообложения уже не способна играть роль эффективного регулятора инвестиционной политики. Осуществление своих инвестиционных проектов компании зачастую стали связывать не со стратегическими задачами расширения и модернизации производства, а с возможностью получения дополнительных налоговых льгот. Налогообложение компаний стимулировало их инвестиции и перестройку баланса не по экономическим, а по налоговым причинам. Все это отрицательно сказывалось на качестве капиталовложений и распределении ресурсов. Помимо этого, в силу сокращения налоговой базы уровень ставки налога должен быть выше, чем при всеобъемлющем налоге, что не способствовало поощрению накопления, рискованной предпринимательской деятельности и росту инвестиций в других отраслях экономики. Предпочтительное отношение к

определенным секторам экономики создавало ситуацию экономического неравенства, подрывало психологический настрой налогоплательщиков и создавало предпосылки к злоупотреблениям и сокрытию доходов от налогообложения.

Для реформ налоговой системы 80-х годов характерна отмена целого ряда льгот на производственные инвестиции. Был сокращен, а затем и отменен инвестиционный налоговый кредит, снижены налоговые скидки и ограничены условия, позволяющие искусственно завышать размер амортизационных списаний.

В то же время западные экономисты уделяли существенное внимание проблеме налогового стимулирования научно-исследовательской деятельности компаний, которое в большей степени затрагивало не только финансовое обеспечение НИОКР, но и крайние точки инновационного процесса — фундаментальные исследования, а также непосредственное внедрение новшеств в производство и их распространение. Индустриально развитые страны стали использовать налоговые стимулы для усиления сотрудничества компаний с университетами. Значительное воздействие на массовое появление мелких внедренческих фирм оказало снижение уровня их подоходного обложения. Появилась целая система льгот при обложении новых специфических направлений научно-технической деятельности корпораций. Результатом реформ налоговой системы 80–90-х годов стала общая структурная перестройка системы льготного налогообложения, обеспечивающая расширение базы обложения за счет увеличения облагаемой массы прибыли, что, в свою очередь, позволило осуществить снижение ставок обложения доходов потенциальных инвесторов во всех сферах хозяйственной деятельности.

В контексте нашего исследования следует подчеркнуть, что при разработке политики в отношении иностранных инвестиций странам с переходной экономикой следует рассматривать также проблемы налоговой юрисдикции и налоговых льгот. Если корпорация делает капиталовложения за рубежом путем создания или расширения иностранного дочернего предприятия, возникает вероятность наложения налоговых юрисдикций различных стран. Поэтому заключенные Азербайджаном соглашения об избежании двойного налогообложения с 33-мя странами имеет важное значение и подготавливается заключение соглашений с другими странами. Эти соглашения носят комбинированный характер — резидент-источник. В зависимости от соглашений в неко-

торых из них доминирует принцип резидентства или же принцип источника.

Стимулирование инвестиционной активности путем снижения налоговых ставок преимущественно имеет вид “налоговых каникул”, подразумевающих освобождение капиталовложения от налога в начальный период. Налоговая база исчисляется с использованием положений относительно методов начисления амортизации, положений о переносе убытков на другие периоды, обращения с доходами от прироста стоимости капитала, налоговых кредитов, методов оценки товарно-материальных запасов и доходов, а также убытков от изменения валютных курсов. Большинство промышленно развитых стран и многие развивающиеся страны использовали такие меры, как ускоренная амортизация, полное или частичное освобождение доходов от прироста стоимости капитала и инвестиционные налоговые кредиты в течение последних двадцати лет, что заставляет задуматься о нейтральности налоговой системы. Хотя некоторые из этих стимулов направлены на увеличение объема инвестиций, чаще такие инвестиции не приводят к желаемому экономическому росту. Причина этого достаточно очевидна и в последние годы стала предметом пристального изучения: такие стимулы создают дифференциацию в налогообложении, которая приводит к неэффективному распределению капитала между различными отраслями, активами, способами финансирования и формами собственности. Налоговая реформа в промышленно развитых странах Запада сейчас ориентируется на смягчение этого вредного воздействия путем введения более низких и универсальных ставок налогов с более широкой базой.

В связи с тем что стимулы направлены исключительно на иностранных инвесторов, возникают два вопроса. Первый касается того, что они подталкивают местные корпорации (то есть корпорации, размещенные в стране — импортере капитала) к созданию местных дочерних предприятий с фиктивным иностранным владением с тем, чтобы они могли получить выгоду от таких стимулов. Не следует недооценивать трудности, связанные с выявлением таких уловок и тем самым сдерживанием злоупотреблений. Второе, что еще более важно — принимающая страна не имеет возможности воздействовать на стимулы, эффективность которых полностью зависит от того, каким образом страна базирования устанавливает иностранный налоговый кредит, выдаваемый материнской корпорации. Эта проблема обычно рассматрива-

ется как сохранение налоговых льгот. Речь здесь идет о том, освобождает ли страна базирования материнскую компанию от включения суммы стимула в расчет налогового кредита, то есть рассчитывается ли налоговый кредит так, как если бы весь налог был уплачен целиком, а не сокращен такими стимулами.

Страна, принимающая иностранные инвестиции, должна определить, какая деятельность подлежит налогообложению (иными словами, каков должен быть минимальный объем деятельности, чтобы предприятие стало объектом налогообложения, и с него можно было требовать уплаты налогов). Обычно в таких случаях применяется критерий “постоянного учреждения”, но определения его могут варьироваться. С точки зрения доходов бюджета у стран — импортеров капитала имеется явный стимул к максимальному охвату налогообложением иностранных инвесторов. Здесь, однако, не учитываются затраты на оценку и сбор налогов от “более мелкой” деятельности, которые могут быть весьма значительными.

Если корпорация действует в нескольких странах, которые применяют комбинированные принципы (резидент-источник) налогообложения, возникает вопрос, каким образом определить чистый налогооблагаемый доход в каждой из стран, где эта корпорация действует.

Однако, учитывая особенности экономики Азербайджана, целесообразно применение налоговых льгот, а также привилегированного налогообложения иностранных инвестиций на ближайшую перспективу. Для достижения одной из основных целей налоговой системы переходного периода, то есть стимулирования национального производства, она должна способствовать формированию полноценных субъектов рынка, тем самым создавая конкурентную среду, что в немалой степени может обеспечивать участие именно иностранных инвесторов в национальной экономике.

Как свидетельствует зарубежный опыт, одним из важнейших факторов по привлечению иностранного капитала является наличие благоприятной правовой обстановки, стабильной законодательной базы, обеспечивающей условия максимально эффективной защиты интересов инвесторов. Весьма важным компонентом инвестиционного климата является налоговый режим. Для привлечения иностранных инвестиций необходимо использовать различные налоговые стимулы. Виды налоговых стимулов, вводимых странами — импортерами капитала, можно разделить по двум принципам.

Первый — стимулы в форме снижения ставок налога или освобождения от налога, или допущения вычетов из базы налогообложения. Второй — стимулы для инвестирования в налоговой системе могут иметь общий характер и распространяться на местных и иностранных вкладчиков, или быть направленными только на иностранных инвесторов.

В целом, для привлечения иностранных инвестиций в Азербайджане, как нам представляется, необходимо сделать упор на два элемента: простота налоговой системы с минимальными налоговыми стимулами для иностранных инвесторов и координация налоговой политики с другими странами — импортерами капитала и странами — экспортерами капитала. Причины для такой ориентации заключаются в следующем. Во-первых, иностранного инвестора, скорее всего, привлекут стабильная макроэкономическая ситуация, прозрачная система регулирования и отсутствие ограничений на репатриацию прибыли, чем особые налоговые стимулы. Во-вторых, весьма сложны проблемы, связанные с налогообложением ввоза-вывоза прибылей.

В-третьих, общее налоговое бремя (как известно, экономический рост находится в обратной пропорциональной зависимости от налогового бремени), лежащее на предприятиях, зависит от налогового законодательства не только принимающей страны, но и страны, в которой расположена головная контора фирмы. Вполне вероятно, что без должной координации налоговой политики либо утратят свое значение налоговые сти-

мулы, либо сократится база налогообложения в стране — импортере капитала, либо и то и другое произойдет одновременно.

Решение проблемы налогообложения нефтяного сектора также является одной из важнейших задач в республике на сегодняшний день. Несмотря на наличие высокого налогового бремени нефтяного сектора, эта отрасль уверенно развивается, но, однако, приводит к повышению цены на нефтепродукты и оказывает решающее воздействие, препятствующее возрождению не только отдельных отраслей экономики, но и экономики в целом. Поэтому, учитывая эти аргументы, необходимо снизить налоговое бремя на нефтяной сектор. В первую очередь, в этом секторе необходимо отрегулировать акцизные налоги. Определяя уровень налоговой ставки, нужно брать долгосрочную среднюю цену на нефть, с учетом ситуации на нефтяном рынке, а разницу ограничить с помощью налоговых отсрочек. Если не сделать это своевременно, возникнет проблема обеспечения развития таких отраслей, как машиностроительная, легкая, пищевая и другие сферы, использующие продукты топливно-энергетического сектора и автоматически переводящие налоговое бремя на свои продукты.

Как видно из табл. 1, после 2004 г. стремительно растет ВВП, и в связи с этим растет и объем ВВП на душу населения. Учитывая то что доходы бюджета являются частью ВВП, наблюдается рост и в доходах бюджета, который составляет в 2008 г. 28,3 % ВВП. Несмотря на рост налоговых поступлений, относительно темпов ВВП и доходов бюд-

Таблица 1

Динамика ВВП и бюджетных поступлений за 2001–2009 гг.

№ п/п	Показатель	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
1	ВВП, млн манат*	5315,6	6062,5	7146,5	8530,2	12522,5	18746,2	28360,5	31665,5	34578,7
1.1	Темп прироста ВВП, %	9,9	11,4	17,9	19,4	46,8	49,7	51,3	11,7	9,2
1.2	Объем ВВП на душу населения, манат	665,2	752,9	880,8	1042,0	1513,9	2241,1	3351,0	3682,1	3885,2
2	Бюджетные доходы, млн манат	784,8	910,2	1220,9	1509,5	2055,2	3868,8	6006,6	10762,7	10325,9
2.1	Темп прироста бюджетных доходов, %	9,8	16,0	34,1	23,6	36,2	88,2	55,3	79,2	-4,1
2.2	Удельный вес бюджетных доходов в ВВП, %	14,8	15,0	17,1	17,7	16,4	20,6	21,2	28,3	29,9
3	Налоговые поступления, млн манат	579,6	680,0	823,4	1005,2	1427,5	2716,6	4549,3	5746,6	4114,0
3.1	Темп прироста налоговых поступлений, %	13,6	17,3	21,1	22,1	42,0	90,3	67,5	26,3	-28,4
3.2	Удельный вес налоговых поступлений в ВВП, %	11,8	12,6	11,5	12,0	11,4	15,3	18,0	18,1	11,9
3.3	Удельный вес налоговых поступлений в бюджетных доходах, %	73,9	74,7	67,4	66,6	69,5	70,2	75,7	53,4	39,8

* 1 манат = 1,2 дол. США.

жета снижаются налоговые сборы по сравнению с предыдущими годами и составляют 15,1 % в ВВП, 53,4 % в доходах бюджета. В связи с мировым финансовым кризисом в Азербайджане возникли некоторые проблемы в бюджетных доходах и налоговых поступлениях. Несмотря на рост ВВП на 9,2 %, бюджетные доходы в 2009 г. по сравнению с 2008 г. снизились на 4,1 %, налоговые поступления снизились на 28,4 %. Удельный вес налоговых поступлений в бюджетных доходах составил 39,8 %, что на 13,6 пункта меньше по сравнению с 2008 г. и почти половину по сравнению с 2007 г.

Табл. 2 показывает динамичный рост налоговых поступлений. Мировой финансовый кризис отразился и на налоговых поступлениях. Учитывая то, что цены на нефть были запланированы в бюджете по 70 дол. за баррель, в связи с кризисом

цены резко упали, что сразу отразилось на сборе налогов. Но несмотря на это, в 2008 г. прогнозы по всем налогам были выполнены. В целом, по сравнению с 2008 г., в 2009 г. налоговые поступления снизились на 28,4 %, что в основном связано со снижением цены на мировом рынке на нефть. По сравнению с 2008 г. в 2009 г. налог на прибыль юридических лиц снизился более чем в 2 раза.

Налоговые поступления от нефтяного сектора в 2008 г. составили 64,0 %, по сравнению с 2007 г. увеличились на 74,0 %. Налоговые поступления от ненефтяного сектора составили 36 %, по сравнению с 2007 г. увеличились на 57 % (табл. 3).

Наконец, необходимо решить проблему тарифов, которые, по сути, относятся к налогам. Действительно, тарифы на перевозки грузов по железной дороге, электроэнергию, газ и т. д., ко-

Таблица 2

Показатели налоговых поступлений за 2001–2009 гг.

Показатель		2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
1	Налоги от доходов	212,6	257,7	329,7	445,0	676,2	1787,7	3055,8	3501,7	1910,8
1.1	Подоходный налог	94,7	109,7	150,5	221,6	319,2	412,1	596,6	637,8	581,7
1.2.	Налог на прибыль	117,9	148,0	179,2	223,4	357,0	1375,6	2459,2	2863,9	1329,1
2	Имущественные налоги	22,7	28,8	37,9	46,3	64,7	85,5	117,2	171,4	117,5
2.1	Налог на имущество	12,2	20,0	26,6	32,1	40,4	56,4	72,8	113,2	66,1
2.2	Земельный налог	10,5	8,8	11,3	14,2	15,3	18,8	27,3	30,8	35,0
2.3	Дорожный налог	–	–	–	–	9,0	10,3	17,1	27,4	16,4
3	Налоги от товаров и услуг	305,6	347,4	394,7	456,9	539,7	694,3	1171,6	1779,1	1661,0
3.1.	НДС	149,5	215,3	267,2	281,4	346,2	400,5	669,6	1169,9	1180,2
3.2.	Акцизы	104,5	79,4	58,4	61,3	121,2	164,0	330,6	395,8	417,3
3.3.	Промышленный налог	47,5	50,2	56,7	97,8	53,5	100,2	123,2	147,7	121,9
3.4.	Упрощенный налог	4,1	2,5	12,4	16,4	18,8	29,6	48,2	65,7	63,5
4	Другие поступления	38,7	46,1	61,1	57,0	146,9	149,1	204,7	294,4	424,7
4.1.	Государственная пошлина	16,9	21,4	23,3	27,0	35,7	33,5	50,1	59,9	72,2
4.2.	Другие поступления	21,8	24,7	37,8	30,0	111,2	115,6	154,6	234,5	352,5
ВСЕГО		579,6	680,0	823,4	1005,2	1427,5	2716,6	4549,3	5746,6	4114,0

Таблица 3

Динамика налоговых поступлений в бюджет за 2001–2009 гг. (млн манат)

Показатель	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Налоговые поступления	510,4	579,6	680,0	823,4	1005,2	1427,7	2714,7	4549,3	5746,6	4114,0
Нефтяной сектор	211,0	267,7	332,0	379,7	384,4	542,1	1673,7	2912,8	3438,7	1787,0
Отношение налоговых поступлений в 2000 г. к предыдущим годам										
	–	1,3 р.	1,6 р.	1,8 р.	1,8 р.	2,6 р.	7,9 р.	13,8 р.	16,1 р.	8,5 р.
Нефтяной сектор	299,4	311,9	348,0	443,7	620,8	885,6	1041,3	1636,5	2307,9	2327,0
Отношение налоговых поступлений в 2000 г. к предыдущим годам										
	–	1,1 р.	1,2 р.	1,5 р.	2,1 р.	3,0 р.	3,5 р.	5,5 р.	7,7 р.	7,8 р.

торые отражаются на ценах соответствующих продуктов, очень весомы в налоговом бремени предприятия.

Не менее важной проблемой является проблема легализации теневой экономики. Получение Азербайджаном независимости, переход его к рыночной экономике, все это не привело к искоренению теневой экономики. Необходимо уделить более серьезное внимание легализации теневой экономики. Здесь, в первую очередь, нужно продумать правовые механизмы и процедуры уплаты налогов «деловыми кругами» теневой экономики. В любом случае «теневые инвестиции», вложенные нашими соотечественниками, будут более выгодны для республики, чем инвестиции, вкладываемые зарубежными на более жестких условиях.

На данный момент наиболее острой проблемой в регулировании налоговой системы является сбор налогов и скрытие от уплаты налогов. Многие специалисты, ученые и даже высокопоставленные должностные лица главной причиной этого называют высокий уровень налоговых ставок. Конечно же, нельзя отрицать прямую зависимость между уклонением от уплаты налогов и высоким уровнем налоговых ставок. Однако, правда еще и в том, что если существует возможность уклонения от уплаты налогов, независимо от того, «тяжелое или легкое» налоговое бремя, налогоплательщик воспользуется этой возможностью. Иными словами, до тех пор, пока в налоговом законодательстве будут противоречия, неясности, так же, как и ошибки в организации работы налоговых органов, увеличение или уменьшение налогового бремени не будет иметь серьезного значения для данного вопроса.

Из всего сказанного следует, что налоговая система должна регулироваться таким образом, что, во-первых, создать условия обеспечения налоговых органов всеми видами информации и на ее основе улучшения механизма информационного и технического подсчета налогов; создание рационального учета налогоплательщиков; повышения квалификации работников налоговых органов и путем защиты соответствующих кадров, повышения уровня собираемости налогов; во-вторых, создание учетной системы для свободного определения доходов налогоплательщиков и суммы, которая подлежит налогообложению, то есть принятия существующего во многих развитых странах Закона «О Декларации доходов»; в-третьих, для уменьшения налогового бремени, хотя бы временного расширения использования экономических механизмов (таких, как отсрочка,

предоставление налоговых кредитов, кредиты на инвестиции и т. д.), дающих возможность уменьшения налога и претворения их в жизнь.

Проведение этих мероприятий в области регулирования налоговой системы создаст условия для прироста производства, расширения налоговой базы, благодаря чему увеличатся поступления в бюджет. И по этой причине государственный бюджет должен превратиться в главный инструмент возрождения и роста экономики, а также необходимо усилить контроль за расходованием средств бюджета.

На данный момент, по нашему мнению, в Азербайджане перенята налоговая практика стимулирования деловой активности в основном у стран, ориентированных преимущественно на импорт. Однако, все предусмотренные льготы в налоговом законодательстве на инновацию носят эпизодический характер, поскольку не охватывают весь цикл инновационного процесса, и предприятия, в принципе, нейтральны к инновационному поведению.

В результате проводимых структурных изменений в экономике, необходимо пересмотреть и практику налогообложения на инвестиции. Прежде всего, структурная перестройка требует, с точки зрения интересов народного хозяйства, закрытия ряда нерентабельных производств и непосредственное предоставление им, наряду со всеми другими предприятиями, равных льгот, а это может еще более усилить диспропорции и деформации в экономике. Во-вторых, нужно учитывать реальные возможности инвестирования как за счет средств бюджета, так и за счет собственных средств предприятия. Поскольку наша экономика стала на путь рыночной экономики, решающим в регулировании налоговой системы считается подход, направленный на привлечение иностранных инвестиций для возрождения экономики страны. В течение 2000–2008 гг. в экономику Азербайджана с учетом всех финансовых источников было вложено 55,4 млрд дол., из них: 32,3 млрд дол. (58,3 %) — зарубежные инвестиции. В данный период в Азербайджане осуществляют деятельность около 1174 предприятий с зарубежными инвестициями и на которые приходится около 20 % всех налогов.

Также опыт стран с переходной экономикой показал, что для стимулирования переходной экономики Азербайджана недостаточно довольствоваться отдельными моментами, которые приняты у стран с развитой рыночной экономикой в области формирования и регулирования налоговой

системы. Одним из ключевых звеньев механизма поддержки и развития малого и среднего бизнеса является, как сказано выше, именно налоговая система. Опыт стран с развитой рыночной экономикой свидетельствует о том, что необходима целенаправленная программа реформирования налоговой системы, нацеленная на укрепление и поддержку малых и средних предприятий.

Налоги могут быть элементом механизма, регулирующего демографические процессы, молодежную политику, иные социальные явления. С помощью налогов возможно также регулирование потребления. Например, такой налог как акциз, наряду с обеспечением доходной части бюджета, и особенно высокие его размеры, влияет на спрос и покупательную возможность населения.

Вне всякого сомнения, Налоговый Кодекс больше связан с бюджетным процессом, чем с общим экономическим ростом страны. Поэтому нужно серьезно подойти к проблеме предоставления налоговых льгот налогоплательщикам, наряду с этим — к проблеме формирования бюджета республики.

Литература

1. *Налоговый Кодекс Азербайджанской Республики*. — Баку, 2001.
2. *Статистические показатели Азербайджана. Годовой сборник*. — Баку, 2010.
3. *Статистический сборник Министерства по налогам Азербайджанской Республики. 2003–2010 гг.*
4. *Журнал "Налоговые вести Азербайджана"*. — 2004–2010 гг.
5. *Кулиев Т. Регулируемая рыночная экономика*. — Баку, 2000.
6. *Карасев М. Налоговая политика и правовое регулирование налогообложения в России*. — М.: Вершина ООО, 2004.
7. *Магеррамов Р. Б. Налоги как механизм государственного регулирования экономики. Социально-экономические проблемы создания и регулирования кооперации в Азербайджане в соответствии с рыночными отношениями*. — Баку, 1997.
8. *Магеррамов Р. Б. Налоговое регулирование развития малого предпринимательства в Азербайджане. Гейдар Алиев и современный Азербайджан. Материалы конференции*. — Баку, 2003.
9. *Магеррамов Р. Б. Контракт века и налоговая политика. Материалы научно-практической конференции, посвященной 83-летию Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева*. — Баку, 2006.
10. *Магеррамов Р. Б. Роль налогового регулирования в обеспечении экономической безопасности страны. Международная научно-практическая Конференция на тему: "Глобальный финансовый кризис: Азербайджанская модель экономической безопасности и мировая практика"*. — Баку, АГЭГ, 2009.
11. *Мамедов Ф., Мусаев А., Садыгов М., Рзаев З., Калбиев Я. Теоретические и методологические основы налогообложения*. — Баку, 2001.
12. *Мусаев А. Ф., Садыгов М. М., Магеррамов Р. Б., Салаев Р. А. Налоги и налогообложение в Азербайджане*. — Баку, 2005.
13. *Садыгов М. М., Зейналов В. З., Садыгова Г. М., Алиев В. Ф. Рыночная экономика: финансы и налоги*. — Баку, 2002.

Одним из важнейших условий поддержания высоких темпов экономического развития Азербайджана, усиления финансовой устойчивости является эффективное государственное регулирование налоговой системы. Налоговая система должна обеспечивать защиту налогоплательщиков, а также права и интересы общества. Должна поддерживать конкурентоспособность товаров национальных производителей, препятствовать развитию нелегальной деятельности, способствовать соблюдению принципа социальной справедливости и налогового нейтралитета, обеспечивать национальную безопасность страны.

Однією з найважливіших ум підтримки високих темпів економічного розвитку Азербайджану, посилення фінансової стабільності є ефективне державне регулювання податкової системи. Податкова система повинна забезпечувати захист платників податків, а також права й інтереси суспільства. Повинна підтримати конкурентоспроможність товарів національних виробників, перешкоджати розвитку нелегальної діяльності, сприяти дотриманню принципу соціальної справедливості й податкового нейтралітету, забезпечувати національну безпеку країни.

One of the major conditions of maintenance of high rates of economic development of Azerbaijan, strengthening of financial stability is effective state regulation of tax system. The tax system should provide protection of tax bearers, and also the rights and interests of a society. It should support competitiveness of the goods of national manufacturers, interfere with development of illegal activity, promote observance of a social justice rule and a tax neutrality, provide national safety of the country.

Надійшла 26 серпня 2010 р.